Hulefâ-i Râşidîn ve Maîşetleri

Muhammed Oktay

Hulefâ-i Râşidîn ve Maîşetleri

Muhammed Oktay

Kitap Adı	:	Hulefâ-i Râşidîn ve Maîşetleri
Yazar	:	Muhammed Oktay
ISBN	:	978-975-6497-64-7
SAMER Yayınları	:	32
Dizgi	:	SAMER
Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2020

Bu kitap, “Râşid Halîfeler’in Görevleri, Meslekleri ve Geçim Kaynakları” adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

— İKİNCİ BÖLÜM —

HZ. ÖMER'İN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

HZ. OSMAN'IN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

— DÖRDÜNCÜ BÖLÜM —

HZ. ALİ'NİN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların önderi konumuna gelen Râşid Halîfeler, hayatları boyunca iyi bir Müslüman modeli ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra, halifelik görevini üstlendiklerinde o makamın getirdiği görkemliğe kapılmadan bir hayat sürmelerinden dolayı da kendilerinden dersler çıkarılacak önemli örnekler teşkil etmektedirler.

Râşid Halîfeler, hayatlarını idame ederken yeryüzünde Allah'ın insanlara bahşettiği rızıkları elde etmek amacıyla büyük çabalar göstermiş ve çeşitli meslek gruplarıyla uğraşmışlardır. Üstlenmiş oldukları idari görevde de kendilerinin ve ailelerinin rızıklarını temin etmek gayesiyle emek sarf eden Râşid Halîfeler, devletin imkânlarının kendilerine sunulmasına rağmen bu çabalarından vazgeçmemişlerdir. Onlar, kamu malından harcama yaparken hakkı gözetmişler, gereksiz yere kendileri ve aileleri için oradan mal almamaya gayret göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in bu konu hakkında dile getirdiği bir hadiste, "Halife'nin Allah'ın malından iki kaptan daha fazla alması helal değildir. Bir kap kendisinin ve ailesinin, diğer kap da insanlar içindir." düsturunun dışına çıkmamaya büyük özen göstermişlerdir.

Râşid Halîfeler, çabalarının sonucunda elde ettikleri malı tasarruf ederken de zaruri ihtiyaçlarının dışında kalan malları ihtiyaç sahiplerine dağıtmayı kendilerine ilke edinmişlerdir.

Bu çalışmayı hazırlamamızdaki amaç, Bakara Suresi 22. ayette geçtiği üzere "Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bunूnla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de

bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın." düsturu gereği kendimizin ve ailemizin geçimini karşılama hususunda Râşid Halîfeler'in iktisadî yönünü inceleyip ibret almaktır. Rabbimizin bize bahşettiği rızıkları elde etmek amacıyla Râşid Halîfeler gibi helal yoldan kazanç sağlamaya özen göstermek bir müminin en büyük şiârı olması gerekir. Onların iktisadî hayatlarını incelememiz, lüksü ve konforu arzulamayıp israfa kaçmadan bir hayat sürdürmeyi ve elde edeceğimiz kazançlarda ihtiyacımız dışındakileri Allah yolunda harcamamız gerektiği bilincini bizlere verecektir. Aynı şekilde idari makamlarda olan kişilerin de hakka ve hukuka riayet ederek kamu malını harcarken dikkatli olmaları ve yolsuzluğa yol açacak durumlara mahal vermemeleri gerektiği bilincini de bizlere aşılayacaktır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Câhiliye ve Asr-ı Saadette Arap Yarımadası'nın iktisadî yönünü ele aldık. Bu iktisadî yönü incelerken Arap Yarımadası'nın tabiat şartları ve kabilelerin yaşayış biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan geçim şartlarını değerlendirdik. Bu geçim şartlarına bağlı olarak da o dönemdeki toplumun uğraştığı mesleklerin isimlerini zikredip o dönemde yaygın olan bazı meslek gruplarını da incelemeye gayret gösterdik.

Birinci bölümde, Hz. Ebû Bekir'in hilâfet makamına geçmeden önceki hayatına değinerek o dönemde kendisinin ve ailesinin geçimini karşılamak amacıyla uğraştığı mesleklere değindik. Ayrıca kabilesi içerisinde ve Hz. Peygamber döneminde yapmış olduğu görevleri anlattık. Yine aynı bölümde Hz. Ebû Bekir'in hilâfet makamına geçtikten sonraki mesleklerini zikrettikten sonra o dönemdeki geçim şartlarına ve beytülmâlden aldığı maaşa değindik ve bunun sonucunda da elde ettiği kazancı hangi yollarla tasarruf ettiğini anlatmaya çalıştık.

İkinci bölümde ilk olarak Hz. Ömer'in hilâfetten önceki hayatından bahsedip o dönem uğraştığı meslekleri zikrettikten sonra gençlik çağlarında yapmış olduğu görevlere değindik. Ayrıca Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerindeki görevlerini de anlatmaya çalıştık. Aynı bölümün ikinci kısmında ise Hz. Ömer'in hilâfeti dönemindeki geçim şartlarını ve buna bağlı

olarak da uğraştığı meslekleri anlattık. Buna ek olarak halifeyken aldığı maaşa değindikten sonra bunun sonucunda elde ettiği kazancı nasıl kullandığını ele aldık.

Üçüncü bölümde de aynı yöntemle Hz. Osman'ın hilâfetten önceki hayatına değinerek o dönem uğraştığı meslekleri ve geçimini karşılamada hangi yollara başvurduğunu anlattık. Ayrıca kendi kabilesi içerisinde, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde yaptığı görevleri zikrettik. Bölümün ikinci kısmında ise hilâfeti döneminde ekonomik durumuna, beytülmâle karşı tutumuna, elde ettiği kazancı nasıl kullandığına ve bunun Hz. Osman'ın hayatına etkilerini ele aldık.

Dördüncü bölümde ise ilk olarak Hz. Ali'nin hilâfetten önce geçimini karşılamak amacıyla uğraştığı mesleklere ve Hz. Peygamber ile ilk üç halife dönemlerindeki görevlerine değindik. Ayrıca Hz. Fatıma ile evlendiği dönemlerdeki maddi durumunu zikrettik. Bölümün ikinci kısmında ise hilâfeti dönemindeki iktisadî yapısını ele alarak kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak amacıyla hangi yollara başvurduğunu ve devlet hazinesine karşı tutumunu değerlendirdik.

Çalışmamız esnasında, Dört Halife'nin geçim şartlarını genel hatlarıyla sunmamızdaki amaç, bu alanda yapılacak çalışmalara ön ayak olacak bir hizmet sunmak istememizdir.

Son olarak bu çalışmayı yaparken her türlü desteğini sunarak bilgi ve tecrübelerinden müstefîd olduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. İsmail ALTUN'a, değerli tenkitleriyle çalışmama farklı bir boyut kazandıran Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN ve Prof. Dr. Mehmet Salih ARI hocalarıma, çalışmamın yayımlanması sürecinde büyük emeği olan Arş. Gör. Asım SARIKAYA hocama ve SAMER Yayınları'na teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam boyunca sabrını ve desteğini esirgemeyen eşime ve aileme de şükranlarımı bildiririm.

Muhammed OKTAY
Erzurum-2020

— GİRİŞ —

Câhiliye ve Asr-ı Saâdet Dönemi'nde Arap Yarımadası'nın Ekonomik Durumu

I. Arap Yarımadası'nın Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış

Arabistan'ın ekonomik durumu tabiat şartları ve kabilelerin yaşayış şekillerine bağlı olarak genellikle hayvancılık, tarım ve ticarete dayanmaktaydı. Hayvancılık özellikle bedevilerin geçim kaynağıydı. Buna bağlı olarak deve ve davar sürüleri çöl Araplarının servetlerini oluşturmaktaydı. Bu servetin en önemlisi olan deve Arap hayatında ayrı bir yere ve öneme sahipti. Deve, her şeyden önce göçebenin başlıca taşıtıydı. Yük ve binek hayvanı olarak kullanıldığı gibi eti, sütü ve yününden de istifade edildiği için deve, aynı zamanda çok büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Bu sebepledir ki devesiz bir çöl hayatını düşünmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca Araplar deveyi taşıt olarak kullanmanın yanı sıra derisinden elbise, kılından çadır, gübresinden de yakacak ihtiyacını temin eder, hatta idrarından saç losyonu ve ilaç imal ederdi.[1] Hadarî dediğimiz yerleşik hayat yaşayan Araplar ise, konumlarının gereği tarım ve ticarette ileri seviyeye gitmişlerdi.

Arap Yarımadası'nın büyük kısmının çöllerle kaplı olması ziraat ve sanayinin gelişmesine imkân vermemiştir. Ancak yine de Arabistan'ı tamamen susuz, bitkisiz ve çöllerle kaplı bir saha olarak düşünmememiz gerekir. Bu-

---

[1] Cevad Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut 1993, VII, 111-130; Philip Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1980, I, 40-43; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (2.Basım), Ensar Yayınları, İstanbul 2014, 170.

rada binlerce yıldır dar çerçeveli de olsa ziraat yapılan ve ürün elde edilen arazi parçaları da bulunmaktadır.[2] Arabistan'ın geçim kaynakları arasında tarım önemli bir yer tutar. Ziraata elverişli olan bölgeler düzenli yağış alan Yemen topraklarıdır. Bu sebeple tarım ürünleri açısından en önemli yer yarımadanın güney kısmıdır.[3] Burada en fazla yetişen ürün ise hurmadır. Yemen'den başka Tâif, Medine, Necid ve Hayber'de ziraat yapılan tarım alanları bulunmaktadır. Ayrıca Basra Körfezi kıyılarında özellikle Yemâme tahıl üretimiyle tanınmıştır.[4] Arap Yarımadası'nın göbeğinde yaşayan göçebe kabileler için geçim kaynağı olarak otlak yerler ve su önemli bir yere sahipti. Bu da bu iki kaynak üzerinde şiddetli çatışmalara neden oluyordu. İşte bu çatışma Câhiliye çağının Arap günlerinin (Eyyamü'l-Arab) temeliydi. Kabile böyle bir ortamda doğal bir sosyal oluşum olduğundan kabileye bağımlılık savunma ve himaye için zorunlu bir durumdu.[5]

Arabistan'da tarım ve hayvancılığın yanında diğer önemli geçim kaynağı ise ticarettir. Yarımadada yaşayanlar ister bedevi, ister hadarî olsun hayatlarını idame etmek için kendi çaplarında ticaret yapmaya mecbur kalmışlardır. Bilhassa Mekke gibi ziraata hemen hemen hiç elverişli olmayan bölgelerdeki Arapların bundan başka da geçim kaynakları yok gibidir. Onlar, toprakla uğraşmanın alternatifi olarak yaz-kış karada ve denizde ticaret yolculukları için seferber olmuşlar, ticaret mallarının taşınma ve değiş-tokuş yapılması hususunda aracılık yapmak sûretiyle geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Onlar bizzat kendileri ticarî seferlere katılmanın yanı sıra bazen de kervanlara ortak olmuşlardır. Bu durum büyük sermaye sahibi tüccârlara has bir durum değildi. Zaman zaman 'orta düzeydeki halk kesimi' dediğimiz avam tabakası da ekonomik güçleri elverdiğince kervanlara katılmışlar-

---

[2] Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 169.

[3] Cevad Ali, I, 211; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-1* (11.Baskı), Ensar Yayınları, İstanbul 2014, 88.

[4] Cevad Ali, I, 211; Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (sad. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, 27-28.

[5] Abdulaziz Durî, *İslâm Tarihi -Bir Önsöz-,* (çev. Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yay., İstanbul 1991, 65; Mehmet Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, 12.

dır. Bu konuda özellikle Mekke'de Kureyş kabilesi ileri bir noktaya ulaşmıştı. Kur'ân'da da işaret edildiği gibi[6] Kureyş halkı kış ve yaz mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kez seyahat düzenlemişlerdir.[7]

Hicaz'ın merkez şehri Mekke'nin Yemen'den Akdeniz'e, Basra Körfezi'ne, Doğu Arabistan'a ve Cidde'ye ulaşan ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması büyük avantajlar sağlamıştır.[8] Kusay b. Kilâb'ın torunları olan Hâşim, Abdüşşems, Nevfel ve Muttalib; Bizans, Habeşistan, İran ve Yemen hükümdarlarıyla siyasî ilişkiler kurduktan sonra ticarî antlaşmalar yapmak sûretiyle Mekke'nin ticaret hayatındaki etkinliğini uluslararası boyuta ulaşmasını sağlamışlardır.[9] Öyle ki Arabistan'da seyahat eden kervanlar sürekli olarak yağmalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, yapılan antlaşmalara binaen Kureyş kervanları güvenlik içinde ticaret yapmışlardır.[10]

Arap kabilelerinden bir kısmı doğrudan ticarî faaliyetlerle geçimini sağlarken, bazı bedevî kabileler de kervanlara deve temin etmek, kılavuzluk ve muhafızlık yapmak sûretiyle ticaretten dolaylı olarak gelir elde etmişlerdir.[11]

İslâm öncesi dönemde Arabistan'ın hemen her bölgesinde çeşitli ticarî panayırlar kurulmuştur. Bunların en meşhurları Mekke civarında Ukâz, Zülmecâz, Mecenne; Hayber'de Netât; Yemâme'de Hecer panayırlarıdır. Ayrıca Aden ve Debâ gibi sahil merkezlerinde de ticaret fuarları kurulmuştur.[12] Buralar birer alışveriş mekânı olmanın yanı sıra Arapların sosyal haya-

---

[6] Kureyş, 106/1-4.

[7] Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğâzî,* Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan 1424/2004, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebevîyye,* Mektebetü's-Safa, Mısır 1422/2001, II, 257.

[8] Cevad Ali, I, 220-221; Günaltay, 28.

[9] Kureyş, 106/1-6.

[10] Taberî, *Târîh'ul-Ümem ve'l-Mülûk,* Dârû'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, Lübnan 1422/2001, II, 252.

[11] Mustafa Fayda, "Bedevî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, V, 311-316. Bu konuda ayrıca bkz. Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* (çev. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul 2002, 89-104; İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* (çev. Mehmet Yolcu), Ekin Yayınevi, İstanbul 1998, I, 57-79.

[12] İbn Habîb, *Kitabu'l Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ty, 263-268; Apak, *İslâm Tarihi-1*, 89.

tında önemli bir yer işgal etmiştir. Kabileler arası toplantıların düzenlendiği, problemlerin çözüme kavuşturulduğu, kabilelerin aldıkları kararların duyurulduğu bu merkezlerde aynı zamanda Arapların çok düşkün oldukları kabile övünmesi ve şiir müsabakalarına da ev sahipliği yapılmıştır.[13]

Arapların temel besin kaynaklarına gelince onlar hayvansal ürünler olan; et, süt ve süt mamulleridir. Av hayvanları bilhassa bedeviler için önemli bir beslenme kaynağıdır. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in amcası Hamza, Mekke'nin meşhur avcıları arasında en başta sayılmaktaydı.[14] En çok avlanan hayvanlar ceylan, karaca, zebra ve devekuşu gibi yapı olarak çöl hayatına uygun olan ve kurak arazilerde yaşayabilen av hayvanlarıydı.[15] Çöl toplumunda hayvansal gıdalara rakip olabilecek diğer bir yiyecek maddesi ise hurmadır. Bu meyve Arabistan Yarımadası üzerinde bulunan vahaların en önemli ağacı, aynı zamanda geçim ve ticaret aracıdır. Yiyecek olarak tüketilmesinin yanında, ısınma ve barınak inşasında da hurmadan istifade edilmiştir. Araplarda ayrıca kavrulmuş arpa unu (sevik) da temel gıda maddesi olarak kullanılmıştır.[16] Görüldüğü üzere Araplar coğrafi şartların sunduğu imkânları en iyi şekilde kullanmaya gayret etmişler, bu imkânlardan çeşitli fonksiyonlarda yararlanmaya çalışmışlardır.

Büyük çoğunluğu çöl ile kaplı olması ve akarsularının bulunmaması sebebiyle Araplarda balık tüketimi neredeyse yok gibidir. Arap Yarımadası'nın batısında bulunan Kızıldeniz'in ise suyunun elverişsizliği sebebiyle orada yaşayanlara balıkçılık yapma imkânı vermemiştir. Buna karşılık Arabistan'ın doğusunda Uman Denizi'ne kıyısı olan bölgelerde yaşayan bir kısım kabileler, geçimlerini balık avcılığı ile karşılamaya çalışmışlardır.[17]

---

13 Muhammed Hamîdullah, "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, 213-222; Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, Beyan Yay., İstanbul 1999, 13-46.

14 İbn Hişâm, I, 292.

15 İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, I, 391.

16 Hitti, I, 38-39; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 171-172.

17 Cevad Ali, I, 196-203, 206, IV, 286-287, 679-681, V, 337-341; Hitti, I, 41-43.

II. Arap Yarımadası'nın Bazı Önemli Bölgelerinde Ekonomik Durum

A. Hicaz Bölgesi'nde Ekonomik Durum

1. Mekke'de Ekonomik Durum

Bazı arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre yeryüzünün ilk oluşumu sırasında yemyeşil olan Mekke ve çevresi, tufandan sonra geçirdiği değişikliklerle söz konusu yeşil çevresi volkanik kayalardan oluşan irili ufaklı dağ ve tepelere dönüşmüştür.[18] Bu dağlar ve tepeler, Kâbe'nin dört bir yanını kuşatmış bir durumdadır. Mekke şehrinin etrafında 5000, Harem sınırları içerisinde 7000, toplam irili ufaklı 12000 dağ veya tepe bulunmaktadır.[19] Şehrin etrafı çöl, dağları çıplak ve yağışlar düzensizdir.[20] Coğrafî alt yapı böyle olduğu için Mekke'de tarıma elverişli tarlalar ve çok geniş çaplı hayvancılığın yapılacağı otlak araziler bulunmamaktadır.[21] Bölge insanının rızık temini ve geçimlerini sağlayabilmeleri için tek yolları vardı: Kendilerinin üretemedikleri ticarî malların satıcısı olmak ve malları bölge dışından alıp hem başkalarına hem de kendi insanlarına satmaktı.[22] Durum böyle olunca da buradaki ticaretin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tek geçim

---

18 Ahmed Sibâî, *Tarihu Mekke, Dirâsât fi's-Siyâse ve'l-İlim ve'l-İctima ve'l-Umran*, Dâr İmam ed-Da'va, Riyad 1424/2003, 15.

19 el-Hanefî, *İfadetü'l-En'am bi-Zikri Ahbari Beledillahi'l-Haram mea Ta'likihi el-Müsemma bi-İtmami'l-Kelâm*, el-Müessesetü'l-Düheyş, Mekke 1430/2009, II, 28.

20 Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, XXVIII, 555; Murat Sarıcık, *Canan'ın Can Dostu Hz. Ebû Bekir (r.a)* (4.Baskı), Nesil Yayınları, İstanbul 2011, 20.

21 Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, Siyer Yayınları, İstanbul 2014, 28.

22 O günkü Mekke'nin nüfusunun köle ve mevlâlarla birlikte on bin olduğu düşünülürse, insanlara günlük olarak en azından iki veya üç ton yiyecek gerekmektedir. Bunun da, yaklaşık yirmi deve yükü ettiği belirtilmektedir. Bu bilgiler bize nasıl bir ticarî zeminin olduğu yönünde önemli mesajlar vermektedir; bkz. Mehmet Nuri Güler, Kur'ân ile Başlayan Ekonomik Süreçte Câhiliye Kureyş Kapitalizminden İslâm Kureyş Küreselleşmesi'ne, *İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri*, Yıl: 2 Yaz 2010 Özel Sayısı, Temmuz, 2010, 9-10.

yolu olan ticaret, burada öyle bir gelişmişti ki bölge dini bir merkez olmasının yanında, bir de ticarî bir merkez olma özelliği kazanmıştı.[23]

Mekke'de ticaretin ileri boyutta olmasının en büyük faktörü bulunduğu coğrafi konumdu. Şehir; güneyde Yemen'e, kuzeyde Akdeniz'e, doğuda Basra Körfezi'ne, batıda Kızıldeniz Limanı Cidde'ye ve Afrika istikametinde giden ana yolların kesişme noktasında olduğundan ekonomik bakımdan çok elverişli konumda bulunan bir yerdeydi. Baharat yolunun bir konaklama merkeziydi. Burası dört bir tarafı dağlarla çevrili bir vadide kurulmuş olup aynı zamanda Hicaz'ın en önemli dinî ve ticarî merkezidir. Mekke şehrinin, Arap Yarımadası'nın diğer yerleşim sahalarından farklı ve üstün hale getiren en önemli özelliği ise yeryüzünün ilk mabedi kabul edilen Kâbe'nin burada yer almasıdır.[24] Mekkeliler konumlarının kendilerine sunduğu bu fırsatı iyi değerlendiriyor, kışları Yemen'e, Habeşistan'a; yazları Suriye ve Anadolu'ya ticaret malı taşıyan kervanlarla çıkıyorlar ve aylar sonra şehirlerine daha zengin olarak dönüyorlardı. Kureyş Suresi'nde geçen ayetlerde anlatıldığı gibi yaz ve kış seferleri sayesinde Allah onların açlığını gideriyor, kendilerine zenginlik ve müreffeh bir hayat bahşediyordu.[25] Ayrıca, Zilkade ve Zilhicce aylarında Mekke yakınlarında panayırlar da kurulurdu. Zilhicce ayında hacıların Mekke'ye akışı, Mekkelilere önemli bir geçim kaynağı sağlıyordu.[26]

Bölgede çeşitli zamanlarda kurulan panayırlar, bugün uluslararası ticaret fuarları gibi çok fonksiyonluydu. Başta Hicaz tüccarları olmak üzere Yesrib/Medine, Tâif, Şam, Busra, Yemen, Hindistan, Habeşistan, Fars, Rum ve

---

[23] Bozkurt-Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556; Emin Yıldırım, 29.

[24] Bozkurt-Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 72; "Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabed) Mekke'deki Kâbe'dir." Alî İmran Sûresi, 3/96.

[25] Kureyş, 106/1-4.

[26] İbn Habîb, 263-268; Cevad Ali, IV, 113.

Çin tüccarları çok sık bu panayırlara gelir, çok büyük tutarlara ulaşan alışverişler buralarda yapılırdı.[27]

Bölgede öteden beri yer alan bu ticarî hareketlilik, Hz. Peygamber'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay b. Kilâb'ın Mekke idaresini ele alması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Kusay b. Kilâb'a kadar Mekkeliler; panayır ve pazarlarda dışarıdan gelen tüccarları karşılar, onların getirdikleri malları satın alır, çoğu zaman gerçekleşen perakende satışların bir tarafı konumunda olurlardı. Ancak büyük bir yönetici olan ve Kureyş'in tarihinde çok önemli atılımların sahibi olan Kusay, çocuklarının ticarî alanda daha etkin bir durumda da olmalarını sağladı. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dedesi Abdülmuttalib'in babası olan Hâşim'e gelince Mekke'nin ticarî hayatında bir ilk yaşanmıştı. Onunla beraber Mekkeliler artık uluslararası ticarete başlayacak, sadece pazara getirilen malları satın alan tüccar olmaktan çıkıp kendileri Mekke'ye mal getiren bugünkü söyleyişle ithalat yapmaya başlayan tüccarlar olacaklardı.[28]

Hâşim b. Abdümenâf, Kur'an'da da zikredilen "ilâf'[29] müessesesini kurup bölgenin ticaretinde, sözün özünü söylemek gerekirse yepyeni bir dönem başlatmıştır. İlâf; ahid, antlaşma ve isteğe dayanarak verilen berat manasına gelir. Mekke'nin asil ve zengin olan kimselerinin; komşu devlet başkanları, kralları ve liderleri ile yaptıkları ticarî antlaşmaları ifade etmektedir.[30]

---

[27] Mekke ve çevresine o günkü şartlarda bu kadar çok tüccarın gelmesi ve Mekkeli tüccarların ticarî maksatla birçok bölgeye gitmeleri, orada ortaya çıkan bir hadisenin ne kadar kısa bir zamanda çevreye yayıldığını anlamamız açısından önemlidir. Nübüvvetin mesajlarının 23 yıl gibi kısa bir zaman zarfında üç kıtaya yayılmasında bölgenin bu özelliği göz ardı edilmemelidir; bkz. Emin Yıldırım, 29.

[28] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh,* (thk. Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1415, I, 22.

[29] "Kureyş'i bir araya getirip anlaştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptırdıkları yolculuğa alıştırdığı için Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve kendilerini korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler." Bkz. Kureyş, 106/1-4.

[30] İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Dârü'l-Maarif, Kahire, Mısır 1418/1998, IX, 10.

O günün dünyasında Mekke, dini ve ticarî bir merkez olduğu kadar kredi konusunda da merkezî bir öneme sahipti. Ticaret hizmetleri sırasında, Mekke'de finansman işlemleri yani eksik anapara ihtiyacını giderme yolları oldukça gelişmiş ve çeşitlenmişti. Hz. Peygamber dönemine gelince Mekke'nin önderleri; her şeyden önce kredi işletmesinde yetenekli, ticaret oyunlarında kurnaz ve Aden'den Gazze'ye, oradan Şam'a kadar maddi yarar sağlayacak her türlü yatırım imkânlarıyla ilgilenen sermaye sahipleri olmuşlardı. Ördükleri malî ağa, yalnızca Mekkeliler değil, bölgedeki diğer kabilelerin birçok önderleri de uygulama olarak katılmak zorunda kalmışlardı. Kureyş'in finansmanda kullandığı bir başka yol ise büyüyen sermayeleri kendi kabile ekonomileri sınırlarını aşmış Kureyş'ten olmayan tâcirler, büyük bir ticaret merkezi olduğundan Mekke'ye göç ettiklerinde her tâcirin kendi dengi olan bir Kureyşli tâcirle ittifak kurmasını mecbur hale getirmesidir. Bu şekilde, Kureyş'in tüccar sermayesi daha da güçlü hale gelmiştir.[31]

Mekke'deki bu ticarî gelişmenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) çocukluk ve gençlik dönemlerinde aynı canlılık ile devam ettiği görülmektedir. Miladi 610'da nübüvvetin mesajları Mekke sokaklarında yankılandığı zamanda da yörenin tek geçim kaynağı ticaretti. İslâm'ın emir ve yasaklarını kabul edenlerin içerisinde ve ciddi tepkiler verenlerin arasında tüccarlar bulunmaktaydı. Özellikle ihtilaf edenler elde ettikleri ticarî kârları ve ilişkileri zarara uğratmamak için direniyorlardı. İslâm'ı kabul eden ve var olan imkânlarını sonuna kadar Allah (c.c.) yolunda harcamaktan geri durmayan tüccar sahâbîler de vardı. Bir yönü ile hak ile batılın mücadelesi o günkü zeminde tüccarlar üzerinden ilerledi dememiz hiç de abartılı sayılmayacaktır.[32]

2. Medine'de Ekonomik Durum

Yesrib'in ya da diğer bir ismi ile Medine'nin sosyal, kültürel ve dini yapısı, coğrafi ve iklim şartları Mekke'den çok farklı idi. Mekke'ye oranla Me-

---

[31] W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (çev. M.Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986, 10.

[32] Emin Yıldırım, 33-34.

dine ve yöresi su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Şehrin içerisinde ve çevresindeki akarsular, zemininde suya elverişli yumuşak katmanlı vadilerin yer aldığı volkanik alanlarda bulunan yeraltı kaynakları bu zenginliğin en mühim işaretleridir.[33] Bu nedenle, Mekke tarıma elverişli bir yöre değilken Medine ciddi ziraî alanların olduğu bir yöreydi. Halk, geçiminin büyük bir kısmını bu yoldan sağlamaya çalışırdı. Her kabilede birkaç kuyu olup bazıları, zaman zaman satılan sularının tatlılığıyla meşhur olmuşlardı. Evlerin ihtiyacı için erkek çocuklarının bu kuyulardan çektikleri sudan söz edilmektedir. Bazı kimseler, bu suyu doğrudan doğruya ev sakinlerine satarak geçimlerini sağlıyorlardı.[34]

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Mekke'ye oranla su kaynakları bakımından zengin olan Medine'de birçok tarım ürünü yetiştirilirdi. Medine'de yetiştirilen tarım ürünleri lahana, karnabahar, pırasa ve enginardan başka, her çeşit sebze ile karpuz, kavun, şeftali, incir, limon, turunç, acur, üzüm, elma, nar, muz ve hurmaydı.[35]

Medine'nin kuzey batı banliyösünde bir orman uzanmaktaydı ki günümüzde bile bu orman varlığını sürdürmektedir. Yakmak üzere odun kesmek ve bunları insanların oturduğu bölgelerde satmak için taşımak zor bir meslekti. Arazisi olmayanlar hayatlarını kazanmak için bu işi yapıyorlardı.[36] Arazisi olmayan kişilere bazı toprak sahiplerinin, topraklarının bir bölümünü toprağı olmayanlara kiraladıklarına ve ücret veya kira olarak topraktan kazanılan mahsûlün bir kısmını aldıklarına dair bolca rivayet vardır. Toprak sahibinin alacağı pay, çeşitli durumlara göre değişiyordu. Bu, kazanılan mahsulün 1/4 ü, 1/3 ü, hatta bazen yarısı da olabiliyordu.[37] Muhtemelen bu

---

[33] İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere,* (thk. Ali Muhammed Dündül, Yâsîn Saduddîn Beyân), Beyrut 1996, I, 169; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, 13; Derveze, I, 38; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 79.

[34] Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan t.y, I, 1085.

[35] Mustafa Âsım Köksal, *İslâm Târihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987, VIII, 42.

[36] Muhammed Hamîdullah, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, I, 144.

[37] Buhârî, *Sahîh*, "Müzara'a", 18, "Hibe", 35.

durum, suyun az derinlikte bulunup bulunmaması, toprak sahibinin tohumu ekmede, sulamada yardım edip etmeyeceği v.s. gibi durumlara göre değişiyordu.

Medine, insanların refah içinde yaşadığı ve verimli toprakların olduğu bir bölge olmasına rağmen bütün ihtiyaç maddelerini üretemiyordu. Hurmadan sağlanan kazancın, Medine'deki tüketimin çok üstünde olduğundan bazı genel rivayetler, bölgenin kapitalist Yahudilerinin dış ülkelere satmak üzere bu hurmaları satın aldıkları zannını veriyor. Ancak birinci derecede mühim olan ihtiyaç maddeleri arasında, ipekli veya pamuklu kumaşlar bir tarafa; buğday, arpa ve zeytinyağına daha fazla ihtiyaç vardı. Diğer lüks maddelerinin de kendilerine göre satıldıkları mekânlar vardı: Mücevherat, parfümler, güzel kokular, müzik âletleri, metal tencereler, silâhlar bunlardan bazılarıydı. Bütün bunların dış ülkelerden satın alınması gerekiyordu. İslâm'dan önceki dönemde Medine'de yaşayan halk, kamu kuruluşlarının olmamasından dolayı parçalanmış bir durumdaydı fakat bu durum, geçici yabancılar için bir sorun oluşturmuyordu. Çünkü dış ülkelerden gelen kervanların, özellikle Nebâtlıların (Filistin-Irak arasındaki bölgeden gelenler) develeriyle beraber kamp kurabildikleri serbest bir meydan vardı. Yerli tüccarlar ise bu şekilde dışarıdan gelen mallar içinden istediklerini doğrudan doğruya mal sahiplerinden satın alıyorlardı. Bazen de bu kervan tüccarları, getirdikleri ithalat mallarını, Medine pazarlarında bulunan yerli veya bölgesel mallarla değiş tokuş yapıyorlardı.[38] Bu Nebâtlı kervanlardan %10 gümrük vergisi alındığı dile getirilmesine rağmen bu verginin kim tarafından alındığı kaynaklarda belirtilmemektedir.

Hayvancılık alanına gelirsek Medine, Mekke'ye göre bu alanda da daha ileri boyutta idi. Ayrıca dericilik o zamanki şartlarda orada çok ilerlemiş, hatta işlenmiş deriyi dış ülkelere satmak, yapılan önemli bir ticaret malı haline dönüşmüştü. Dolayısı ile Medine'deki ticarî hayat, Mekke'deki gibi yal-

[38] Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, (thk. Muhammed Halil Herrâs), Kahire 1981, 193-198; (çev. Cemâleddîn Saylık, *Kitâbu'l-Emvâl*, İstanbul 1981, 235-241).

nızca satış üzerine inşa edilen bir hayat değil; üretim ve işlemeye gelince de epey hareketliliği olan bir alandı.[39]

Medine'yi önemli kılan ve onu merkez haline getiren sebeplerden biri de Şam-Cezîre Yarımadası'nda devamlı olarak gidip gelen ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde yer almasıdır. Nitekim Allah Resûlü (s.a.s.) hicretten sonra şehrin bu kazancından istifade ederek Kureyş kervanlarına mani olacaktır. Bedir Savaşı'na neden olan gelişme Müslümanların Kureyş kervanına müdahale etme ihtimalidir.[40]

Medine'deki ticarî hayatın büyük bir bölümü Yahûdilerin elinde idi.[41] Hıristiyanlığın Suriye'de yayılmasıyla beraber Romalıların dinî baskısına uğrayan Yahûdîler, kendileri için daha emin buldukları Hicaz'a gelmişler, bilhassa Arabistan'ın kuzey kısımlarında ikâmet etmeye başlamışlardı. Yarımadayı mesken edinen Yahûdiler burada zamanla Arap kültürünü kabullenmişler hatta Arap isimleri almışlardı. Zamanla bölgede yaşayan Arapların bir bölümünün de bu dini kabullenmesiyle Yahûdiler, Yesrib'de Araplara meydan okuyabilecek kuvvete erişmişlerdi. Ziraat, ticaret, kuyumculuk, demircilik, dokumacılık, silah ve ziraî alet yapımı gibi teknik beceri isteyen mesleklerle uğraşmışlar, bu sayede Medine ekonomi hayatının mutlak egemeni olmuşlardı.[42]

Medine'de bulunan Yahûdiler üç kabileden meydana gelirdi. Bunlar: Benû Kaynuka, Benû Nadir ve Benû Kureyza'dır. Bu üç kabile adeta şehrin ticaretini bölüştürmüş bir halde idiler. Şöyle ki; Benû Kaynuka, isminden de anlaşılacağı üzere kuyumculuk ile iştigal ederlerdi. İkinci büyük kabile olan

---

39 İbn Hacer, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahâbî,* Mısır 1939, III, 141.

40 Derveze, I, 38; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 79-80.

41 Belâzurî, *Fütûh*, I, 17; Köksal, X, 22; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1934-1939, IV, 2426-2427.

42 Buhl, Fr., "Medine", *İA,* Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, VII, 459; Hitti, I, 156; Günaltay, 251-259; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, XXVIII, 305-306; Yahudilerin başta Hicaz olmak üzere İslâm dünyasına dağılımı hakkında bkz. Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında Yahudiler,* İz Yayıncılık, İstanbul 2009, 45-64.

Benû Nadir tarım ile uğraşır, Benû Kureyza ise debbağdılar yani deri üretimi ve işletimi yaparlardı.[43]

Ticarî hayatın Yahûdilerin tekelinde bulunmasından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) hicretten sonra Medine'de ilk İslâm Çarşısı'nı kurdu. Hz. Peygamber (s.a.s.) kurduğu ilk İslâm Çarşısı'nı kontrolsüz bırakmamış, bazen bizzat kendisi bazen de görevlendirdiği bazı sahâbîler aracılığı ile sürekli denetim altında tutmuş, insanları bu konuda bilinçlendirmek için ciddi önlemler almıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir dönem Medine Çarşısı'nı denetleme görevini Hz. Ömer'e, başka bir dönem Abdullah b. Saîd'e vermiştir. Fetihten sonra ise Saîd b. Âs'ı Mekke Çarşısı için görevlendirmiştir.[44]

3. Tâif'de Ekonomik Durum

Tâif, Mekke'nin yaklaşık 88 km doğusunda Irak-Yemen ticaret güzergâhı üzerinde yer alırdı.[45] Tâif su yönünden Mekke gibi fakir değildi, oranın suyu boldu ve bağlık bahçelik bir şehirdi. Orada birçok meyve yetişiyordu. Tâif'te kavun, karpuz, muz, incir, badem, şeftali ve nar bulunmaktaydı. O zamanlarda Tâif'in gülleri de ün kazanmıştı ve bundan gül yağı meydana getirilmekteydi.[46]

Özellikle bu yerleşim merkezi üzüm bağları ile meşhurdu. Belâzurî'nin naklettiğine göre üzüm hasadı döneminde orada üzümler kurutulur ve toplu bir biçimde yığılırdı.[47] Tâif'in birası ve şarabı da meşhurdu ve bütün yarımadada tanınırdı. Tâifliler üzümden şarap ve bira imal etmeyi bilirler, kendileri bol bol içtikleri gibi bunu ticaret için de pazarlarlardı. Hicretin do-

---

[43] Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, İmaj Yayınları, Ankara 2003, I, 571-572; Emin Yıldırım, 39.

[44] Muhammed Abdülhay Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye,* (çev. Ahmet Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 2003, 448.

[45] İbn İshâk, *Siyer-i İbn İshâk*, (2.Baskı), (nşr. Muhammed Hamîdullah), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, 245; Cevad Ali, I, 208, IV, 107-109; 142-157; Hitti, I, 38, 154; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 83.

[46] Hitti, I, 154-155.

[47] Belâzurî, *Fütûh,* 79.

kuzuncu yılında Medine'ye gelen Tâif heyeti müslüman olmayı talep ediyorlar, fakat zina ve şaraptan vazgeçmek istemediklerini de dile getiriyorlardı.[48]

Genelde Mekkeli zenginlerin Tâif'te evleri ve üzüm bağları bulunurdu. İki şehir arasındaki sıkı bağ, evliliklere de yansımıştı. Tâifliler Mekkelilerle, Mekkeliler Tâiflilerle kız alıp vermekle akrabalıklar da kuruyorlardı.[49] Yine Tâifliler Mekkelilerin ticarî faaliyetlerine, kervan ticaretine dâhil olarak veya sermaye koyarak ortak olmuşlardı. Başta Ebû Süfyan olmak üzere Kureyş tâcirleri Tâif'te üretilen ticaret mallarını Arabistan dışına ihraç etmişlerdi.[50] Ayrıca Tâif halkı ticaret için yüklü kervanlarla kentten çıkarlar, Arabistan şehirlerinde farklı aylarda kurulan panayırlara uğrarlar ve birkaç ay sonra kente dönerlerdi. Her gün Tâif'ten Mekke'ye, Mekke'den Tâif'e kervanlar kaldırılırdı. Mekke ve Tâif'in birbirleriyle çok sıkı sosyal ve ekonomik ilişkileri vardı. Tâif aynı zamanda bir finans merkezi konumundaydı; buranın zenginleri Mekkelilere faizle para verirler, borçlarını ödeyemeyenlere bileşik faiz uygularlardı.[51]

Tâif'te ayrıca zeytincilik, arıcılık ve bal ticareti kentte hatırı sayılır bir gelir kaynağıydı. Tâif'te önemli bir hayvancılık sektörü de vardı. Tâif derileri ise bütün Arabistan'da aranırdı. Orada deri terbiye edilir, uzak yakın pazarlarda satılırdı.[52]

---

48 Belâzurî, *Fütûh,* 79; Hitti, I, 154; Köksal, IX, 306.

49 Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Tâif", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 443; Murat Sarıcık, *Hayâ Timsali Hz. Osman (r.a)* (4.Baskı), Nesil Yayınları, İstanbul 2011, 16.

50 İbn İshâk, 245; Cevad Ali, I, 208, IV, 107-109; 142-157; Hitti, I, 38, 154; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 83.

51 Küçükaşçı, "Tâif", *DİA*, XXXIX, 443; Sarıcık, *Hz. Osman*, 16.

52 Belâzurî, *Fütûh,* 79.

B. Yemen Bölgesi'nde Ekonomik Durum

Yemen, Arap Yarımadası'nın güneybatısını oluşturur. Burası genel yapısı itibariyle yüksek bir yayla görünümündedir. Nitekim bölgenin merkez şehri olan San'a deniz seviyesinden 2130 metre yükseklikte inşa edilmiştir. Öyle ki burada dağların aralarındaki boğazların yüksekliği dahi 2000 metreleri aşar. Bu coğrafi özellikler, doğal olarak Yemen'in iklimini de büyük nispette farklılaştırır. Bu farklılık geçmişten beri bölge sakinlerini tarımla iştigal etmeye sevk etmiş, bu da sonuçta bölgede yerleşik (hadarî) hayatın gelişmesine imkân sağlamıştır. Yemen'in en önemli tarım ürünleri ise kâhve, çivit ile hurma başta olmak üzere her türlü meyve ve sebze türleridir.[53] Arap Yarımadası'nda, yağmurlar daha düzenli yağdığı için Yemen toprakları diğer alanlara göre daha bereketliydi. Bu nedenle tarım ürünleri açısından en önemli alan yarımadanın güney kısmı kabul edilir. Araplar da buna binaen Yemen'e, el-Arzu'l-Hadrâ (yeşil toprak) ismini vermişlerdir. Burada halk tarımda yağmur sularından daha çok yararlanmak için su bentleri ve barajlar kurmuştur. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan kitâbelerde de su bentleri ve kanallardan bahsedilmesi bunu açık bir şekilde göstermektedir.[54]

Özellikle Yemen halkının tarımda olduğu gibi ticarette de Hicazlılardan daha önde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Yemenliler ülkeleriyle Hindistan arasında çok eski zamandan beri Mısırlıların, Fenikelilerin ve Asurluların ihtiyaç duydukları pek çok ürünü Hindistan'dan getirip deniz yoluyla onlara iletmişlerdir. Ancak Romalıların zamanla bölgedeki ticareti kendi hâkimiyetlerine geçirmeleri Yemenlilerin ticarî faaliyetlerinde aksamaya neden oldu. Nitekim I. yüzyılda Hicaz Arapları ticarette Yemenlileri geride bırakıp onların yerini almaya başladılar. Bu dönemden itibaren Hicazlılar Yemen ve

---

[53] Halil Kurt, "Yemen", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, XLIII, 400-401; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 25.

[54] Cevad Ali, I, 211, VII, 24-97; Günaltay, 27-28; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 169.

Habeşistan'dan satın aldıkları ürünleri Suriye, Mısır ve bazen de Fars'da satarak büyük mal sahibi oldular.[55]

III. Arap Yarımadası'ndaki Bazı Meslek Grupları

İnsanoğlu varoluşundan beri hayatın vazgeçilmez unsuru olan zaruri ihtiyaçlarını gidermek amacıyla çeşitli yolları denemiş ve hayatını idame edebilmek için çalışmıştır. İnsanın, kendisinin veya başkalarının tüketimi için mal ve hizmet üretmeye yönelik fiziksel, zihinsel ve duygusal emek harcaması olarak tanımlanan çalışma,[56] insan olmanın varlık temeline ait bir görüngü ve insana özel bir eylem biçimi olarak, kişinin hayatının bütün alanlarında meydana getirdiği başarıların da kaynağıdır. İnsanın sahip olduklarını borçlu olduğu bir faaliyet olarak çalışmanın önemi, Kant tarafından insanla hayvan arasındaki "köklü farkı" ortaya çıkaran bir nitelik olarak değerlendiren "insan çalışmak zorunda olan biricik varlıktır" ifadesiyle vurgulanmıştır.[57] Bu özelliğinden dolayı çalışma, insanoğlunun bir varlık şartı ve onsuz varolamayacağı bir husus olarak görülmüştür.[58]

Arap Yarımadası'ndaki insanlar geçimlerini temin edebilmek amacıyla çeşitli mesleklerle uğraşmışlardı. Yukarıdaki bölümde genel olarak bahsettiğimiz Arap Yarımadası'ndaki geçim şartlarını, Muhammed Hamîdullah'ın "İslâm Peygamberi" adlı kitabında bahsettiği şekliyle özelleştirebiliriz. Muhammed Hamîdullah, belli bir sıralamaya tâbi tutmadan Resûlullâh'ın hayatı (siyeri) ile ilgili ana kaynaklarda mevcut anlatımlarda geçen meslekleri şöyle listelemiştir:[59]

---

[55] Cevad Ali, VII, 227-285; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 173.

[56] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, 110.

[57] Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefî Anthropologi*, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1971, 205-206.

[58] M. Rami Ayas, *Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, 5.

[59] Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 991-992.

Yazı yazma öğretmenliği	Dellallık, simsarlık	Tabîblik	Fırıncılık	Kumaş, bez boyacılığı
Kur'ânı Kerîm öğretmenliği	Kasaplık	Baytarlık	Berberlik	Sahtiyancılık (deri eşya yapımcılığı)
Kur'ân âyetlerini çoğaltma	Tahtırevân ve yatak yapımcılığı	Genel cerrahlık	Sütanneliği	Sepet, küfe, hasır yapımcılığı
Müstensihlik (kâtiplik)	Tefecilik-sarraflık	Çocuk sünnetçiliği	İplik eğiricilik	Baş traşçılığı
Tercümanlık	Kuyumculuk	Dağlamacılık	Nakkaşlık	Kuyu açıcılığı
Okuma yazması olmayan veya az bilen kimseler için yazıcılık	Cevâhircilik	Ebelik	Ağıtçılık (ölü arkasından çığırtkanlık)	Kuyudan su çekme ve taşıma, sakacılık
Hukuk danışmanlığı	Boyacılık	Vantuz çekiciği	Mezar kazıcılığı	Rakkaselik (kadın veya erkek)

Kebabçılık	Deri tabakçılığı (Debbağlık)	Dokumacılık	Terzilik	Koşuculuk (yaya veya binmiş olarak)
Duvarcılık (dülgerlik)	Demircilik	Dokuma satıcılığı	Hazır elbîse satıcılığı	Güreşçilik
Madenî para tartıcılığı	Silah yapımcılığı	Yük taşımacılığı, hamallık	Koku satıcılığı	Otelcilik, pansiyonculuk
Tüccarlık	Gemi yapımcılığı	Aşçılık (ahçılık)	Koku îmalciliği	Nakliyecilik
Artırma ile mal satıcılığı (mezatçılık)	Çocuk oyuncağı ve beşik yapımcılığı	Ölen kimsenin mîrasını ferâiz esaslarına göre taksim etme	Şarkıcılık (erkek veya kadın)	Kap-kacak, tencere yapımcılığı
Kervancılık	Rehberlik	Ziraatçılık	Çobanlık	

Şimdi de Arap toplumu içerisinde büyük öneme sahip olan mesleklerin bazılarına kısmen değineceğiz.

A. Tüccarlık

Kâr amaçlı mal mübadelesi mesleğine ticâret, bu mesleğin mensubuna tâcir (çoğulu tüccâr) denir. Bir görüşe göre ticaret Arapça'ya Ârâmîce ve Süryânîce'den geçmiş olup aslı tiggârâ ve tâgûrtâdır.[60] Bazı kaynaklardan Câhiliye Arapları'nın ticareti içki alım satımıyla özdeşleştirdiği anlaşılmaktadır.[61]

VII. yüzyılın başlarında Arabistan üretim açısından olmamakla birlikte ticarî ürünlerin alım-satımı ve taşımacılığı bakımından jeopolitik bir konuma sahipti. Bir diğer ifadeyle Araplar, ticarî ürünlerin üreticisi olmadıkları kadar ileticisiydiler. Daha Câhiliye'den itibaren yarımadanın dört bir yanında kurulan yıllık panayırlar, tâcirlerin gerek yarımada içinde imal edilen, gerekse civar ülkelerden deniz ve kara taşımacılığıyla bölgeye getirilen Doğu ve Batı ürünlerinin yarımada içlerine ulaştırılmasını sağlamıştır. İlk dönem kaynakları yarımada dâhilinde olduğu gibi dışarıdan da gelen yabancı tâcirlerin katılımıyla sürdürülen ticarî ilişkilerin varlığını haber vermektedir. Dûmetülcendel Panayırı'na civar bölgelerdeki kabileler dışında Yemenli ve Hicazlı tâcirlerin, Muşakkar'a denizi aşarak ticarî mallarıyla Fars tâcirlerin ve Mudar topraklarından geçerken Kureyşli muhafız kıtalarından yararlanan diğer kabilelerin, Debâ'ya Hint, Sind, Doğu ve Batılı tâcirlerin, Ukâz'a Kureyş, Hevâzin, Gatafân, Eslem ve Ehâbiş kabilelerinin katıldığına dair ifadeler mevcuttur.[62] Bu gelişmeler Arap Yarımadası'ndaki ticarî hayatın çeşitliliği ve canlılığı hakkında fikir vermektedir. Bu ticarî canlılık sebebiyledir ki, ilgi noktası genelde siyasî olaylara, özelde ise Hicaz bölgesine yoğunlaşmış olmakla birlikte, ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Peygamber döneminde bölgeye komşu devlet veya bölgelerden gelen yabancı tâcirlerden bahsedilmiştir. Aynı şekilde Hicazlı tâcirlerin de yoğun ticarî trafiğin

---

60 Cengiz Kallek, "Ticaret", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, XLI, 134.

61 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 181.

62 İbn Habîb, 264-267; Ya'kubî, *Târîh,* (ed. Abdülemir Mühenna), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut 2010, I, 270-271.

yaşandığı Arabistan'ın komşu bölgelerindeki serüvenleriyle ilgili rivayetlere yer verildiğine şahit olmaktayız.

B. Ziraatçılık

Gerekli ve yararlı bitkileri yetiştirmek, ürün elde etmek ereğiyle toprak üzerinde yapılan çalışmaların tümüne tarım denir.

Hz. Peygamber dönemi Arap mutfağının yaygın ve geleneksel yemek çeşitleriyle ilgili ilk dönem kaynaklarındaki veriler, günümüzde de olduğu gibi biri hayvanî diğeri zirâî olmak üzere iki çeşit gıda ürünü tüketildiğini göstermektedir. Arap Yarımadası'nın göçebe veya yarı yerleşik halkının temel uğraşısı olan hayvancılıkla iştigal edilen kısımlarında fazla tüketilen gıdanın et ve süt ürünleri gibi hayvânî ürünler olmasına karşılık, Medîne, Tâif, Hayber ve toprak yapısı, doğal kaynakları ve yıllık yağış miktarı gibi tarımı etkileyen unsurların uygun olduğu benzeri tarım bölgelerinde yerleşik halk yerel ihtiyaçları karşılamaya yönelik zirâî ürünler yetiştirmekteydi. Eski çağdan itibaren kıtalararası ticaretin vazgeçilmezlerinden olan hubûbat gibi temel tüketim maddeleri açısından Arap Yarımadası'nın dışa bağımlılığını gösteren rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlere rağmen kaynaklar Hz. Peygamber döneminde bölgede arpa, buğday vs. tahıl ürünleri, hurma ve üzüm yetiştirildiğini, sonuncuların depolanarak yıllık stoku ve ihracatının yapıldığını, kurutularak veya kurutulmaksızın hoşaf ve sirkeden başka İslâm'da yasaklanıncaya kadar şarap endüstrisinde hammadde olarak kullanıldığını haber vermektedir. Bu sebeple bağcılık, meyve, sebze ve hubûbat yetiştiriciliği gibi zirâat sektörlerinin, bölgedeki merkezleri değişmekle birlikte yarımadanın zirâî ürün ve bitki örtüsü çeşitlilik gösteren mezkûr şehirlerinde halkın başlıca geçim kaynaklarından olduğu söylenebilir. Şurası da zikredilmelidir ki, Câhiliye döneminde merkezî devletten yoksun Arabistan'da İslâm'ın zuhûrunun ardından ticaret, madencilik ve yerleşik hayatın tamamlayıcı unsurlarından olan diğer zanâat dallarında olduğu gibi tarım sektöründe de bizzat Resûlullâh tarafından teşvik edici uygulama ve kural-

lar getirilmiştir. Ayrıca zirâî ürün vergisiyle tarım, devletin önemli gelir kaynaklarından birine çevrilmiştir. Hz. Peygamber hayattayken Medîne başta olmak üzere İslâm idaresine giren Tâif, Hayber, Fedek ve Vâdi'l-kurâ, Eyle, Ezruh, Cerbâ şehirleri, Yemâme, Uman, Necrân ve Yemen çeşitli zirâi ürünlerin yetiştirildiği farklı fizikî coğrafya özelliklerine sahip tarım alanlarını oluşturmaktaydı.[63]

C. Hayvancılık

Arapça aslı hayevân olan hayvan kelimesi, diğer Sâmî dillerde yer alan " حيّ " (yaşamak, canlı olmak) kökünden gelen "canlı, diri" anlamında bir isimdir. " حيّ " kökünden gelmesi sebebiyle kelimenin aslı hayeyân iken telaffuz kolaylığı için ikinci "yâ"nın "vâv"a dönüştürülmesi sonucu hayevân biçimini almıştır; ancak Arapça konuşma dilinde ve Türkçe'de yaygınlıkla hayvân şeklinde söylenir.[64] Hayevân Kur'an'da "hayat, yaşama" anlamında geçmektedir.[65] Kelimenin çoğulu hay(e)vânâttır.

Sanayi öncesi yerleşik toplumlarda tarım ve sulamada kullanıldığı gibi, et, süt veya yününden de tüketim maddesi olarak istifade edilen evcilleştirilmiş hayvanlar, coğrafî konumu itibariyle büyük kısmı tarıma elverişli olmayan Arap Yarımadası'nda hayatın idamesinde dayanılan en önemli maddî kaynak rolünü oynamaktaydı. Zira bu hayvanlardan özelliklerine göre bir kısmının Arabistan'ın doğal su kaynaklarının kıtlığıyla bilinen çöllerinde sütü içecek; hurma dışında doğal yiyecek bulunmayan vahalarında eti gıda; göçebe hayat tarzı sebebiyle portatif evlere ihtiyaç duyulduğu için yün ve derisi barınak; ipek ve pamuk gibi tekstil hammaddesi bitkiler yetiştirilmeye elverişsiz çoğu bölgelerde kıl ve yünü giysi; ulaşım ve taşımacılık sektöründe kendisi de binek ve yük taşıma aracı olarak bölge insanının temel

---

63 Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler,* Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bil. Enst., İstanbul 2007, 130.

64 Kürşat Demirci, "Hayvan", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1998, XVII, 81.

65 Ankebût, 29/64.

ihtiyaçlarının büyük ekseriyetini karşılamaktaydı.[66] Devrin sosyal hayatına dair en güvenilir bilgilerin bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'de hayvan derilerinden kolayca taşınan çadırlar yapılışından, yün ve kılının tekstil hammaddesi olarak değerlendirişinden,[67] zor ve meşakkatli yolculuklarda binek olarak kullanışından[68] vs. bahsedilmekle hayvancılığın bölgedeki önemine işaret edilmiştir. Bu sebepledir ki Araplar arasında hayvanlar çoğu zaman en değerli mal varlığı addedilmiş, diyet, fidye, bağış, mehir ve büyük meblağda para gerektiren benzeri durumlarda tedavül aracı rolünü görmüştür.[69]

Şimdi de hayvancılıkla ilgili olan bazı meslekleri zikredeceğiz.

1. Çobanlık

Çobanlığın genel olarak yarımada halkının büyük çoğunluğunun geçim kaynağı oluşu, özeldeyse bizzat Hz. Peygamber'in de gençliğinde çobanlık yapmış olması[70] sebebiyledir ki, Hz. Peygamber "hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz…"[71] ve "çobanların en kötüsü sürüsünü suya ite kaka götürendir"[72] mealindeki ifadeleriyle, idareci ve yöneticilerin özelliklerini tarif ederken, toplumun ve kendisinin hakkında daha fazla tecrübe sahibi olduğu bu meslek erbabıyla kıyaslama yoluna gitmiştir. Fetihlerin ardından Irak'ta kurulacak garnizon şehirlerden Kûfe için yer seçilmesi konusunda Hz. Ömer'in vali Sa'd b. Ebû Vakkâs'a mektubunda Arapların,

---

66 Azizova, 41.

67 Nahl, 16/80.

68 Nahl, 16/7.

69 Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah'ı kurtarmak için yüz deve kurban etmesi bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbas), Beyrut 1968, I, 89; Taberî, *Târîh*, II, 239-240 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut 1981, II, 249-450; Kureyş'in Hz. Peygamber'i yakalayana yüz deve ödül vaadi bkz. Taberî, *Târîh*, II, 379; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk, (*thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd el-'Amrevî), Beyrut 1995, IV, 335; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 5; İbn Kesîr, III, 188.

70 İbn Sa'd, I, 125; Buhârî, "İcâre", 2; İbn Kesîr, VI, 286.

71 Buhârî, "Cuma", 11; Müslim, *Sahih-u Müslim*," "İmâre", Çağrı Yayınları, İstanbul 1422/1993, nr. 5.

72 Müslim, "İmâre", 5.

koyun ve deve için elverişli bir bölgeye yerleştirilmesi yönündeki talimatı da,[73] hayvancılığın Araplar açısından önemini gösterir.

2. Kasaplık

Kelimenin aslı Arapça kassâb olup “hayvan kesme işini devamlı sûrette yapan, bunu meslek edinen kimse” demektir. Bu meslek erbabına aynı anlamda cezzâr ve lahhâm da (et satan) denilir.[74]

Câhiliye toplumunun dinî hayatında önemli bir yer tutan putlar adına kurban kesme geleneği, toplumun birçok ferdinin büyük veya küçükbaş hayvanın kesimi hususunda bilgi ve tecrübe sahibi olmasını sağlamıştır. İbadet yönünün yanı sıra toplumun dayanışma ve yardımlaşma hissini canlı tutan İslâm’daki kurban kesme hükmüyle[75] bu husus devam etmiştir. Meselâ, 6/628 senesinde ilk defa toplu şekilde umre yapmak üzere Medîne’den yola çıkan fakat Mekke’ye girmelerine izin verilmeyen, Hudeybiye’de Kureyş’le yapılan antlaşmanın ardından bulundukları yerde ihramdan çıkarak kurban kesmeleri istenen Müslümanlar, yanlarında götürdükleri yaklaşık yüz civarında büyükbaş hayvanı kesmişlerdir.[76]

Öyle anlaşılıyor ki hayvancılığın yaygın olduğu toplumun diğer birçok ferdi gibi Hz. Peygamber de hayvan kesimi hususunda yeterince bilgi ve tecrübe sahibiydi. Nitekim Resûlullâh’ın hac ziyaretinin ardından kendi eliyle sayıları kaynaklarda yedi,[77] otuz[78] ve altmış üç[79] olarak gösterilen deve

---

[73] Belâzürî, *Fütûh*, 319-320.

[74] Nebi Bozkurt, "Kasap", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, XXIV, 534.

[75] Hac ibadeti esnasında kurban kesimiyle ilgili bazı ayetler için bkz. Bakara 2/196; Mâide 5/2, 95, 97; Hac 22/28, 36, 37.

[76] Hudeybiye’de kesilen kurban sayısıyla ilgili rivayetler için bkz. İbn Sa‘d, II, 102-103; Ya‘kubî, *Târîh,* II, 54; Taberî, *Târîh*, III, II, 620-621; İbn Kesîr, IV, 164.

[77] İbn Sa‘d, II, 176; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* Beyrut ty., III, 268; Ebû Dâvud, *es-Sünen Ebî Dâvud*, "“Menâsik” Dârü'l-Fikr, Beyrut, Lübnan 1414/1994, nr. 24; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* (thk. Muhammed Abdulkâhir Atâ), Mekke, 1994, V, 9.

[78] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 260; İbn Kesîr, V, 188.

[79] Müslim, “Hac”, 19; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 57; Beyhakî, V, 8; İbn Kesîr, V, 187.

ve boynuzlu iki koç[80] kestiğine dair rivayetler, farklı kesim kuralları uygulanan büyük ve küçükbaş hayvan kesimiyle ilgili tecrübesi olduğu konusunda şüphe bırakmayacak kadar açıktır. Kadın erkek hemen herkesin hayvan kesip yüzme hususunda tecrübe sahibi olduğu hayvancılıkla geçinen göçebe toplumlardan farklı olarak kasaplık yerleşik düzenin hâkim olduğu şehir ve kasabalarda bir meslek olarak iştigal edilmekteydi.[81]

3. Dericilik

Ortaçağın bütün göçebe toplumlarında olduğu gibi geçiminin büyük bir kısmı hayvancılık ekonomisine dayalı Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunda da gerek günlük hayatta, gerekse yolculuk ve savaş sırasında ekonomik ve kullanışlı olması açısından deri eşyalar önemli rol oynamaktaydı. Çadırdan, içecek ve yiyecek kapları, yazı malzemesi, ayakkabı ve silaha kadar dericilik ürünlerinin yaygın kullanımı, Arapça'daki deri çeşitleri ve dericilik ürünleriyle ilgili çok sayıda kelimenin mevcudiyetinden de anlaşılmaktadır. Kaynakların deriden yapılmış çeşitli eşyalardan bahsetmesi, bölgede gelişmiş bir dericilik sanayinin olduğunu haber vermektedir. Kullanım alanının genişliğine bağlı olmalıdır ki, Hz. Peygamber döneminde dericilik, debbâg denilen sınırlı bir zümreye has iş kolu olmanın ötesinde, toplumun ekonomik durumu orta düzeyin altında olan tabanınca sürekli veya geçici bir süre için iştigal edilen geçim kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira demircilik, kuyumculuk ve marangozlukta olduğu gibi sadece belli bir iş kolu tarafından icra edilen sektörleşmiş meslek yapısı dericilik için söz konusu değildi. Deri tabakladığı bilinen sahabîler için ilk kaynaklarda debbag (الدباغ) tanımlamasına rastlanmamış olması da bu görüşü desteklemektedir.

---

[80] Bkz. İbn Sa'd, II, 176; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 214; Buhârî, "el-Edâhî", 13; Müslim, "el-Edâhî", 3; Tirmizî, *es-Sünen,* "el-Edâhî", Çağrı Yay., İstanbul 1992, nr.2; Nesâî, "ed-Dahâyâ", 16; İbn Asâkir, XX, 202.

[81] Bozkurt, "Kasap", *DİA*, XXIV, 534.

Bununla birlikte deriden ayakkabı, ok kılıfı ve benzeri eşyalar istihsal eden kunduracılar (الخراز) da bulunmaktaydı.[82]

Günümüzde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de deri, ayakkabı ve çanta yapımında temel malzeme rolünü oynamaktaydı. Sığır yetiştiricilikle de ünlü sektörleşmiş dericilik merkezlerinin, aynı zamanda dönemin aranan ayakkabılarının istihsâl edildiği bölgeler olduğu da söylenebilir. Meselâ bir tarım bölgesi olan Hadramevt'te hadramî olarak meşhur ayakkabılar üretilmekteydi.[83]

D. Dokumacılık

Hz. Peygamber dönemi Arap Yarımadası'nda halkın önemli geçim kaynağı olan hayvancılıktan sağlanan kıl ve yün rezervi sayesinde bölgede her evin bir mini atölye olduğu söylenebilir. Bununla birlikte devrin tekstil ürünleriyle ilgili kaynaklardaki veriler, aranan dokumacılık ürünlerinin, yapımında bol su havzalarında yetiştirilen keten ve özellikle Ortaçağ ekonomisini dönüştüren ipek kullanılan bitkisel hammaddeli kumaşlar olduğunu göstermektedir. Vefatı sırasında kefeni için hangi kumaşın kullanılacağının sorulması üzerine Resûlullâh'ın "üzerimdeki, Mısır kumaşı veya Yemen elbisesi"[84] şeklindeki cevabı aslında devrin tekstil merkezlerinin genel çerçevesini çizmektedir. Kâbe'nin Câhiliye'de olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de Yemen ve Mısır'dan getirilen kumaşlarla örtüldüğü konusundaki haberler de[85] bitkisel hammaddeli tekstil ürünlerinin yarımada geneline mezkûr iki bölgeden götürüldüğüne dair yukarıdaki rivayetle örtüşmektedir.

---

[82] Azizova, 86.
[83] Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fi Garîbi'l-hadîs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, I, 400.
[84] İbn Sa'd, II, 256; Taberî, *Târîh*, III, 192.
[85] Belâzürî, *Fütûh*, 55.

Bölgeye kuzeyden Mısır ve Suriye, güneyden Yemen, Necrân ve Uman'dan ithal edilen keten, pamuk ve ipekli kumaşlar, kalite, zariflik ve işçilik bakımından yarımadanın iç kesimlerinde üretilenlerden üstün olmakla birlikte, yarımada genelindeki dokuyucuların hayvansal hammaddeden istihsal ettikleri ürünleri kullanımdan kaldıracak kadar hesaplı ve yaygın değillerdi. Böylece ithal denilebilecek pamuklu ve keten kumaşlar toplumun ekonomik düzeyi yüksek olan kesimince kullanılmakta, sıradan halk ise günlük hayatlarındaki giyim ihtiyacını yerel ürünlerle karşılamaktaydılar.[86]

E. İnşaatçılık

Hz. Peygamber dönemi şehirlerindeki yapı türleriyle ilgili verilerden de anlaşıldığına göre, çoğunlukla kerpiçten, bazen içi çamurla doldurulmuş hurma dalı ve kamıştan yapılan hadarîlerin oturdukları evler, genellikle içinde oturacak olan ailenin erkek fertleri tarafından inşa edilmekteydi. Deri, kıl ve yünden yapılmış çadırlardan ibaret taşınır evlerden taşınmaz evlere geçiş yaparak şehirlerde oturan ve mesken inşasında kullandıkları malzeme dolayısıyla kendilerine "çamur ehli" anlamında "ehlu'l meder" de denilen yerleşik halkın birçoğunun duvar örme ve yapı işlerinden anladığı görülmektedir. Bu durum özellikle Kâbe ve Mesci-i Nebevî gibi dinî yapıların inşasında toplu halde çalıştıklarına dair rivayetlerden anlaşılmaktadır. Meselâ, bi'setten beş sene önce Kâbe'nin tamiri sırasında binanın duvarlarının inşası Kureyş'in kolları arasında taksim edilmiştir. Kapı tarafını Abdümenâf ile Zühreoğulları; Hacerü'l-Esved ile Yemen tarafı köşesini Benû Mahzum, Teym ve onlarla birleşen Kureyş boyları; Kâbe'nin arka tarafını Benû Cumah ile Benû Sehm yapmıştır. el-Hicr veya diğer tabirle el- Hatîm tarafını Abdüddar b. Kusay ile Benû Esed b. Abdüluzza b. Kusayy ve Adiyy b. Ka'boğulları birlikte örmüştür. Sıra Hacerü'l-Esved'in yerine konmasına

[86] Azizova, 187.

geldiğinde aralarında anlaşmazlık çıkmıştır.[87] Hicretin ilk senesinde Mescid-i Nebevî'nin inşasıyla ilgili rivayette, Resûlullâh'ın, Muhacirlerin ve Ensâr'ın harç karıştırıp kerpiç hazırladıklarından, birer-ikişer taş ve kerpiç taşıyıp duvar ördüklerinden bahsedilmektedir.[88]

Bu bölümde ilk olarak Câhiliye ve Asr-ı Saâdet döneminde bölgenin genel ekonomik durumundan bahsettik. Bu ekonomik durum coğrafi şartların sunduğu etkilere bağlı olarak değişiklik göstermekteydi. Arap Yarımadası'nın o dönem en önemli şehirlerinin bulunduğu bölge olan Hicaz'da şehirler birbirinden farklı imkânlara sahipti. Yağışın az olduğu ve engebenin fazla olduğu bir şehir olan Mekke'de çalışma hayatı dar bir alanda etkisini sürdürmekteydi. Şehrin bu dezavantajlı durumu tarım alanlarının yok denecek kadar az olmasına ve buna bağlı olarak hayvanların otlanacağı yeterli meralar bulunmadığından dolayı da hayvancılıkla ilgili olan mesleklerin icra edilememesine sebep olmaktaydı. İmkânların bu denli kısıtlı olması şehrin tek geçim kaynağı olan ve özellikle coğrafi konum sebebiyle de çok büyük bir öneme sahip olan ticaretin çok fazla gelişmesini sağladı. Aslında ticaret tek geçim yolu olarak görünse de bütün halkın geçimini temin edebileceği bir kaynak fonksiyonuna sahipti. Özellikle Mekke'nin putperestliğin merkezi olduğu dönemlerde çeşitli bölgelerden gelen insanlar, putların bulunduğu Kâbe ve çevresini ziyaret edip etrafında kurulan panayırlarda alışverişte bulunması şehrin ekonomik gücünün artmasına katkı sağladı. Yukarıdaki bölümde de bahsettiğimiz şekilde Mekke halkı, kendileri için eksik kalan bağ, bahçe ihtiyacını ise komşusu olan Taif'ten karşılamaktaydı. Mekke halkının Taif'te bağ ve bahçelere sahipti. Bu sebeple iki halk arasında iyi ilişkiler bulunmaktaydı. Mekke'ye oranla yağışın bol olduğu ve tarım alanlarının fazlalığı sebebiyle Taif halkı, çeşitli sebze ve meyvelerin üretim merkezi olmasıyla birlikte kendisine sunulan bu imkânla geçimini sağlamaya çalışıyordu. Hicaz bölgesinin bir başka şehri olan Medine'nin de sosyal, kültürel

[87] İbn İshâk, 85; İbn Sa'd, I, 146; Taberî, *Târîh*, II, 288-289.
[88] Bkz. İbn Sa'd, I, 239-240; Taberî, *Târîh*, II, 397; İbn Kesîr, III, 199.

ve dini yapısı, coğrafi ve iklim şartları Mekke'den çok farklı idi. Medine'de bulunan akarsular su kaynaklarının zengin olmasına ve zemininde suya elverişli yumuşak katmanlı vadilerin yer almasından dolayı da yeraltı kaynaklarının önemli bir konuma sahip olmasına katkı sağladı. Ayrıca otlak alanların bolluğundan dolayı da hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı önemli şehirlerden biri haline gelmişti.

Yarımadanın önemli bölgelerinden olan Yemen ise yüksek bir yayla görünümündedir. Deniz seviyesinden 2000 metreleri aşan yükseklikte bulunması doğal olarak Yemen'in iklimini de büyük nispette farklılaştırır. Bu farklılık eskiden beri bölge halkının tarımla uğraşmasını sağlamış, bu da sonuçta bölgede yerleşik hayatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Yemen bölgesi Arap Denizi'ne komşu olmasından dolayı eski çağlarda Mısır, Fenike ve Asurluların ihtiyaç duydukları ürünü Hindistan taraflarından getirip onlara satarak da ticari alanda da kendilerini ispatlamışlardı.

Bölümde zikrettiğimiz diğer bir konu olan Arap Yarımadası'ndaki mesleklerle birlikte bölgenin coğrafi özelliklerinin ve konumlarının getirdiği etkilere bağlı olarak halkın nasıl geçim yolları oluşturmaya çalıştıkları gözler önüne serilmiş oldu. Zikredilen birçok mesleğin halkın günlük uğraşısı olduğu fikrine de ulaşmamıza sebep oldu.

Giriş bölümünü bu konu ekseninde açıklamamızın amacı, Arap Yarımadası'ndaki ekonomik yapı ve mesleklere genel bir açıklık getirdikten sonra Râşid Halifeler'in iktisadi durumlarının ele alınması konunun daha iyi anlaşılacağına ışık tutacağını düşünmemizdendir.

— BİRİNCİ BÖLÜM —

HZ. EBÛ BEKİR'İN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

A. Hilâfetten Önce Hz. Ebû Bekir

Asıl ismi Abdullah olan Hz. Ebû Bekir, o dönemin önemli bir ticaret merkezi olan Mekke'de dünyaya geldi. Hz. Ebû Bekir doğduğunda Mekke şehrinin nüfusu üç bin kişiydi.[89] Teym kabilesine mensup olan Hz. Ebû Bekir'in annesinin adı Ümmü'l-Hayr Selmâ bt. Sahr, babasının adı ise Ebû Kuhâfe Osmân b. Âmir b. Amr et-Teymî el-Kureşî'dir. Fil Vak'ası'ndan üç yıl kadar sonra Mekke'de doğdu. Annesi Ümmü'l-Hayr Selmâ bt. Sahr, Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın evinde bulunduğu sırada İslâmiyet'i kabul etti. Babası Ebû Kuhâfe, Mekke fethinden (8/630) hemen sonra oğlu Ebû Bekir'in aracılığıyla müslüman oldu. Anne ve babasının mensup olduğu Teym kabilesinin soyu Mürre b. Kâ'b'da Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir. Resûl-i Ekrem'den iki veya üç yaş küçük olan Ebû Bekir kaynaklarda adından çok Atîk lakabıyla anılmıştır.[90] "Güzel, soylu, eski, âzat edilmiş" gibi mânalara gelen bu lakabın ona annesi tarafından verildiği veya çok eskiden beri hayır yaptığı, yüzü ve ahlâkı güzel olduğu yahut da soyunda ayıplanacak bir husus bulunmadığı için Atîk diye anıldığı rivayet edilmektedir. Bunuyla birlikte Hz. Peygamber'in, "Sen Allah'ın ce-

---

[89] Hitti, I, 155; Bozkurt-Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 555.
[90] Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, X, 101.

hennemden âzat ettiği kimsesin"[91] şeklindeki iltifatına mazhar olduktan sonra bu lakapla anılmaya başlandığı bilinmektedir. Câhiliye döneminde Abdü'l-Kâ'be olan adının müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirildiği rivayet edilir. Onun en meşhur lakabı Sıddîk'tır. "Çok samimi, çok sadık" anlamına gelen bu lakap kendisine, mi'rac olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından verilmiş ve İslâm literatüründe bununla şöhret bulmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun devlet yönetimi görevini üstlendiği için de "Halîfetü Resûlillâh" unvanıyla anılmıştır. Bekir adlı bir çocuğu olmadığı halde kendisine Ebû Bekir künyesinin niçin verildiği konusunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.[92]

Hz. Ebû Bekir'in nasıl müslüman olduğu hususunda da kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. Genellikle Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu haber alınca yanına gittiği ve kendisiyle görüştükten sonra İslâmiyet'i kabul ettiğine inanılır. Buna karşılık hemen hemen bütün kaynaklarda Ebû Bekir'in İslâmiyet'i ilk kabul eden kişi olup olmadığı konusundaki çeşitli rivayetlere yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in onun üstünlüğünden söz ederken kendisini herkesin yalanladığı bir sırada Ebû Bekir'in inandığını ve İslâmiyet için her şeyini feda ettiğini söylemesi[93] onun ilk Müslümanlardan olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda, Suriye'ye yaptığı seyahatlerde rahip Bahîrâ, rahip Nestûrâ ve Yemen'deki Ezdli bilginle görüştüğüne ve yine Suriye'de gördüğü bir rüya üzerine Hz. Peygamber'in risâletine hemen iman etmeye hazır hale geldiğine dair menkıbevî rivayetler bulunmaktadır.[94]

Mekke döneminde İslâmiyet'in yayılmasında Hz. Ebû Bekir'in Kureyş'in ileri gelenlerinden biri olmasının büyük tesiri vardır. Hz. Peygamber'in

---

[91] Tirmizî, "Menâkıb", 16.

[92] Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 101-102.

[93] Buhârî, "Fezâ᾿ilü Ashâbi'n-Nebî", 5.

[94] Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâdu᾿n-nadıra*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, I, 83-88; Köksal, III, 111-114.

Mekkeliler'i İslâmiyet'e gizlice davet ettiği sıralarda Kureyş'in ileri gelenlerinden birçok kimse onun vasıtasıyla müslüman olmuştur. Medine döneminde de Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlarda onun yanından ayrılmamış bedenini ona siper etmiştir.[95]

Hz. Ebû Bekir, Mekke döneminde Kureyşli müşriklerin ağır işkencelerine uğrayan Müslüman kölelerle; yabancılardan erkek, kadın, zayıf ve güçsüz pek çok kimseyi efendilerine büyük paralar ödeyerek satın alıp özgürlüğüne kavuşturmuştur.[96] Medine'ye hicret edinceye kadar satın alıp azât ederek işkenceden kurtardığı bu sahâbîler arasında Müslüman kölelerin yedincisi olan Bilâl-i Habeşî,[97] annesi Hamâme, Âmir b. Füheyre, Ubeys, Ümmü Ubeys, Ebû Fükeyhe, Zinnîre, Nehdiye ve Lübeyne sayılabilir. Özgürlüğüne kavuşturduğu kölelerden biri olan Hz. Bilal'in (r.a.) kaynaklarda belirtildiği üzere on okiyye altın dinar[98] ve bir bürde karşılığı satın alındığını da haber verirler. Bir okiyyenin kırk dirhem,[99] bir dirhemin de 3,2 gram olduğu kabul edilirse Bilal (r.a.) için yüklü miktarda altın ödendiği müşahede edilecektir.[100] Hz. Ebû Bekir tüm bunları yaparken İslâm'ın köleleri özgürlüğüne kavuşturmayı teşvik edici hükümleri bile inmemişti.[101] Onun mal varlığını bu şekilde harcamasından rahatsızlık duyan babası Ebû Kuhâfe, güçsüz ve zayıf köleler yerine güçlü kuvvetli kimseleri satın almasını önerdiği zaman babasına, satın aldığı kölelerden yararlanmayı düşünmediğini, bu uygula-

---

95 Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102.

96 Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an,* Dârü'l-Fikr, Beyrut, Lübnan 1415/1995, XXX, 142.

97 İbn Hişâm, I, 340; bkz. Köksal, IV, 99.

98 Bir dinar 4.25 gr ağırlığındaki altındır. Hz. Ebû Bekir döneminde bir koyun 0,5 dinara alınırdı. Bkz. Muhammed Necmüddîn el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhı Hükümleri,* Buruc Yay., İstanbul 1996, 58-59; Mustafa Özbakır, *Dört Halife Döneminde Ekonomik Yapı,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bil. Enst., Erzurum 2018, 22.

99 Bir dirhem 0.425 gr ya da 0.354 gr altın karşılığı gümüştür. Çünkü bir dinar bazen 10 ve bazen 12 dirhem üzerinden işlem görmektedir. Hz. Ebû Bekir döneminde bir kırba su bir dirheme satılırdı. Bkz. Kürdî, 93-94; Özbakır, 22.

100 Hz. Ebû Bekir'in alıp azat ettikleri için ayrıca bkz. İbn İshâk, 171; İbn Hişâm, I, 340-341 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 66-70; İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 334.

101 Ali Muhammed Sallâbî, *I. Halife Hz. Ebû Bekir (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (1.Baskı), (çev. Şerafettin Şenaslan; Faruk Aktaş), Ravza Yay., İstanbul 2009, 47.

masıyla Allah'ın rızâsını kazanmayı beklediğini dile getirmiştir. Taberî, onun Allah yolundaki bu fedakârlığı üzerine Leyl sûresinin 5-7. âyetlerinin indirildiğini rivayet eder.[102]

Hz. Ebû Bekir'in İslâm'a ve Hz. Peygamber'e son derece bağlı olduğunu ve bütün servetini bu yolda harcamaktan geri durmadığını şu örnek gözler önüne sermektedir: Hz. Ebû Bekir Medine'ye hicret etme talebinde bulununca Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Acele etme belki de Allah senin için bir yol arkadaşı tayin edecektir."[103] Resûlullâh (s.a.s.)'ın bu ifadesinden kendince bir anlam çıkaran Hz. Ebû Bekir hiç vakit kaybetmeden Resûlullâh (s.a.s.)'la beraber hicret edeceği gün için hazırlıklar yapmaya başladı. İlk önce iki deve satın aldı ve onları evinde beslemeye başladı. Buhârî'de nakledilen rivayete göre "Hz. Ebû Bekir, hicrete hazırlık olarak sekiz yüz dirheme satın aldığı iki deveyi, evinde dört ay kamış yaprağıyla besledi."[104] Olayların gidişatını iyi müşahede eden Hz. Ebû Bekir, hicret yolculuğunu umulmadık bir anda olacağını hissetmiş ve bütün hazırlıklarını da ona göre tamamlamıştı.[105] Hicret ederken de Resûlullâh (s.a.s.)'ı kendi devesiyle götürmüştü. Ancak Resûlullâh (s.a.s.), kendisi için alınan devenin parasını daha sonra Hz. Ebû Bekir'e ödedi.[106] Hicret için yola çıkıp Sevr Mağarası'na vardıklarında bütün mal varlığı olan kırk bin dirhemden geriye kalan beş bin[107] veya altı bin[108] dirhemi oğlu Abdullâh'ı gönderip Sevr Mağarası'na getirtti[109] ve yanında Medine'ye götürdü.[110] Zira servetini İslâm davasını güçlendirmek ve Allah için eziyet çeken köleleri azat etmek üzere[111] infak etmişti. Ona göre

---

102 Taberî, *Câmiu'l-Beyan,* XXX, 142.

103 İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (thk. Halil Me'mun Şiha), Beyrut 1418/1997, III, 209.

104 Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 45.

105 Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir,* 75.

106 Halebî, *es-Siretu'l-Halebiyye,* Beyrut t.y., II, 32; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 33.

107 İbn Sa'd, III, 172; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 350; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eş-raf,* I, 261.

108 İbn Hişâm, II, 133.

109 Belâzurî, *Ensâbü'l-Eş-raf,* I, 261.

110 İbn Hişâm, II, 133.

111 İbn Sa'd, III, 172; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 31.

İslâm davası uğrunda yapılmayacak fedakârlık yoktu.[112] İslâm Ansiklopedisi'nde "Ebû Bekir" maddesini yazan Buhl Fr ise Hz. Ebû Bekir'in hicret sırasındaki serveti hakkında, "Medine'ye giderken kırk bin dirhem kadar takdir edilen servetinden ancak beş bin dirhemini yanına alarak üst tarafını bırakıvermişti"[113] diyerek İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere ters bir kanaat öne sürmüştür.[114]

Hz. Ebû Bekir hicret ettikten sonra babası Ebû Kuhafe, torunu Esmâ bt. Ebû Bekir'in anlattığına göre, Medine'ye hicret eden Hz. Ebû Bekir'in bütün parasını yanına aldığını, çocuklarına ve ailesine bir şey bırakmadığını farkedince ona kızdı. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Ebû Kuhafe'nin gözleri görmüyordu. Hz. Ebû Bekir'in hicret etmesinden bir süre sonra onun evine gitti ve şunları söyledi: "Hissettiğim kadarıyla o, malının hepsini yanında götürerek sizi zor durumda bırakmış." Orada bulunan Hz. Ebû Bekir'in kızı Esma (r.anha) dedesiyle arasında geçen diyalogu şöyle anlatıyor: "Ben ona şöyle dedim: 'Hayır dedeciğim, o bize çok mal bıraktı.' " Esma (r.anha) daha sonra şunu yaptığını dile getiriyor: "Hemen bir kaç taş aldım ve babamın parasını bıraktığı yere koydum ve taşların üzerini örtüyle örttüm. Daha sonra dedemin elinden tutarak 'Dedeciğim ellerini bu paranın üzerine koy.' dedim. Dedem elini o taşların üzerine koydu ve 'Size bu kadar para bıraktığına göre sorun yok, iyi etmiş, bu size kâfidir.' dedi." Esma (r.anha) daha sonra "Vallahi! Babam bize hiçbir şey bırakmamıştı, ancak böyle yaparak dedemin sinirli halini gidermek sakinleştirmek istedim." dedi.[115] Bu zeki yöntemle Esma (r.anha) dedesini sakinleştirebildi ve babasını koruyabildi. Aslında Esma (r.anha) bunu yaparken yalan da söylememişti, çünkü babası varlık olarak onlara o taşları bırakmıştı.[116]

---

[112] Buhl, Fr., "Medine", *İA,* IV, 12; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 31.
[113] Buhl, Fr., "Medine", *İA,* IV, 12.
[114] Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 79.
[115] İbn Hişâm, *es-Siretü'n Nebevîyye,* (çev. Hasan Ege), Ravza Yayınları, İstanbul 2013, II, 156.
[116] Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir,* 73.

Hz. Ebû Bekir'in servetini İslâm uğruna harcama konusunda ne kadar istekli olduğunu Tebük Gazvesi'ndeki tutumuyla da müşahede edebiliyoruz. Tebük Gazvesi'ne hazırlıklar başlandığında Hz. Peygamber sahâbîyi mallarını Allah yolunda harcama konusunda özendirdi ve Allah katında bunun mükâfatının çok büyük olduğunu dile getirdi. Hz. Osman en çok infakta bulunan kişiydi. Hz. Ömer ise bu savaşta servetinin yarısını infak etmişti ve infak ettiği servetinin Ebû Bekir (r.a.)'in infak ettiğinden daha fazla olacağını zannediyordu. Bu konuda Hz. Ömer şöyle der: "Elimde malın olduğu bir gün, Resûlullâh (s.a.s.) infak etmemizi emretti. Kendi kendime söz verip dedim ki: 'Bugün hayırda Ebû Bekir (r.a.)'i geçeceğim.' Servetimin yarısını alarak Resûlullâh (s.a.s.)'ın yanına vardım. Getirdiğim malı Resûlullâh (s.a.s.)'a verdim. Resûlullâh (s.a.s.) dedi ki: 'Ailene bir şey bıraktın mı?' 'Yarısını bıraktım' dedim."[117] Daha sonra rivayete göre Tebük Seferi sırasında, dört bin dirhem gümüşten ibaret bulunan servetinin tamamını[118] getirip Peygamberimize teslim eden[119] Hz. Ebû Bekir (r.a.), bu soruya cevap olarak "Onlara Allah ve Resûlünü bıraktım" dedi.[120] Hz. Ömer konuşmasını şöyle tamamladı: "İçimden dedim ki: 'Artık seninle hiçbir şeyde yarışmayacağım.' "[121]

Hz. Peygamber ömrünün son dönemlerini yaşadığı günlerden birinde Hz. Ebû Bekir'in yardımseverliğinin ölçüsünü şu cümlelerle anlatmıştı: "Şimdiye kadar kimsenin malı Ebû Bekir'in malının verdiği faydayı vermedi."[122] Onu kendine yardım eden herkesten farklı ve ayrı tutuyordu.[123]

---

[117] Ebû Dâvud, "Kitabu Zekât", 2/312-313 1678.

[118] Vâkıdî, III, 991; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eş-raf,* I, 368; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 277.

[119] Köksal, III, 116.

[120] İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* III, 218.

[121] Ebû Dâvud, "Zekât", 2/312-313, 1678.

[122] Tırmizî, nr. 3662; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, XII, 260.

[123] Sarıcık, *Hz. Ebû Bekir,* 292.

O dönem Hz. Ebû Bekir'e servetini Allah yolunda harcayıp eski elbiseler giydiği için kaynaklarda "Zül-hilal" lakabının verildiği rivayet edilmektedir.[124]

Hz. Ebû Bekir'i Allah yolunda bolca infak eden zengin biri olarak tanıtan Ehl-i Sünnet kaynaklarının aksine ilk üç halife hakkında mesnetsiz iddialarda bulunan Şîa kaynakları, onun infak ettiğine dair doğru bir haberin olmadığını ispatlama gayreti içerisindedir. Şîa kaynakları tarafından Ebû Bekir'in yoksul, miskin ve ihtiyaç sahibi biri olduğu belirtilerek, onun bilinen bir infakının olmadığı iddia edilmektedir. Hatta onlara göre Ebû Bekir'in infak ettiğini söyleyenler cahillikle itham edilmektedir.[125]

Hz. Ebû Bekir'in hîlafetten önceki hayatı hakkında son olarak fiziki vasıflarından bahsetmek istiyoruz. Hz. Ebû Bekir'in fiziki vasıflarını kızı Hz. Âişe'nin rivayetinden anlamaktayız. Hz. Âişe bir gün deve üzerinde otururken yoldan geçen Arap bir adama baktı ve "Ebû Bekir'e bu adamdan daha fazla benzeyen bir adam görmedim." dedi. O esnada orada bulunan sahâbîler, "Bize Ebû Bekir'in vasıflarını anlat!" dediler. Bunun üzerine o şöyle dedi: "O; beyaz tenli, narin, yanakları zayıf, hafifçe kambur, izârını sıkı tutmayıp belinden biraz aşağıya salıveren, zayıf yüzlü, gözleri içeriye göçük, alnı dışa doğru tümsek ve çıkık, avuç içiyle parmaklarının eti az olan bir adamdı. İşte onun vasıfları bunlardır." dedi. Başka bir rivayette de Hz. Âişe babasını şu ifadeyle tavsif ediyordu: "Ebû Bekir, saç ve sakalını kına ve çivit otu ile boyardı."[126]

Hz. Ebû Bekir'in hilâfetten önceki hayatı hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra bu başlık altında onun, Hz. Peygamber'in vefatına kadar yaptığı görevlere, uğraştığı mesleklere ve geçim kaynaklarına değineceğiz.

---

[124] Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 101; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 18.

[125] el-Müfîd, *el-İfsâh fî İmâmeti Ali b. Ebî Talib*, Kum ty., 93, 132-133; Mehmet Salih Arı, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, 267.

[126] İbn Sa'd, *Tabakât*, (2. baskı), (çev. Hikmet Akdemir, ed. Adnan Demircan), Siyer Yay., İstanbul 2015, III, 210.

1. Görevleri

1.1. Kabilesi İçerisinde Yaptığı Görevler

Hz. Ebû Bekir, Câhiliye döneminde Mekke'nin en etkin kabilesi olan Kureyş'in önde gelenleri arasında sayılırdı. Mensubu olduğu Kureyş kabilesinin üstünlüğü, İslâm'ın zuhûr etmesinden uzun bir zaman önce devraldığı bazı görevlere dayanırdı ve bu görevler verâsetle İslâm'ın zuhûr ettiği döneme kadar devam etti. Örnek verecek olursak Haşimoğulları'na mensup olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib, Câhiliye döneminde hacılara su verme görevine bakmış ve bu görevi İslâm'dan sonra da sürdürmüştür. Beni Mahzum'a mensup olan Halid b. Velid ise askeri donatım ve savaş esnasında komutanlık göreviyle sorumluydu. Beni Adiy'den olan Ömer b. Hattâb, Câhiliye döneminde Kureyş adına elçilik göreviyle ilgilenirdi. O dönemde Beni Teym'den olan Hz. Ebû Bekir ise Darû'n-Nedve içerisinde "el-Eşnak" diye bilinen bir göreve bakardı. Eşnak, diyet ve ganimetlerden gelen malların sorumluluğunu taşıyan bir makamdı. Kureyş bu mallar konusunda kendisine büyük bir güven duymaktaydı.[127]

Okuma-yazma bilen sayılı kişilerden biri olan Hz. Ebû Bekir, soy ilmini de ciddi bir düzeyde bilmekteydi. Bölge Arapları soy meselesinde kendisine danışır, bu konuda onun söylediklerini kabul eder ve ona göre hareket ederlerdi.[128]

Hz. Ebû Bekir'in yine o dönemde, bir yerden başka bir şehre götürülen eşyayı kontrol edip mühürlü ya da imzalı bir belge verme görevi anlamına gelen "Nizaret Bakanlığı" da yaptığı söylenilmektedir.[129]

---

[127] İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 334-335.
[128] Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102; Emin Yıldırım, 117.
[129] Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, 94; Arı, *Hz. Ebû Bekir*, 21.

1.2. Hz. Peygamber Döneminde Yaptığı Görevler

İslâmiyet'i kabul edince bütün zamanını Resûlullâh'la (s.a.s.) beraber iman ve İslâm'a davete özgü kılmak, kendini bu işe vakfetmek ve adamak istedi. Bu nedenle ticareti bıraktı. Artık o insanları imana çağıracak bir davetçiydi ve hemen Resûlullâh'ın (s.a.s.) sağ kolu oldu.[130]

Hz. Peygamber'in sürekli bir arada bulunduğu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, hares ismiyle bilinen özel korumaları arasında da sayılırdı.[131]

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in sürekli yanında bulunmasıyla beraber çeşitli görevler de ifa etmekteydi. Ömer b. Şebbe ve daha başkalarının yazıcılar hakkındaki kitaplarına dayanılarak haber verildiğine göre "Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in yazıcılarındandı."[132] O, aynı zamanda fetva merciî ve Hz. Peygamber'in veziri konumundaydı.[133] Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlarda askeri birlik kumandanı olarak da görev yapmıştır.[134] Hz. Peygamber siyah olan en büyük sancağını Tebûk Gazvesi zamanında Hz. Ebû Bekir'e teslim etti.[135]

Hicretin 9. yılında da bizzat hacca gidemeyen Resûlullâh, Müslümanların hac görevlerini yerine getirebilmeleri amacıyla Hz. Ebû Bekir'i onlara hac emiri tayin etmiştir.[136] Ayrıca Hz. Peygamber'in vefat edeceği günlerde has-

---

130 İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 334; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Kültürel, Dinî, Sosyal İslâm Tarihi,* (çev. İsmail Yiğit ve arkadaşları), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, I, 265.

131 Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye,* (çev. Ahmet Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1990, II, 117; Metin Yılmaz, "Hz. Ömer Dönemi İç Güvenliğin Teminine Yönelik Kurumsallaşma Teşebbüsleri", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, I, 311.

132 İbn Abdülber, *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412, I, 169; Köksal, VIII, 180.

133 Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, Dergâh Ofset, İstanbul 1997, I, 308.

134 C. Paşa, I, 311.

135 İbn Sa'd, III, 195.

136 İbn Hişâm, IV, 188; Kettânî, I, 192; Arı, *İlk Üç Halife*, 136.

talığı artınca, Müslümanlara namaz kıldırmak için Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmiştir.[137]

Görüldüğü gibi Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber hayattayken onun sürekli yanında bulunmuş ve onun tevdi ettiği birçok görevi yerine getirmiştir.

2. Meslekleri

2.1. Tüccarlık

Hz. Ebû Bekir, Mekke'de büyüdü ve büyük ihtimalle tüccar olan babasının yanında ticareti öğrenmeye başladı.[138] Hz. Peygamber'den (s.a.s.) iki yaş küçük olduğu için İslâm'ı kabul ettiğinde otuz sekiz yaşlarında idi. O, bu yaşına kadar Mekke'nin önde gelen tüccarları arasında sayılmaktaydı.[139]

Hz. Ebû Bekir'in kabilesi Teym ise ticaretle uğraştığı için görgü ve toplumsal temasları genişti. Kadınları latîf, erkekleri yüksek ahlak ve geniş kültür sahibi idi. Bilhassa edebiyat ve tarihte çağdaşları arasında ün salmışlardı. Denebilir ki Teymoğulları'nın şehirler arasındaki ticareti aynı zamanda bir kültür ticareti idi. Belki bu yüzden diğer kabileler kadar geniş bir maddi ve siyasi nüfuza sahip olamamışlar ama onlardan çok medeni ve kültürel bir birikim elde etmişlerdi. Hz. Ebû Bekir açısından da durum böyledir. O, okuma yazmayı daha küçük yaşlarda öğrenmişti. Eline geçirdiği eskilere ait kitapları ve kaynakları okurdu. Ticarî gezilerini kültürünü arttırmak için bir fırsat olarak değerlendirirdi. Mekke'de ondan daha kültürlü bir genç hemen hemen yoktu.[140]

---

137 İbn Hişâm, IV, 301; İbn Sa'd, III, 178; Arı, *İlk Üç Halife*, 160.

138 Vâkıdî, II, 824; İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 334.

139 İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 334-335.

140 Abdurrahman Şarkavî, *Özgürlük Peygamberi Hz. Muhammed,* (çev. Muharrem Tan), Birleşik Yay., İstanbul 1993, 54; Arı, *Hz. Ebû Bekir*, 21.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ticarî anlamda önemli bir noktada olan Hz. Ebû Bekir'in Câhiliye döneminde elbise ve kumaş[141] ticaretiyle geçimini sağladığı, İslâmiyet'i kabul ettiği sırada 40.000 dirhem kadar sermayesi bulunduğu,[142] ticaret kervanlarıyla Suriye ve Yemen'e seyahat ettiği bilinmektedir.[143] O zamanlar, Mekkeliler ve Medineliler; Bizans, Sasanî ve Yemen/Himyer parası kullanıyorlardı. Bu, altın, gümüş veya külçe cinsinden servetinin toplam değeri olabilir. Hz. Ebû Bekir (r.a.), (mücevherat, külçe altın veya gümüş cinsinden) servetini Mekke'deki evinin duvarında, duvara açılan bir gömme kasada muhafaza ediyordu. Ailesi de bunu bilirdi.[144] Hz. Peygamber'in yirmi beş yaşlarında iken katıldığı Suriye ticaret kervanında onun da bulunduğu rivayet edilir.[145]

Kendi sermayesiyle ticaret yapan Hz. Ebû Bekir, alışverişte hakkı gözetir, ölçü ve tartıda haksızlık etmezdi. Kureyşli zenginlerin davranışlarından hoşlanmazdı. Dünyada adaletin hüküm sürmesini, büyük balıkların küçük balıkları yutmamasını, alacaklıların borçluları aşağılamamalarını, insanların sözlerinde durmalarını ve güçlülerin zayıfları ezmemelerini istiyordu.[146]

Çok zeki ve zengin bir tüccar olan Hz. Ebû Bekir, Kureyş'de sevilen biriydi. Onun bilgisi, görgüsü ve ticarî zekâsından yararlanmak için herkes yanına gelirdi.[147] Her ne kadar Mekke'nin en büyük tâciri olamasa da, en meşhur tüccarlarından biriydi.[148] O, hiçbir kısıtlama yapmadan bol bol infak ederdi. Hz. Ebû Bekir Câhiliye döneminde bu özelliğiyle tanınmaktaydı.[149]

---

141 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (thk. Servet Ukkâşe), Kahire 1981, 575.

142 İbn Sa'd, III, 172; İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 1090.

143 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 316; İbn Abdülber, II, 690; İbn Asâkir, LXII, 14-141; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 222.

144 Zehebî, *el-Hulefâu'r-Râşidûn min Târihi'l-İslâm,* Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut 1988, 327; Arap Yarımadası'ndaki pazarlar için bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 1001.

145 Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102; Arı, *Hz. Ebû Bekir*, 20.

146 Şarkavî, 53-54; Arı, *Hz. Ebû Bekir*, 20.

147 Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 105; Sarıcık, *Hz. Ebû Bekir,* 24.

148 Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir,* 36.

149 Ali Tantavi, *Ebû Bekir es-Sıddîk*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2006, 66.

Resûlullâh'a vahiy geldiği sırada Hz. Ebû Bekir ticaret için gittiği Yemen'den yeni dönmüştü. Orada bir rahiple görüştüğü rivayet edilen Hz. Ebû Bekir'in gerek bu rahipten gerekse de Suriye'ye yapmış olduğu ticarî seferlerinde karşılaştığı Bahira ve Nastura adlı rahiplerden son Peygamber'in vasıfları hakkında bilgiler edindiği, yine Suriye'de gördüğü bir rüya üzerine Hz. Peygamber'in risaletine hemen iman etmeye hazır duruma geldiğine dair menkıbevi rivayetler bulunmaktadır.[150] Müslüman olduktan sonra malıyla İslâm'a hizmet etmeye başladı. Müslüman olduğunu açıkladı ve insanları İslâm'a davet etti. Böyle zengin ve nüfuzlu bir kişinin müslüman olması Kureyş müşriklerini çileden çıkardı.[151]

Hz. Ebû Bekir hicretten sonra da asli mesleğine devam etti. Medine'den Şam diyarındaki Basra'ya ticaret için sefere çıktı. Resûlullâh'a karşı olan aşırı sevgisi ve bağlılığı onu yapması gereken ticaretten alıkoymuyordu.[152] Bu ise Müslümanın her durumda geçimini sağlaması için çabalamak zorunda olduğunu en güzel şekilde gözler önüne sermektedir.

Medine'de evinde misafir olarak kaldığı Hârice b. Zeyd ile arasında kardeşlik ilişkisi kuruldu. Hârice b. Zeyd'in mal varlığını kendisiyle paylaşma teklifini kabul etmeyip hicret ederken yanına aldığı kendi servetinden artakalan 5000 dirhemle[153] Medine'de ticaret yapmaya başladı.[154]

Hicretten sonra Mekkeli Müslümanların uluslararası kervancılık tecrübesi sayesinde ciddi bir gelişme yaşanmıştır. Resûlullâh'ın hayatının son senelerinde Ebû Bekir yönetiminde Busrâ'dan dönmekte olan kervandan bahseden rivayetler, hicretle birlikte Medîneliler'in uluslararası ticarete da-

[150] Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102; Arı, *Hz. Ebû Bekir*, 23.
[151] İbn İshâk, 120.
[152] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Muhibbüddîn el-Hatîb), Beyrut t.y, IV, 357.
[153] İbn Sa'd, III, 172; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 350; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eş-raf,* I, 261.
[154] Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 103; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 35.

yalı kervancılık sektöründeki rollerinin hissedilir düzeyde değiştiğinin göstergesidir.[155]

2.2. Çiftçilik (Fellahlık)

Hz. Peygamber hayattayken Medine başta olmak üzere İslâm idaresine giren Tâif, Hayber, Fedek ve Vâdilkurâ, Eyle, Ezruh, Cerbâ şehirleri, Yemâme, Uman, Necrân ve Yemen çeşitli zirâi ürünlerin yetiştirildiği farklı fizikî coğrafya özelliklerine sahip tarım alanlarını oluşturmaktaydı.[156] Mekke ise coğrafi özellikler itibariyle çöllerle kaplı ve dağlık bir alan olmasından dolayı tarım alanları yok denecek kadar azdır. Bu sebeple sahabîler burada tarım faaliyetlerinde yeterince bulunamamışlardır.

Hicretten sonra yukarıda da zikrettiğimiz üzere tarıma elverişli topraklara sahip olan Medine'de Müslümanların birçoğu tarımsal faaliyetlerle uğraşmışlardır. Hz. Ebû Bekir de sadece tüccarlık yaparak geçimini sağlamıyordu. Bunun yanı sıra ziraat (çiftçi/fellah) işiyle de uğraşarak geçimini sağlamaya gayret etmiştir.[157] Hz. Ebû Bekir'in çiftçilik mesleğiyle uğraşması şu şekilde başlamıştır: Medîneli bazı Müslümanlar hicretten sonra geçim yolları arayan Muhacirlere zirâî topraklarının taksîmini önermişse de Hz. Peygamber bunu uygun bulmamış,[158] fakat bölgeden sürülen veya katledilen Yahûdîlerin tarıma elverişli sulak arazilerinden muhacirlere vermiştir. Meselâ, Resûlullâh'ın muhacirden Hz. Ebû Bekir'e zirâî toprak ikta ettiği rivayet edilmektedir.[159] Bu açıklamayı ele alınca Hz. Ebû Bekir'in Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'in kendisine tarım alanı ikta etmesiyle birlikte çiftçilik mesleğiyle uğraştığı görülmektedir.

---

[155] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 316; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 222.

[156] Azizova, 130.

[157] Hamîdullah, Asr-ı Saâdet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet' te İslâm*, I, 101-114; Emin Yıldırım, 113. Daha geniş bilgi için bkz. Azizova, 129-162.

[158] Bkz. Buhârî, "Müzâra'a", 5; İbn Kesîr, III, 228.

[159] İbn Sa'd, II, 58; İbn Asâkîr, IV, 320; İbn Kesîr, V, 335-336.

2.3. Çobanlık

İnsanoğlunun ilk geçim vasıtalarından olan çobanlık,[160] eski çağlardan itibaren coğrafî belirleyicileri sebebiyle Arap yarımadasının en yaygın mesleklerinden biri olagelmiştir. Genç yaşlarında kendisi de Mekke'de çobanlık yapan Hz. Peygamber'in koyun otlatmayan (veya çobanlık yapmayan) hiçbir peygamber gönderilmediğine dair sözleri,[161] hayvancılığın toplumların eski ve yaygın kazanç yollarından olduğunu göstermesi bağlamında değerlendirilebilir.

Hz. Ebû Bekir'in icra ettiği bir diğer meslek ise çobanlıktı. Hz. Ebû Bekir'in bol süt veren (sağmal) koyunları vardı. Hz. Ebû Bekir bazı zamanlarda çobanlık yaparak kendi koyunlarını güder bazı zamanlarda ise koyunlarını ücret karşılığında çobanlık yapan birine bakması için verirdi. Mekke'de Hz. Ebû Bekir'in sağmal koyunlarını güden Âmir b. Füheyre, hicret esnasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in Sevr Mağarası'nda kaldıkları sürece akşamları sürüyü oraya sürmekteydi. Aslında bu uygulamayı yaparak Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in koyunların sütünden yararlanmalarını sağladı ve Mekke'deki gelişmeleri haber vermek için mağaraya gelip giden Abdullah b. Ebû Bekir'in ayak izlerini gizledi.[162]

2.4. İnşaatçılık

Hicretin ilk senesinde Mescid-i Nebevî'nin inşasıyla ilgili rivayette, Resûlullâh'ın, Muhacirlerin ve Ensâr'ın harç karıştırıp kerpiç hazırladıklarından, birer-ikişer taş ve kerpiç taşıyıp duvar ördüklerinden bahsedilmektedir.[163]

---

160 Hz. Âdem'in oğullarından Kâbil'in zirâatçılık, Hâbil'in ise hayvancılıkla iştigal ettiğine dair rivayetler (bkz. Taberî, *Târîh*, I, 137; İbn Asâkir, XLIX, 37) bu iki mesleğin insanlık tarihinin en eski geçim yolları olduğunu göstermektedir.

161 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sakkâ ve dğr.), Dımaşk-Beyrut 1424/2003, 160; Buhârî, "İcâre", 2; İbn Sa'd, I, 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 286.

162 İbn Hişâm, 418; İbn Sa'd, I, 229; Taberî, *Târîh,* II, 276; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 5; İbn Kesîr, III, 179.

163 Bkz. İbn Sa'd, I, 239-240; Taberî, *Târîh*, II, 397; İbn Kesîr, III, 199.

Hz. Ebû Bekir, Medine'ye varır varmaz Mescid-i Nebevi'nin yapılması için iki yetim çocuğa ait olan arsayı 10 dinar karşılığında satın aldı.[164] Mescidin temelini Hz. Peygamber ile birlikte atıp inşaatında bizzat çalıştı. Öyle ki Hz. Peygamber'in binanın temeline koyduğu ilk kerpiçten sonra ikinci kerpici Hz. Ebû Bekir koymuştu.[165] Bu ifadelerden de alaşılacağı üzere Hz. Ebû Bekir'in yaptığı işlerden biri de inşaatçılıktı.

3. Geçim Kaynakları

Allah Resûlü (s.a.s.), Medine'de muhacirlere evleri tahsis ettiği zaman Hz. Ebû Bekir'e mescidin yanında bulunan bir ev verdi. O ev daha sonraki zamanlarda Ma'mer ailesinin himayesi altına geçmiştir.[166] Hz. Ebû Bekir Bedir, Uhud, Hendek gazvelerine ve bütün seferlere Allah Resûlü (s.a.s.) ile birlikte katılmıştır. O, Uhud'da insanların kaçıştığı esnada Allah Resûlü (s.a.s.) ile beraber sebat eden kimseler arasındaydı. Allah Resûlü (s.a.s.) Hayber'de ona ganimet malından 100 vesk[167] (hububat) verdi.[168]

B. Hilâfeti Döneminde Hz. Ebû Bekir

Ensarın Sakifetü Benî Sâide'de toplanarak halife seçimi konusunu görüştüğünü öğrenince Hz. Ömer'le birlikte oraya giden Hz. Ebû Bekir, ensar ve muhacirlerden birer emîr seçilmesini isteyen sahâbîlere bu görüşün doğru olmadığını, İslâm birliğini sağlamak için tek lider etrafında toplanmak gerektiğini söyledi. Aday olarak da Hz. Ömer'le Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı gösterdi. Fakat sahâbîler onun halife olmasını uygun görerek Mescid-i Nebevî'de kendisine biat ettiler. Hz. Ebû Bekir, takip edeceği siyasetin genel

[164] Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 45.
[165] Halebî, II, 65-66; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 36.
[166] İbn Sa'd, II, 58; İbn Asâkîr, IV, 320; İbn Kesîr, V, 335-336.
[167] Bir vesk 122,16 kg miktarına gelen ölçünün adıdır; bkz. Özbakır, 22.
[168] İbn Sa'd, III, 195.

esaslarını ortaya koyan meşhur hutbesinde Müslümanların en iyisi olmadığı halde onlara başkan seçildiğini ifade ederek doğru hareket ederse kendisine yardım etmelerini, yanlış davranırsa doğrultmalarını, Allah'a ve Resûlüne itaat ettiği müddetçe Müslümanların kendisine itaat etmelerini istedi.[169]

Hz. Peygamberin vefatından sonra hilâfete geçen Hz. Ebû Bekir 632-634 yılları arasında devleti idare etti. O hilâfeti döneminde genellikle iç sorunlarla uğraştı. Hz. Peygamber dönemindeki Müslümanların arasındaki birliğin kendi döneminde bozulmaması için mücadele etti.[170]

Hz. Ebû Bekir dünya nimetleri hususunda ise gerçek anlamda zahit bir insandı. Hz. Ebû Bekir devlet idaresini eline aldıktan sonra da kesinlikle mal ve mülke tamah göstermez, ailesini ve akrabalarını ön plana çıkarmazdı. Bilakis onun hilâfeti zamanında Bizans, İran ve Arap Yarımadası'nda olan idareciler yönetime geçtikten sonra mal mülk sahibi olmak için ellerinden geleni yaparlar ve önemli makamlara kendi akrabalarını getirirlerdi.[171]

Kısa bir giriş yaptıktan sonra şimdi ise alt başlıklar halinde Hz. Ebû Bekir'in hilâfete geçtikten sonra geçimini nasıl sağladığını, halifelik maaşını ve vefatına yakın dönemde elinde kalan malı incelemiş olacağız.

1. Meslekleri

1.1. Tüccarlık

Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin ilk dönemlerini Muhammed b. Ömer şöyle nakletmektedir: "Hz. Ebû Bekir'e, hicretin 11. senesi Rebîülevvel ayının 12'sinde Pazartesi günü, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) vefat ettiği gün biat edildi. Onun evi, Hazrecoğulları'ndan olan eşi Habîbe bt. Hârice'nin yanında 'Sünh' diye adlandırılan yerde idi. Kıldan yapılmış bir oda ona dar gelmişti. Ama

---

169 Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 103.
170 Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 101.
171 Ebû'l Hasen Ali En-Nedvi, *Hz. Ali el-Murtaza*, (çev. Yusuf Karaca), İstanbul 2012, 65-66.

Medine'deki evine taşınıncaya kadar evini genişletmek için herhangi bir çalışma yapmadı. 'Sünh' denilen yerdeki o odasında kendisine biat edildikten sonra altı ay daha ikamet etti. Medine'ye yürüyerek gidip geliyordu. Bazen de kendisine ait bir ata binerek ulaşımını sağlıyordu. Üzerinde bir izâr ile kırmızı çamurla boyanmış bir de rida vardı. Sabaha doğru Medine'ye geliyor, halka namaz kıldırıyordu. Yatsı namazını kıldırdıktan sonra Sünh'deki ailesinin yanına dönüyordu. Medine'de olduğu zaman kendisi, olmadığı zaman da Hz. Ömer Müslümanlara namaz kıldırıyordu. Cuma günü, günün ilk vakitlerinde Sünh'de kalıyor, saçını ve sakalını boyuyordu. Sonra Cuma namazının kılınacağı yere gidiyor ve halka Cuma namazını kıldırıyordu. O tüccar bir adamdı. Hilâfet makamında olmasına rağmen geçimini sağlamak amacıyla her gün çarşıya gidip ticaret yapıyordu."[172]

Hz. Ebû Bekir ticaret sonucunda kazandığı malı hayır için kullanmaya özen göstermiş, yardıma muhtaç olanların ihtiyacını gidermeye gayret etmiştir. Hz. Ebû Bekir hilâfeti zamanında Allah yolunda kullanılması için deve, at ve silah satın alırdı. Bir yıl kış ayında Medine dışından satın alarak getirdiği kadife kumaşları Medine'de yaşayan dullara dağıtmıştı. Onun halifeliği zamanında kendisine gelip hayır olarak infak edilen mallar iki yüz bin dirhem miktarında idi.[173]

1.2. Çobanlık

Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü (s.a.s.)'nden sonra hilâfet makamına Müslümanların isteği üzerine geçince çobanlık yaparak da geçimini sağlamayı sürdürmekteydi. Oturduğu yer olan Sünh mevkiînde bir koyun sürüsü vardı. Koyunları bazen kendisi bazen de başkaları meraya çıkarıp otlatırdı.[174] Hatta Hz. Ebû Bekir bazı ailelerin de koyunlarını sağar, sütlerini değerlendi-

---

[172] İbn Sa'd, III, 208.

[173] İbn Sa'd, III, 195; Suyûtî, *Târîhü'l-Hulefâ* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), y.y. 1371/1952, 165.

[174] Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, Ilıcak Matbaacılık, İstanbul 1996, II, 186.

rir ve bunun karşılığında aldığı ücret ile ailesini geçindirirdi.[175] Hilâfet için kendisine biat yapılınca bir kızcağız ümitsiz bir şekilde, "Artık davarlarımız sağılmaz." dedi. Hz. Ebû Bekir, "Yemin ederim ki onları sizin yerinize yine sağmaya devam edeceğim. Ümit ederim ki üstlendiğim görev daha önceki huylarımı değiştirmez." dedi. Gerçekten de yine mahallelerinin davarlarını sağmaya devam etti. Hatta bazen o kıza, "Köpüklü mü sağayım köpüksüz mü? Nasıl istersin?" diye sorardı. Kız, "Köpüklü sağ." derdi. Hz. Ebû Bekir'de kızcağızın isteğini yerine getirirdi. Sünh'deki evinde bu şekilde altı ay ikamet etti. Sonra şehir merkezine taşındı, burada ikamete başladı.[176]

2. Geçim Kaynakları

Hz. Ebû Bekir, elde ettiği kazançla hilâfetinin ilk dönemlerinde geçimini karşılamaya çalışırdı. Mal biriktirme eğiliminde bulunmaz, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak bir geçiminin olmasını kâfi görürdü.

Hz. Ebû Bekir helal lokma konusuna büyük önem verirdi. Bu konu hakkında Kays b. Hazim şunu nakletti: "Hz. Ebû Bekir'in bir kölesi vardı, yiyecek bir şey getirdiğinde Ebû Bekir (r.a.) nerden geldiğini sormadan ondan bir şey yemezdi. Bir seferinde Ebû Bekir (r.a.) kölesine getirdiği yiyeceğin kaynağını sormayı unuttu ve onu yedi. Daha sonra sorduğunda adamın yiyeceği elde etme şekli Ebû Bekir (r.a.)'in hoşuna gitmedi. Bunun üzerine hemen parmağını ağzına soktu ve o yiyecekten hiçbir şey kalmadığına kanaat getirene kadar kusmaya devam etti."[177] Bu olay Hz. Ebû Bekir'in takva boyutunu da gözler önüne sermektedir. Bundan dolayı o her zaman helal mal kazanmaya büyük önem verir, kuşkulu şeylerden uzak dururdu.[178]

---

[175] İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* III, 219.
[176] İbn Sa'd, III, 186; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* III, 219; Kandehlevî, II, 186.
[177] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, (çev. Mehmed Emin İhsanoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, 110.
[178] Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir,* 112.

O günlerde Hz. Ebû Bekir'in himayesi altında olan ailesi, iki hanım, bir veya iki hizmetli ve iki çocuktan oluşuyordu. Çocuklardan biri her ne kadar büyük olup baba evinden bağımsız ise de Arap örf ve âdetine göre yiyip içmesi babasının sorumluluğunda olduğundan ailesi toplam altı ya da yedi kişiden oluşmaktaydı.[179]

2.1. Halifelik Maaşı

Ticaret mesleğiyle uğraşan Hz. Ebû Bekir, hilâfet makamına geçirildiğinde de ticarete devam etmek istedi. Ancak devlet yöneticiliğinin ağır yükünün dikkate alınması ve ailesinin geçimini sağlayacak kadar halifeye devlet hazinesinden maaş bağlanması gerekiyordu. Hz. Ebû Bekir'in eski mesleğiyle uğraşmasını uygun görmeyen Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh, kendisine maaş bağlanmasına öncülük etmişlerdir.[180] Hz. Ebû Bekir, beytülmâlden alacağı maaşın helal olmamasından korktuğunu dile getirse de[181] Hz. Ömer'in ısrarı ile maaş almaya başladı.[182] Hz. Ebû Bekir'e maaş tayin edilmesi hususunu aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve bazı sahâbîlerin mesleğini icra etmesini istemediğinin haberini alan Hz. Ebû Bekir, birazdan zikredeceğimiz rivayetlerde de anlaşılacağı üzere bu durum hakkında serzenişte bulunmuştur. Bu konu hakkında Umeyr b. İshâk şunu nakletmiştir: "Bir adam Ebû Bekir Sıddîk'ın omzunda bir aba gördü ve şöyle dedi: 'Bu nedir? Onu getir, ona ihtiyaç bırakmayacak meblağı vereyim sana!' Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, 'Git başımdan! Sen ve Hattâb'ın oğlu Ömer, ailemin geçimi konusunda aklımı çelmeyin!' diyerek adama karşılık verdi." Aynı konu hakkında Ârim b. el-Fadl ise şunu haber verdi: "Ebû Bekir halife seçildiği zaman sır-

---

[179] Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc,* Dârü'ş- Şürûk, Beyrut, Lübnan 1404/1985, 46.

[180] İbn Sa'd, III, 167; İsmail Altun, *Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Münasebetleri Ekseninde Hz. Ebû Bekir,* Mega Ofset Matbaacılık, Erzurum 2013, 92.

[181] Beyhâkî, *Sünen*, VI, 353; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (tsh. Safvet es-Seka), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, V, 599-600; Kandehlevî, II, 287; Altun, 92-93.

[182] İbn Sa'd, III, 167; Ali el-Müttakî, V, 599-600; Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 106; Altun, 93.

tında bürdelerini taşıyarak çarşıya gitti ve şöyle dedi: 'Ailemin geçimi konusunda benim aklımı çelmeyin!' "[183]

Hz. Ebû Bekir hilâfet makamındayken yine bir gün satacağı kumaşları omzuna almış, çarşıya gidiyordu. Yolda Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah ile karşılaştı. Ona, "Nereye Ey Resûlullâh'ın Halifesi " diye sordular. Hz. Ebû Bekir, "Çarşıya." diye karşılık verdi. Onlar, "Müslümanların işlerini yürütmekle görevlendirildin, neden hala bu işle uğraşıyorsun?" dediler. Hz. Ebû Bekir "Ailemin geçimini nasıl sağlayacağım?" dedi. Onlar, "Bizimle gel, sana bir geçimlik belirleyelim." dediler. Birlikte gittiler ve aralarında yaptıkları istişare sonucunda geçimini sağlayacak kadar[184] günlük yarım koyun geçimlik olarak takdir ettiler. Muhibbuddin et-Taberî'nin "er-Riyâdu'n-nadıra" adlı kitapta da geçtiği üzere Hz. Ebû Bekir'e takdir ettikleri yıllık iki yüz elli dinar ve günlük yarım koyun onun ve ailesinin geçimine yetmiyordu. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir dinar ve dirhem cinsinden yanında ne varsa onları devlet hazinesine koydu ve sonra da çarşıya gidip tekrar alışveriş yapmaya devam etti. O esnada Hz. Ömer merkeze geldi, oturan kadınlarla karşılaştı. Onlara, "Ne istiyorsunuz, niçin geldiniz?" diye sordu. Onlar, "Resûlullâh'ın Halifesi'yle görüşmeye geldik, aramızda hüküm vermesini istiyoruz." dediler. Hz. Ömer çarşıya gitti ve onu buldu. Elinden tutarak "Şuraya gel." dedi. Hz. Ebû Bekir, "Sizin emirliğinize muhtaç değilim. Bana yeterli bir maaş takdir etmediniz." diye karşılık verdi. Hz. Ömer, "Maaşını arttırırız." dedi. Hz Ebû Bekir senelik üç yüz dinar ve günlük bir koyun talebinde bulundu. Hz. Ömer ise bu ücretin çok olduğunu dile getirdi. Onlar bu durumdayken Hz. Ali yanlarına geldi ve şöyle dedi: "Ona istediklerinin tamamını ver." Hz. Ömer, "Görüşün bu mu?" diye sordu. Hz. Ali, "Evet" dedi. Hz. Ömer, "Öyleyse kabul." dedi. Daha sonra Hz. Ebû Bekir mescide giderek minbere çıktı. İnsanlar mescitte toplandılar. Onlara şöyle hitap etti: "Ey insanlar, maaşım senelik iki yüz elli dinar ve günlük yarım koyundu.

---

183 İbn Sa'd, III, 206.

184 İbn Sa'd, III, 184-185; Arı, *Hz. Ebû Bekir,* 69.

Fakat bu benim ve ailemin geçimimi sağlamıyordu. Ömer ve Ali maaşımı senelik üç yüz dinara ve günlük bir koyuna çıkardılar. Bu duruma rıza gösteriyor musunuz?" Sahâbîler, "Evet, razıyız." dediler.[185] Hz. Ebû Bekir hilâfette kaldığı sürece geçimliği bu şekilde tayin edildi ve o da eski mesleğini icra etmeyi bıraktı. Hz. Âişe (r.anha) babasının halifelik zamanındaki ticareti bırakmasıyla ilgili şu ifadeleri dile getirmektedir: "Babam hilâfet makamına geçince ticareti, dinarı ve dirhemi bırakmıştı."[186]

Sahâbî işte bu derecede yüksek bir anlayış içerisindeydi. Devlet yönetimi tüm vaktini aldığı için idarecilerine ve ailesine yetecek bir ücret belirliyorlardı. Burada İslâm ümmetinin iktisadî bakış açısı ile devlet başkanının iktisadî bakış açısının birbirinden ayrıldığını görüyoruz.

Hz. Ebû Bekir'in geçimini sağlamak amacıyla devlet hazinesinden aldığı maaş konusunda başka bir rivayeti de Hasan-ı Basrî şöyle naklediyor: "Hz. Ebû Bekir (r.a.) hilâfete geçince minbere çıktı, Allah'a hamd ve senalar sundu ve 'Akıllıların en akıllısı takvaya bağlı olan, Allah'tan çok korkandır' mealindeki sözlerle başlayan bir hitapta bulundu. Ertesi gün sabah vakitlerinde erkenden pazara giderken Hz. Ömer (r.a.) ile karşılaştı. Hz. Ömer, 'Ebû Bekir, nereye gidiyorsun?' diye sordu. Hz. Ebû Bekir, 'Pazara' dedi. Hz. Ömer, 'Sorumluluğunu üstlendiğin görev senin pazara çıkmana engeldir' deyince Hz. Ebû Bekir, 'Sübhânallah! Bu vazife benim çocuklarımın nafakasını karşılamama engel mi olacak?' diye karşılık verdi. Hz. Ömer daha sonra, 'Sana uygun şekilde maaş bağlarız.' dedi. Hz. Ebû Bekir, 'Ömer'e yazık! (Nasıl böyle konuşuyor!) Korkarım ki bu maldan bir lokma dahi bana helâl olmaz.' dedi. Müteakip günlerde gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Hz. Ebû Bekir'e devlet hazinesinden maaş bağlandı, iki yılı aşkın hilâfeti döneminde beytülmâlden kendisine toplam sekiz bin dirhem ödeme yapıldı. Vefâtına yakın bir zamanda Hz. Ebû Bekir, 'Ben Ömer'e, korkarım ki beytülmâlden bir tek lokma bile yemem bana helâl olmaz demiştim. Ama o beni yendi,

[185] Muhibbuddin et-Taberî, I, 291.
[186] Zehebî, 46.

devlet hazinesinden bana maaş bağladı; öldüğümde kendi öz malımdan sekiz bin dirhem alın, beytülmâle bırakın' diye vasiyet etti. Hz. Ebû Bekir'in vasiyeti gereği para Hz. Ömer'e getirilince 'Allah, Ebû Bekir'e rahmet etsin, kendinden sonrakileri çok zor durumda bıraktı!' dedi." [187]

Halifeye maaş tayin edilmesi hususunda başka bir rivayette de Humeyd b. Hilâl şöyle naklediyor: "Ebû Bekir (r.a.) hilâfete geçince Resûlullâh (s.a.s.)'ın sahâbîleri, 'Allah Resûlü'nün Halifesi'ne geçimini sağlayacak miktarda nafaka bağlayalım' dediler. Yapılan görüşmelerin sonucunda kendisine yazlık ve kışlık olmak üzere iki çeşit elbise verilmesini, bunlar eskidiğinde eskilerini geri verip yenilerini almasını, yolculuk yaparken bir binek hayvanı tahsis edilmesini, hilâfete geçmeden önce aile fertlerine harcadığı kadar bir maaş bağlanmasını kararlaştırdılar. O da bu teklifleri kabul etti"[188]

Hz. Ebû Bekir'e maaş bağlanmasıyla ilgili başka bir rivayette Amr b. Meymun babasının şöyle naklettiğini anlattı: "Ebû Bekir hilâfet makamına geçince ona 2000 dirhem geçimlik belirlediler. Hz. Ebû Bekir, 'Bunu artırın! Zira benim çoluk çocuğum var. Üstelik beni mesleğim olan ticaretten de alıkoyuyorsunuz.' dedi." Amr'ın babası dedi ki: "Ona 500 dirhem artış yaptılar." Yine Amr'ın babası devamında şu sözleri söyledi: "Maaş ya 2000 dirhem idi, 500 daha artırdılar ya da 2500 dirhem idi, 500 daha artırdılar."[189]

İbnü'l Esîr'in "el-Kâmil fit-Târîh" adlı eserinde geçen bir rivayete göre de "Hz. Ebû Bekir'e işleriyle meşgul olduğu Müslümanların malından, yani beytülmâlden, ona ve ailesine yetecek ve her yıl hac ve umre yapabilecek kadar mal infak edildi. Her yıl onun devletten aldığı ücret 6000 dirhemdi."[190]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) maaşı/geçimliği konusunda Zehebî ise şunları söyler: "Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) biat edildikten sonra, üzerindeki bürdelerle

---

[187] İbn Sa'd, III, 179-180; Beyhâkî, *Sünen,* VI, 353; Ali el-Müttakî, V, 600; Muhibbuddîn Taberî, I, 173; Kandehlevî, II, 287-288; Altun, 94.
[188] İbn Sa'd, III, 130.
[189] İbn Sa'd, III, 207.
[190] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 424; Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 106.

(bir çeşit elbise) sabahladı. Onu bu haliyle gören Hz. Ömer (r.a.) şöyle dedi: 'Bunlar nedir?' Hz. Ebû Bekir (r.a.) şöyle cevap verdi: 'Evet, benim bir ailem/çoluk çocuğum var.' Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) şunu söyledi: 'Gel gidelim, Ebû Ubeyde sana bir şey takdir eder.' Hz. Ömer'le (r.a.) Hz. Ebû Bekir (r.a.), Ebû Ubeyde b. Cerrâh (r.a.)'ın yanına vardılar. Konu kendisine anlatıldı ve Ümmetin Emini Ebû Ubeyde b. Cerrâh şu kararı verdi: 'Sana muhacirlerden herhangi birisinin kıt kanaat yiyecek ve giyeceğini karşılayacağı kadarını takdir ediyorum, zaten seni evine götürecek bir bineğin var.' "[191]

Verilen karar buydu. İslâm'da ilk kez bir devletin sorumluluğunu üstlenen bir idareci maaş alacaktı. Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Ebû Bekir'in maaşıyla ilgili bütün rivayetlerde onun aldığı maaşın dolgun ve çok olmadığı görülmüştür. Hîlafeti döneminde ona verilecek maaş, herhangi bir muhacirin evinin geçimini karşılayacağı miktarda olacaktı. Hz. Ebû Bekir'in kendisine ait bir bineği olmasaydı ona bir binek de verilebilecekti.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfet makamına geçtikten sonra malları hakkında tutumu ile ilgili Urve b. Mes'ûd şunları naklediyor: "Ebû Bekir (r.a.) hilâfete geçtiği zaman malının tümünü devlet hazinesine devretti ve 'Şimdiye kadar bu paralarla ticaret mesleğimi ifa ediyor, geçimimi sağlamaya çalışıyordum. Müslümanların işlerini üstlenmem ticaretle olan münasebetimi engelledi.' dedi."[192]

Hz. Ebû Bekir'in söylemek istediği şey aslında şuydu: Müslümanların yönetimini üstlenmek gerçekte maddi kazanç sağlama yeri değildir, fakat bu önemli görev kendisinin büyük vaktini alıp ailesinin geçimini karşılamaya engel olduğu için kendisine bir maaş tayin etmenin zaruri bir durum olduğu gözlemlenmektedir.

---

[191] Zehebî, 46.
[192] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, 110; Kandehlevî, II, 316.

Halife halkın işini yüklenmesi sebebiyle; devlet hazinesinden maaş alacaktı. Çünkü o hilâfet işlerini gözetlemekle; nafakasını ve geçimliğini elde edemez olmuştu. Buradan şu yorum çıkarılabilir: Sahâbînin anlayışına göre, memurluk bir hizmetkârlıktı. Memurlar ve onların en kıdemlisi bile halkın üstünde; onlara zulüm, baskı yapmak ve horlamak için değildi. Onlar halkın sermayesiyle doyan, onlara hizmet için bulunan kimselerdi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve memurları, halkın işlerini yerine getirebilmek için vardılar. Bu sebeple kıt kanaat yetecek kadar[193] maaş almaları gerekiyordu.

Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) maaş takdir edilmesinde, bir ailenin günlük ihtiyacı ve halifenin her yıl hac ve umreye gideceği hususu dikkate alınmıştı. Hz. Ebû Bekir'in yılda 6000 dirhem maaş aldığı düşünülürse bu aylık 500 dirheme eş değerdi. Bu hesaplamaya göre onun günlüğü on beş dirhemden az fazlaydı. Halife vefat edince maaşının sona ermesi uygulaması da ilk olarak Hz. Ebû Bekir'le (r.a.) başlamıştı. İbnü'l-Esîr'e göre Hz. Ebû Bekir, vefatı yakınlaşınca sermayesinden olan bir toprağın satılmasını ve devletten aldığı maaşının hepsinin buradan karşılanmasını da vasiyet etmişti.[194]

2.2. Vefatına Yakın Dönemdeki Malı

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde ailesine bağlanan maaş, o günlerde Medine'de en düşük seviyede bulunan bir ailenin geçim standardına uygun bir şekilde[195] 6000 dirheme yakındı. Onun aldığı bu maaşı nasıl kullandığı ve bunun sonucunda da geriye nasıl bir miras bıraktığını, son zamanlarına şahit olan Hafsa bt. Ömer şu cümlelerle anlatıyor: "Hz. Âişe (r.a.) can çekişmekte, son demlerini yaşamakta olan babası Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek o andaki durumunu şu ifadeleyle dile getirdi: 'Hayatına yemin ederim ki can boğazına gelip göğsü sıkışınca kişiye malı yarar sağlamaz.' Hz. Ebû Bekir öfkelenip sinirli bir şekilde kızına baktı ve 'Ey müminlerin anası,

---

193 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 424; "Kût" için bkz. Zehebî, 46.

194 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 424; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* Dâru'n Nefâis, Beyrut 1987, 376.

195 Ebû Yûsuf, 46.

hakikat senin söylediğin gibi değil' dedi ve Kaf sûresinin 19. ayetinin mealini okudu: 'Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir. Ey insan, işte bu, senin öteden beri korkup kaçtığın şeydir.'[196] Daha sonra, 'Ey Âişe! Ailem içinde benim açımdan senden daha sevimli biri yok. Sana bir bahçe tahsis etmiştim. Şimdi vicdanımda huzursuzluk hissediyorum. Onu miras malları arasına koy.' dedi. Ben de ona, 'Tamam koyarım.' dedim ve onu geri iade ettim. Ebû Bekir (r.a.) dedi ki: 'Müslümanların işiyle meşgul olduğumuz günden şu ana kadar onların ne dinarını ne de dirhemini yedik. Sadece onların döğülmüş tahılını ve kaba elbiselerini giydik. Şu Habeşli köleden, şu sulama devesinden ve şu eski püskü elbiseden başka onların feyinden hiçbir şey yanımızda yok. Öldüğümde de onları alın Ömer'e götürün. Beni onların sorumluluğundan kurtarın.' dedi. Ben de bana söyleneni yaptım. Elçi Ömer'e gidince Ömer gözyaşları yere değinceye kadar ağladı. Sonra da 'Allah Ebû Bekir'e rahmet etsin. Kendisinden sonra geleni şiddetli zora soktu.' dedi.[197] Gözlerinin yaşı yere dökülürken 'Alın bunları beytülmâle teslim edin' deyince Avf oğlu Abdurrahman, 'Sübhanâllah! Ebû Bekir'in çoluk çocuğunu da mı devlet hazinesi adına alacaksın? Bir köle ve bir deve ile beş dirhemlik eski bir kaftanın ne kıymeti var? Emretsen de onları geri çevirsinler' demesi üzerine Hz. Ömer, 'O, benim dönemimde olamaz. Ebû Bekir, onların reddini emretmiş. Ben, ona tabî olurum. Onun izine basıp giderim.' dedi."[198]

Hz. Ebû Bekir'in vefatına yakın dönemde bıraktığı miras hususunda Hz. Âişe ise şunları dile getirdi: "Hz. Ebû Bekir'in ölümü yaklaşınca diz üstü namazda tahiyyata oturur gibi oturdu ve sonra şunları dedi: 'Sadede gelince, ey sevgili kızım! Kendimden sonra zenginlik yönüyle bana insanların en sevimlisi sensin. Kendimden sonra fakirlik cihetiyle bana insanların en kıymetlisi yine sensin. Hurma toplama döneminde kendi malımdan sana 20 vesk hibe etmiştim. Vallahi onu alıp sahiplenmeni istemiştim. Ancak o mi-

---

[196] Kâf, 50/19.

[197] İbn Sa'd, III, 139; Beyhâkî, *Sünen,* VI, 353; Ali el-Müttakî, V, 600; Kandehlevî, II, 290. Benzer ifadeler için bkz. Muhibbuddîn et-Taberî, I, 173; Altun, 94.

[198] İbn Sa'd, III, 179-180; Kandehlevî, II, 288; C. Paşa, II, 409; Altun, 94.

rasçı malıdır. O iki zümre mirasçı da iki erkek kardeşin ile iki kız kardeşindir.' Ben ise 'Şunlar iki erkek kardeşim, peki iki kız kardeşim de kim oluyor?' diye sordum O da, 'Hârice b. Zeyd'in kızının karnındaki bebeğin kız olduğunu düşünüyorum.' dedi."[199]

Yukarıda zikrettiğimiz konuyla ilgili Ebû Sehl Nasr da şunları nakletti: "Hz. Ebû Bekir, vefatına yakın bir dönemde Hz. Âişe'ye şöyle dedi: 'Ey sevgili kızım! Bildiğin üzere benim için insanların en sevgilisi ve en kıymetlisi elbette ki sensin. Bilirsin ki bir zamanlar falan falan yerdeki bir araziyi sana hibe etmiştim. Şimdi onu bana geri iade etmeni talep ediyorum ki o arazi, Allah'ın kitabına göre evlatlarım arasında paylaştırılmış olsun. Böylece ben de Rabbime kavuştuğum dönemde evlatlarımın bir bölümünü diğerlerine üstün tutmadan ona kavuşmuş olurum.' "[200]

Miras hususunda başka bir rivayeti Muhammed b. Ömer şu cümlelerle anlatıyor: "Hz. Ebû Bekir'in Hz. Âişe'ye devlet hazinesinden verdiği mal, Nadîroğulları'nın mülkünden ganimet olarak ele geçirilen taş bir kuyu idi. Hz. Peygamber onu Hz. Ebû Bekir'e vermişti. Hz. Ebû Bekir de taş kuyuyu düzelterek oraya küçük hurma fidanları dikmişti. "[201]

Hz. Âişe (r.a.) babasının vefatından sonra geride bıraktığı mal hususunda şunları anlatıyor: "Babam Ebû Bekir vefat ettiğinde arkasında ne bir dinar ne de bir dirhem bırakmıştı. Hilâfete geçmeden önce kazandığı servetini de beytülmâle devretmişti."[202]

Onun bu uygulaması millet malına karşı verâsını gözler önüne sermektedir. Hâlbuki o, Müslümanların yönetimini üstlendiğinde kendi ticaretinden ve kendi işinden uzaklaşmıştı. Hilâfet işleri ile uğraştığından karnını doyuracak ve avretini örtecek kadar nafakayı devlet hazinesinden almak mecburiyetindeydi. Öleceği zaman da sahip olduğu mala bakılmasını ve

[199] İbn Sa'd, III, 217.
[200] İbn Sa'd, III, 219.
[201] İbn Sa'd, III, 218.
[202] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, 110; Kandehlevî, II, 316.

oradan gelen malın iade edilmesini emrediyordu. Bakıldığında sahip olduğu mal değer olarak düşük bir şeydi ama o geri verilmesini istiyordu. İşte bu, takvanın eseriydi. Elleri boştu, ama imanı bütündü.[203]

Hz. Ebû Bekir'in vefatına yakın bir dönemden bahseden başka bir rivayeti de Enes b. Malik şöyle aktardı: "Vefatına neden olan hastalığında Ebû Bekir Sıddîk'ın odasını dolaştık. Hz. Ebû Bekir'in yanına vardığımızda ona, 'Allah Resûlü'nün (s.a.s.) Halifesi nasıl sabahlıyor veya akşamlıyor?' diye sorduk. Buna binaen o da bir sırrını bize açtı ve dedi ki 'Yaptığım şeylere rıza göstermiyor musunuz?' 'Hayır, rıza gösteriyoruz.' dedik. Onun hastalığı sürecinde bakımını Hz. Âişe üstlenmişti. Hz. Ebû Bekir şöyle devam etti: 'Gerçekten ben Müslümanlara ganimetten düşen paylarını tam olarak verme hususunda çok titizlik gösterdim. Bununla birlikte bu mallardan benim payıma bir miktar et ve süt düştü. Beni ziyaretinizden döndüğünüz vakit, bizim yanımızda olan mala mutlaka bakın ve onu Ömer'e haber verin.' " Bu cümleden sonra Enes sözlerine şöyle devam etti: "Böylece orada bulunanlar, onun Ömer'i kendinden sonra hilâfet görevine tayin edeceğini anladılar."[204]

Hz. Âişe, vefatına yakın bir zamanda babasıyla arasında geçen kefen konusunu şu cümlelerle anlatıyor: "Babam bana Resûlullâh'ı ne ile kefenlediklerini sordu. Ben de, 'Onu beyaz ve Yemen işi tek kat iplikten dokunmuş üç bez parça içine kefenledik. Onların içinde kamis de yoktu, sarık da yoktu.' dedim. Daha sonra Babam, 'Bu elbiseme iyi bak. Onda safran ya da kırmızı çamur lekesi var, onu iyice yıka ve onun yanına iki kumaş daha ilave et' dedi. Ona, 'Allahu Teâlâ ihsan etmiş vermiş, seni yeni kumaşlarla kefenleyeceğiz.' denildi. Fakat o, 'Diri olan kişiler ona ölülerden daha muhtaçlar. Zira ölüler bozulup çürüyecekler.' diyerek bunu kabul etmedi. "[205]

Hz. Ebû Bekir vefat ettikten sonra Müslümanlar tarafından kefenlendi. Hz. Ebû Bekir'in kefenlenmesiyle ilgili Kâsım b. Muhammed şunu nakletti:

---

[203] Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir*, 471.
[204] İbn Sa'd, III, 215.
[205] Mahmûd Şâkir, *et-Tarih'ul-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmi, Beyrut 2000, XII, 140.

“Hz. Ebû Bekir iki adet dikişsiz elbise ve ince bir örtü ile kefenlenmişti. Onlardan biri beyaz, diğeri kırmızı renkli idi. O, bir zamanlar kefen için 'Elbiseye hayatta olanın ölüden daha fazla ihtiyacı vardır. O kefen yalnızca cenazenin burnundan ve ağzından çıkan şeyler içindir.' derdi.”[206]

Hz. Ebû Bekir, hicretin 13. yılı Cemâziyelâhir ayının başında (Ağustos 634) hastalanınca sahâbîlerle halifeliği kime devredeceği hususunda görüş alışverişinde bulundu ve Hz. Ömer’i veliaht bırakması hususunda görüş birliğine varılarak Hz. Osman’a bir ahidnâme yazdırdı. Kızı Hz. Âişe’ye, vefat edince maaşından arta kalan bölümünü devlet hazinesine geri vermesini ve Hz. Peygamber’in kabrinin yanına defnedilmesini vasiyet etti. Cenazesinin eski elbiseleriyle kefenlenmesini, karısı Esmâ bt. Umeys tarafından yıkanmasını ve oğlu Abdurrahman’ın ona yardım etmesini talep etti. Cenaze namazını Hz. Ömer kıldırdı. Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah ve oğlu Abdurrahman tarafından kabre konuldu.[207]

Bu bölümde ilk olarak Hz. Ebû Bekir’in hayatını kısaca anlatıp Hz. Peygamber döneminde yapmış olduğu görevlere, hilâfetten önceki mesleğine ve kazanç şekline değindikten sonra elde ettiği malı nasıl harcadığı üzerinde durduk. Daha sonra hilâfeti dönemindeki mesleklerine, halifelik maaşına ve geçim şaartlarına değinerek vefatına yakın dönemde elinde kaldığı malı anlatmaya gayret ettik.

Hz. Ebû Bekir, gençliği döneminde ticaretle uğraşır ve kendi kabilesi içerisindeki olaylara bakardı. O, Kureyş’in 'Eşnak' sorumlusuydu ve bu mallar konusunda kendisine büyük bir güven duyulmaktaydı. Ayrıca bölge Arapları soy meselesinde de kendisine danışırdı. Kendi kabilesinin 'Nizaret Bakanlığı' görevini de yapardı. Hz. Ebû Bekir’e Kureyş içerisinde bu tür görevler verilmesi ve kabilesinin onu bu konularda danışma mercii olarak görmesi onun halk içerisindeki değerinin çok fazla olduğunu gözler önüne

---

[206] İbn Sa’d, III, 230.
[207] Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 104.

sermektedir. Ayrıca Kureyş halkı onun vereceği kararlara güvenir, onun söylediklerini kabul eder ve ona göre hareket ederlerdi.

Hz. Ebû Bekir hilâfetten önce ticaret, çiftçilik ve çobanlık yaparak geçimini karşılardı ve özellikle ticari alanda Mekke'nin önemli şahısları arasına girmişti. Kazancı iyi olan Hz. Ebû Bekir Mekke'nin zengin kişileri arasında sayılırdı.

Hz. Ebû Bekir'in Kureyş halkı içerisinde sözü geçen birinin olmasının aslında iki sebebi olduğu görüşündeyiz. Birinci sebebi mensubu olduğu Teymoğulları Kureyş'in en büyük kollarından biri olarak kabul edilmesidir. İkinci sebep ise Hz. Ebû Bekir'in yaptığı mesleklerdeki kazancıyla birlikte Mekke'de adından söz edilen bir kişi olmasıdır.

Hz. Ebû Bekir müslüman olduktan sonra da İslâm ümmeti içerisinde önemini sürdürmeye devam etmiş, Hz. Peygamber'in en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Hz. Ebû Bekir fetva mercii olmanın yanı sıra Hz. Peygamber'in yazıcısı, veziri ve onun olmadığı zamanlarda vekili konumunda olmuştur.

Hz. Ebû Bekir müslümanlığı seçmesiyle birlikte bütün mal varlığını Allah yolunda harcamaktan geri durmamış ve en büyük yardımları yapanlardan biri olmuştur. Onun yaptığı yardımın boyutunu daha önce kırk bin dirhem olan servetinin hicret ettiği esnada sadece beş bin dirhem kaldığı rivayetinden anlamaktayız.

Hilâfete geçtikten sonra da ticaret ve çobanlık mesleğini sürdüren Hz. Ebû Bekir, Müslümanların sorumluluğunu üstlenmesi sebebiyle mesleğine yeterli zaman ayıramıyordu. Bu sebeple geçimini sağlamada sıkıntılar yaşıyordu. Bazen çarşıya gidip ticarete devam etmeye çalışıyordu. Onun bu halini gören Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ona bir geçimlik bağlanması hususunda öncü olmuşlardır. O da yapmış olduğu meslekleri bırakmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in aldığı maaşı ise şu şekilde değerlendirebiliriz: İslâm'da, devlet memurunun herhangi bir işle uğraşmaması anlayışı mevcuttu. Hz.

Ebû Bekir'e bir geçimlik belirlenmesi de bu sebepleydi. Çünkü memurun başka işlerle uğraşması, halkın işlerinin durmasına sebep olacaktı. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hz. Ebû Bekir, kendisine maaş verilmesini uygun bulmuş olmalıydı ki mesleğini icra etmeyi bırakmıştı. Bu durumu şu şekilde de düşünebiliriz: Halkın sorumluluğunu üstlenmek bir cihetten asıl geçim kaynakları olan meslekleri icra etmekten fedakârlık göstermekti. Aslında devlet idareciliği servete servet katma işi değildi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve ondan sonra hilâfete geçenler, önceki durumlarına göre daha çok ihtiyaçlı ve fakir bir duruma gelmişlerdi.

İslâm'dan önce maddi durumu iyi olan Hz. Ebû Bekir, vefat ettiğinde arkasında sadece Habeşli bir köle, bir sulama devesi ve eski püskü bir elbise bırakmıştı. Bu durum bile Hz. Ebû Bekir'in idarecilik görevini bir gönül işi olarak gördüğünü ve sürekli Allah yolunda hizmet etmekten razı olduğunu gözler önüne sermektedir.

— İKİNCİ BÖLÜM —

HZ. ÖMER'İN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

A. Hilâfetten Önce Hz. Ömer

Hz. Ömer, Fil Vak'ası'ndan on üç yıl kadar sonra 584 yılında, nakledilen başka bir rivayete göre ise Büyük (Dördüncü) Ficâr Savaşı'ndan dört yıl kadar önce Mekke'de dünyaya geldi.[208]

Hz. Ömer'in doğduğu dönemlerde Mekke şehrinde üç bin kişi ikamet ediyordu ve şehir canlı bir ticarî hayata sahipti.[209] Baba tarafından nesebi Câhiliye döneminde Kureyş kabilesinin elçilik (sefaret) işlerine bakan Mekke'nin seçkin (aristokrat) kabileleri arasında yer alan Adî b. Kâ'b'a dayanır ve Kâ'b b. Lüey'de Hz. Peygamber'in soyuyla birleşir. Annesi Mahzûm soyundan Hanteme bt. Hâşim'dir. Kaynaklarda İslâm'a girmeden önceki hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.[210]

Kureyş'in bazı ileri gelenleri gibi putperestliğe bağlı kalarak önceleri Hz. Peygamber'e ve İslâmiyet'e karşı düşmanlık gösteren, bilhassa kabilesinden müslüman olanlara işkence yapan Ömer, bi'setin 6. yılında (616) müslüman

---

208 Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 51.

209 Hitti, I, 155; Bozkurt-Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 555; Murat Sarıcık, *Adaletin Timsali Hz. Ömer (r.a)* (4.Baskı), Nesil Yayınları, İstanbul 2011, 24.

210 Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 44.

oldu.[211] Onun müslüman oluşuna dair kaynaklarda iki rivayet bulunmaktadır. Hemen hemen bütün kaynaklarda yer alan meşhur rivayete göre Hamza'nın İslâm'ı kabulünden sonra Ömer Hz. Peygamber'i öldürmek üzere yola çıkmış, yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdullah'tan kız kardeşi Fâtıma ile kocası Saîd b. Zeyd'in müslüman olduğunu öğrenince onların evine gitmiştir. Onları Tâhâ Sûresi'ni okurken bulmuş, okuduklarını kendisine vermelerini istemiş, ancak bu isteği reddedilince kız kardeşini ve eniştesini dövmüş, kardeşi kendilerine Kur'an öğreten ve Ömer'den saklanan Habbâb b. Eret'i de çağırarak müslüman olduklarını Ömer'in yüzüne karşı söylemiştir. Bunun üzerine yumuşayan Ömer müslüman olmaya karar vermiş, Habbâb'dan Resûlullâh'ın Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evinde olduğunu öğrenip oraya gitmiş ve kendisine biat ederek müslüman olmuştur.[212] Diğer rivayete göre Hz. Ömer bir gece şarap içmek için içki arkadaşlarını aramıştı. Kimseyi bulamayınca Kâbe'ye gitmişti. Orada Kâbe'yi önüne alan Hz. Peygamber'in Beytülmakdis'e doğru namaz kıldığını görünce Kâbe'nin örtüsü altına saklanarak ona yaklaşmıştı. Resûl-i Ekrem'in okuduğu, Kureyşliler'in Kur'an için söyledikleri, "Şairlerin, kâhinlerin veya Muhammed'in uydurmasıdır" şeklindeki sözlere cevaplar veren Hâkka sûresinin 41-46. âyetlerini duyunca müslüman olmaya karar vererek Hz. Peygamber'i takip etmişti. Hz. Peygamber'in, evine girmeden önce onu farkedip "Ne var yâ Ömer?" diye sorması üzerine, "Allah'a, Resûlü'ne ve onun Allah katından getirdiği şeylere iman etmeye geldim" deyince Resûlullâh, "Ey Ömer! Allah sana hidayet nasip etti" diyerek göğsünü sıvazlamış ve imanda sebat etmesi için ona dua etmiştir.[213] Bu rivayetlerden ikincisi tercihe değer görülmektedir. Hz. Ömer'in müslüman oluşunun Resûl-i Ekrem'in, "Yâ Rabbi! İslâmiyet'i Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm (Ebû Cehil) ile teyit et" duasının bir tezahürü olduğu belirtilmektedir.[214]

---

[211] İbn Sa'd, III, 269.
[212] İbn İshâk, 160-163; İbn Hişâm, I, 343-346; İbn Sa'd, III, 267-269.
[213] İbn Hişâm, I, 346-348; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 17.
[214] İbn Hişâm, I, 345; İbn Sa'd, III, 269; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 456.

Hz. Ömer'in müslüman olmasından Medine'ye hicretine kadar geçen altı yıllık süre hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başlayınca Ömer de yanında ağabeyi Zeyd, karısı ve oğlu Abdullah başta olmak üzere akraba ve arkadaşlarından oluşan yirmi kişilik bir kafileyle Mekke'den ayrılıp Kubâ'ya gitti ve Rifâa b. Abdülmünzir'in evine misafir oldu. Resûlullâh bir evde toplanan ensarın erkeklerinden biat alırken kadınların başka bir evde toplanmasını ve onlardan kendisi adına Hz. Ömer'in biat almasını emretti.[215]

Katıldığı seriyyeler dışında Resûl-i Ekrem'in yanından hiç ayrılmayan Hz. Ömer kumandanlığını Resûlullâh'ın yaptığı bütün savaşlarda, Hudeybiye Antlaşması, Umretü'l-kazâ ile Vedâ haccında bulundu.[216]

Hz. Ömer, uzun boylu, iri yapılı, ömrünün sonuna doğru saçı dökülmüş, güçlü, gözleri iri ve esmer tenli bir kişiydi. Dişleri ince ve ahenk içerisindeydi. Sakalını sarıya boyar, başına da kına yakardı. Müsamahakâr bir yapıya sahipti.[217] Hz. Ömer yeni elbiselere heves duymamaktaydı ancak kendine iyi bakan biriydi. Heybetli görüntüsünü yaşlılıkla gölgelemek istemediği anlaşılmaktadır.[218]

Hz. Ömer'in hayatını kısaca anlatmaya gayret ettik. Bu başlık altında ilk olarak Hz. Ömer'in hilâfetten önce yaptığı görevlere değindikten sonra ifa ettiği mesleklerle geçim şartlarını nasıl sağladığı üzerinde duracağız.

---

[215] İbn Sa'd, VIII, 7.

[216] Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 44.

[217] İbn Sa'd, III, 297; İbn Asâkîr, XXXXIV, 17; Muhibbuddîn et-Taberî, I, 189-190; İbn Kesîr, V, 219; Suyûtî, 145.

[218] Enbiya Yıldırım, "Celal Aynasında Bir Portre: Hz. Ömer", *DÜİFD*, VIII (1), Diyarbakır 2006, 43.

1. Görevleri

1.1. Gençliği Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Ömer, Mekke şehir devletinde kâtiplik mesleğini ifa ettiği,[219] iyi ata bindiği, iyi silâh kullandığı ve pehlivan yapılı biri olduğu nakledilmektedir. Aynı zamanda şiire merak duyduğu, güzel bir hitabının olduğu, okuma yazma bildiği, soy bilgisini öğrendiği, Kureyş kabilesi adına elçilik görevinde bulunduğu rivayet edilir.[220]

Hz. Ömer'in mensup olduğu Adiyoğulları kabilesi Mekke şehir devletinde eskiden beri diplomatik işlerden sorumluydu. Kureyş ile diğer kabileler arasında siyasi bir müzakere olacağı zaman Kureyş'i temsil etmek üzere elçi Adiyoğulları kabilesinden giderdi. Kabileler arasındaki münakaşaların halli için gönderilecek elçinin anlayış sahibi, iyi karar verebilen ve beliğ bir hitabet sahibi olması şart koşulurdu. Bu görev veraset yoluyla Adiy'in soyundan olanlara geçiyordu.[221]

Câhiliye döneminde Kureyş'in elçilik görevi ona havâle edilmişti.[222] Kureyş halkı gerek kendi aralarında ve gerek başkalarıyla yapılan kavgalarda elçi olarak onu gönderirlerdi. Herhangi bir durumda hakem veya kabileler arası övünme yarışmalarında, Kureyş kabilesi adına biri seçileceği zaman da yine o övünme yarışmacısı olarak seçilirdi.[223] Rivayetlerde böyle genel bilgilerin dışında Ömer b. Hattâb'ın kime, ne zaman gönderildiğiyle ilgili veya elçiliğin konusu, sonuçları ve karşı tarafın cevabı hakkında herhangi bir ma-

---

[219] Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 46; Sarıcık, *Hz. Ömer*, 64.

[220] Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 51.

[221] Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (çev: Talip Yaşar Alp), Hikmet, Dâva, Çağ Yay., İstanbul 1975, I, 40.

[222] İbn Abdülber, III, 1145; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* IV, 146; Muhibbuddin et-Taberî, II, 248; İbn Hacer, *el-İsabe,* II, 518; Köksal, IV, 219.

[223] İbn Abdülber, III, 1145; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* IV, 146; Köksal, IV, 219.

lumata rastlanılmamaktadır.[224] Ancak İslamî dönemde de elçi olarak tayin edilmesi, belli bir diplomatik deneyime sahip olduğunu göstermektedir.[225]

Hz. Ömer gençliği döneminde beden eğitimine de önem vermiş, güreş yarışmalarına katılmış, at müsabakalarında bulunmuş, şiirle uğraşmış, şiirler okumuş, kabilesinin durumuyla ilgilenerek onların işlerini takip etmiştir.

O, aynı zamanda Mekke'de kurulan Ukaz, Mecenne, Zülmecaz gibi büyük panayırlara katılmaya özen göstermiş; buralarda ticarî deneyimi arttırma, Arap tarihine dair bilgi seviyesini ilerletme, kabileler arasındaki rekabeti ve düşmanlıkları anlama konusunda bilgi sahibi olmuştur.[226]

1.2. Hz. Peygamber Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Ömer, müslüman olduktan sonra devlet işlerinde bazı görevlerde bulunmuştur.

Hz. Ömer, İslâm'a girdikten sonra büyük fıkıh bilgini olarak fetva mercii kabul edilmesinin yanı sıra Hz. Peygamber'in de veziri ve hâkimi arasında sayılırdı.[227] Ayrıca Hz. Peygamber zamanında yapılan savaşlarda askeri birlik kumandanı olarak da görev yapmıştır.[228]

Kettânî, Hz. Ömer'in Resûlullâh (s.a.s.) zamanında kadılık yaptığını zikreder.[229] Vahiy kâtipleri arasında her ne kadar ilk akla gelenlerden biri olma-

---

[224] Korkut Dindi, "Hz. Ömer'in İslam Öncesi Hayatı", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, I, 49; Hz. Ömer'in Kureyş'in -son- elçisi olduğu, diğer kabilelerle münâfere ve müfâhare yaptığı dışında bir bilgi yoktur. Ayrıca Arap kabileleri arasında mı yoksa Bizans, Sâsânî ve Habeş gibi diğer yabancı devletlere mi elçi gönderildiği belli değildir. Azimli de bu konudaki rivayetlerin Hz. Ömer'in diplomasi ustası olarak düşünülmesine yetecek bir veri sağlamadığını söylemektedir. Bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara Okulu Yay., İstanbul 2012, 18.

[225] Dindi, I, 49.

[226] Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer (r.a.) Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, Ravza Yayınları, İstanbul 2008, 20.

[227] C. Paşa, I, 308.

[228] C. Paşa, I, 311.

[229] Kettânî, I, 138-139.

sa da kaynaklarda Hz. Ömer'in vahiy kâtipleri arasında zikredildiği görülmektedir.[230]

Hz. Peygamber, daha önceden Mekke şehir devletinin elçilik/sefaret işlerini yürüten Hz. Ömer'i, bu kez Kureyş'e elçi olarak görevlendirmiştir. Bazı kaynaklarda Resûlullâh'ın, onu, Bedir harbi vuku bulmadan önce, savaş yapılmaksızın barış ve güven içerisinde Mekke'ye dönmelerini isteyen bir haberle Kureyş ordusuna elçi olarak gönderdiği kaydedilir.[231] Ayrıca hicretin altıncı yılında Hudeybiye'de Hz. Ömer'in Mekke'ye gitmek üzere elçi olarak görevlendirildiği fakat Mekke'de Kureyş'e karşı, kendisini himaye edip koruyacak Adiyoğulları'ndan kimsenin bulunmaması gerekçesiyle affını isteyerek bu görevi kabul etmediği rivayet edilir.[232]

Hz. Peygamberin sürekli bir arada bulunduğu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hares ismiyle bilinen özel korumalar arasında saymamız yanlış olmaz.[233]

Hz. Ömer, "Sana nasihat verici (vâiz) olarak ölüm yeter ey Ömer!" ibaresini mührüne kazıtmış, kendisini malıyla ve canıyla Resûlullâh'ın yoluna adamıştır.[234]

1.3. Hz. Ebû Bekir Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında da Hz. Ömer, ona müşavirlik[235] ve kadılık[236] yaptı. Bunun yanı sıra Hz. Ebû Bekir onu, Medine'de kazâ işlerinin başına getirmişti.[237] Ayrıca Hz. Ömer, kazâ işlerinin başında bulunarak bü-

---

230 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 18; Ömer Aslan, "Kur'ân İlimlerinde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, II, 313.

231 Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf,* I, 127; Dindi, I, 49.

232 Vâkidî, II, 600; İbn Hişâm, II, 314; Taberî, *Târîh*, II, 121; Dindi, I, 49;

233 Kettânî, II, 117; Yılmaz, I, 311.

234 Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 46.

235 İbn Sa'd, II, 302; Ali el-Müttakî, V, 627; Kandehlevî, II, 92; Altun, 49.

236 İbn Sa'd, II, 190; Taberî, *Târîh*, III, 426; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 420; Ali el-Müttakî, V, 643; Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 45; Altun, 88.

237 Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 46.

yük tecrübeler elde etmiş ve adalet sahasında yerine getirdiği icraatıyla insanlık tarihine geçmiştir.[238]

Kaynaklarda bu dönemde Hz Ömer'in kadılık yaptığından, fakat kendisine hiçbir davanın gelmediğinden söz edilir. Bu tür rivayetlerin abartılı olduğunu düşünüyoruz. Bazı rivayetlere istinaden Hz. Ömer'in Medine kadılığını gönüllü olarak istediğini/üstlendiğini, bir kaç tane basit de olsa davaların kendisine geldiğini söyleyebiliriz.[239]

Hz. Ebû Bekir'in halife olur olmaz maaşa bağlanmasının öncülüğünü yaparak halifenin beytülmalden kendisi için istediği gibi tasarruf yapabilmesi anlayışını başlatarak diğer anlayışın önünü kapattığı gibi, onun devletin en üst seviyedeki bir görevlisi gibi görülmesi anlayışını yürürlüğe koymuş oldu.[240]

Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir döneminde hicrî 11. ve 12. yılda hac emiri olarak görevlendirildiğine dair bazı rivayetler vardır. Yine Hicretin 12. yılında Hz. Ebû Bekir umreye gittiği zaman yerine vekil olarak Hz. Ömer'i bırakmıştır.[241] Hz. Ebû Bekir, Medine'den ayrıldığında veya hastalığında kendisine Hz. Ömer vekâlet ediyor, halife Medine'de olmadığı zaman namazları Hz. Ömer kıldırıyordu.[242]

Hz. Ebû Bekir'in hastalanıp 15 gün yattığı, Hz. Ömer'in bu esnada -kaç vakit namaz kıldırdığına dair açık bir şey olmasa da- Hz. Ebû Bekir'in yerine imamlık yaptığı ve Hz. Ebû Bekir'in cenaze namazını onun kıldırdığı ifade edilir.[243]

---

238 Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 47.
239 İbn Sa'd, III, 168; Taberi, *Târîh*, III, 276-277; Palabıyık, I, 81.
240 İbn Sa'd, III, 169; Taberi, *Târîh,* IV, 50-54.
241 İbn Sa'd, III, 161; Taberi, *Târîh*, IV, 27; M. Hanefi Palabıyık, "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti Döneminde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, I, 81.
242 İbn Sa'd, III, 186.
243 Palabıyık, I, 81.

2. Meslekleri

2.1. Çobanlık ve Odun Toplayıcılığı

Hz. Ömer gençliği döneminde rivayetlerde geçtiği üzere babasının develerini veya başka bir rivayete göre koyunlarını otlatmıştır.[244]

Hz. Ömer'in çocukluk zamanlarını müşahade ettiğimizde sonraki hayatını biçimlendiren ve içsel eğilimlerinin (mizacının) belli bir kıvama gelmesinde etkili olan emarelere ulaşabiliyoruz. Nitekim babası Hattâb çok sert bir kişiliğe sahipti. Oğlu Ömer'e çobanlık yaptırırken onu takip eder, katı davranır, ihmalkâr davrandığını görünce de döverdi. Hz. Ömer'in çobanlık mesleğiyle uğraşması doğal yapısının katılaşmasına katkısının olduğu söylenebilir. Çünkü tek başına hayvanlarla beraber kalması kendine olan güveni artırmış, pervasızlaşmış, bunun yanında yalnızlık doğal yapısını katılaştırmıştır. Nitekim kendisi de gece gündüz hayvanlarla beraber bulunduğunu ve bu yalnızlıklarında Allah'la arasında korkacağı kimse olmadığını söylemiştir.[245]

Hz. Ömer (r.a) ömrünün yarısını Câhiliye döneminde geçirmiştir. Kureyş kabilesinin normal herhangi bir genci gibi hayatını idame etmiştir. Ancak okuma yazma bildiği için onlardan daha üstün bir durumdaydı. Çünkü bu dönemde okur-yazar olanların sayısı azdı. Daha küçük yaşlarında büyük sorumluluklar üstlenmişti. Bu nedenle zor şartlar altında büyüdü. Rahatlık nedir bilmedi ve ekonomik yönden de bir bollukla karşılaşmadı. Çektiği zorlukları her durumda dile getirmiştir. Bu konu hakkında Abdurrahman b. Hatip bizlere şunu rivayet etmiştir: "Ben Deccan'da[246] Hz. Ömer (r.a) ile beraberdim. Bana şunu anlattı: 'Şurada babam Hattâb'ın sürüsünü otlatırdım. Sert bir kişiliğe sahipti. Ben bazen sürüyü güder bazen de odun toplardım.' " Bu dönem Hz. Ömer'in güçlük içinde hayatını sürdüğü dönemdi. Bunu çok-

[244] Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 44; Sarıcık, *Hz. Ömer,* 30.
[245] İbn Abdülber, III, 1157; Enbiya Yıldırım, 44.
[246] Mekke yakınlarında bir dağın adıdır; bkz. Sallâbî, *Hz. Ömer,* 19.

ça dile getirirdi. Bir rivayette de Said b. el-Müseyyeb bize şunları aktarmıştır: "Ömer (r.a) hac farizasını yerine getirdiği bir sırada Deccan'a vardığında şunu söylemişti: 'Azim olan Allah'tan başka ilah yoktur, O dilediğini istediğine verendir. Ben bu vadide babam Hattâb'ın sürüsünü otlatırdım ve üzerimde yünden yapılmış bir abam bulunurdu. Babam Hattâb çok sert biriydi. Beni, iş yaparken azarlardı. Bir hata yaptığımda bana dayak atardı. Allah'tan başka kimsem yoktu.' "[247] Diğer bir rivayete göre, babası Hattab'ın kendisini deve otlatmaya gönderişini ve babasının davranışlarını, heyecanlı ve hisli bir sesle, şöyle anlatmıştır: "Hey rahmeti bol Allah'ım! Bir zamanlar keçe abalı bir deve çobanı olarak bu çölde dolaşır dururdum. Ne zaman yorgunluktan oturacak olsam babam beni döverdi. Şimdi ise Allah'tan başka büyük tanımıyorum."[248]

Ömer (r.a.) yalnızca babasına çobanlık yapmamış, aynı zamanda Mahzum soyundan olan dayılarına da çobanlık yaparak onların sürülerini gütmüştür. Bunu Hz. Ömer hilâfete geçtiği zamanda bizzat dile getirmiştir. Bir önder olduğu halde bunu anlatması ne kadar faziletli bir davranışa sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir defasında kendinden bahsederken koyun çobanlığı yaptığını söylemiştir. Dayılarının koyunlarını güttüğünü belirtmiştir. Bu husus hakkında Muhammed b. Ömer babasından şunu aktarmıştır: "Ömer (r.a.) bir defasında insanları namaza davet etmiş, insanlar bir araya geldiğinde ezan okunduktan sonra minbere çıkarak Allah'a hamd, Resûlullâh'a salât getirdikten sonra şunları dile getirmiştir: 'Ey insanlar! Benim, bir zamanlar dayılarıma çobanlık yaptığımı biliyorsunuz. Buna mukabil onlar bana sadece bir avuç hurma verirlerdi. Günler nasıl da değişti.' Hz. Ömer bunları dile getirdikten sonra minberden iner. Abdurrahman b. Avf bunun üzerine, 'Ey Müminlerin Emiri, sen kendi kendini ayıpladın' dedi. Hz. Ömer ona, 'Yazıklar olsun sana ey Avf'ın oğlu! Ben nefsimde böbürlenme hissettim, bu sebeple bunu yaptım, onu ayıplamak istedim.' şeklinde

---

[247] İbn Sa'd, III, 306.
[248] Şibli Numânî, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, I, 45.

cevap verdi."[249] Kuşkusuz Hz. Ömer çobanlık mesleğini Mekke'de daha İslâm'ı kabul etmeden önce yapmıştır. Bu meslekle uğraşmanın sayesinde çok şey öğrenmiştir. Tahammül etmeyi, zorluk karşısında dayanma gücünü ve darlığı öğrenmiştir.[250]

2.2. Tüccarlık

Ömer b. Hattâb, daha sonraları Arap Yarımadası'nın dini ve ticari merkezi Mekke'de diğer Kureyşliler gibi ticaret yapmaya başlamış, günümüz tabiriyle ithalât ve ihracât işleriyle uğraşmıştır.[251] Onun Câhiliye döneminde deri ve kumaş (bezz) ticareti yaptığı, Hireli Ka'b b. Adî'yle ticari ortaklık kurduğu,[252] Şâm (Filistin/Gazze), Mısır ve Irak'a (Medâin) çeşitli ticari seyahatler gerçekleştirdiği, hatta bu ticari faaliyetleri sırasında gümrük vergisi (meks, uşûr/öşür) ödediği kaydedilmektedir.[253] Tacir olmasının yanında Hz. Ömer'in alıcı ve satıcılar arasında aracılık yaptığı (mubertış, simsar), müşteri ve tacirler için deve ve eşek temin ettiği ve bunun karşılığında hayvan başına komisyon aldığı rivayet edilmektedir.[254]

Hz. Ömer ticaretle ilgilenerek bu sayede Mekke'nin varlıklı şahısları arasına katılmıştır. Ticaret amacıyla ziyaretlerde bilgisini ve tecrübesini ilerletmiştir. Yazın Şam'a kışında Yemen'e ticarî yolculuklarda bulunmuştur.[255]

---

[249] İbn Sa'd, III, 266; İbn Şebbe, I, 346; Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf,* III, 389; İbn Asâkir, XLIV, 314-315.

[250] Sallâbî, *Hz. Ömer,* 20.

[251] Dindi, I, 47.

[252] Dindi, I, 47; Hz. Ömer, hilâfeti zamanında Ka'b b. Adî'yi Mukavkıs'a (İskenderiye'ye) elçi olarak göndermiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, 937; İbn Kesîr, V, 300; İbn Hacer, *el-İsâbe,* V, 603; Cevâd Ali, XIV, 96.

[253] Şeybânî, *Kitâbü'l-Kesb* (*Risâletân fi'l-kesb*'in içinde), (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1417/1997, 41; Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf,*, III, 390; Askerî, *el-Evâil*, Beyrut 1407/1987, 3; İbn Kesîr, V, 300; İbn Hacer, *el-İsâbe,* II, 569; V, 602-603; Cevâd Ali, VII, 248; XIV, 167; Fayda, "Ömer", DİA, XXXIV, 44; Dindi, I, 48. Askerî'nin aktardığı bir rivayette Hz. Ömer'in Kureyşli bir grup tacirle Irak bölgesine ticari sefere çıktığından, Medâin yakınlarında kafilenin baskına uğrayıp bazı mallarının gasp edildiğinden, durumu krala bildiren Hz. Ömer'in zararının kral tarafından tazmin edildiğinden bahsedilmektedir. Bkz. Askerî, 3.

[254] İbn Kesîr, I, 302; Dindi, I, 48.

[255] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 569.

Hz. Ömer Irak, Medain[256] ve Suriye[257] bölgesine sefere çıkarak özellikle kumaş ve deri ticaretiyle uğraşmıştır.[258] Askerî'nin "el-Evâil" adlı eserinde naklettiği bir rivayette ise Medâin'e yaklaştıklarında bir grup insanın kendilerine saldırarak mallarına el koyduklarından ve şehre korku içinde girdiklerinden söz edilmektedir.[259]

Hz. Ömer, hayatı boyunca daha çok ticaret mesleğiyle uğraştığı, bu maksatla Mısır'a da sefere çıktığı rivayet edilir.[260]

Ayrıca Hz. Ömer'in, hicret sırasında Kubâ'da konakladıklarında Medine'ye birlikte hicret eden fakat kardeşlerinin ısrarı üzerine Mekke'de kalan bir miktar malını almak düşüncesiyle tekrar Mekke'ye dönmek isteyen yol arkadaşı Ayyâş b. Ebî Rabîa'ya, "Bildiğin gibi ben Kureyş'in zenginlerindenim. Malımın yarısını sana veririm. Yeter ki sen onlarla Mekke'ye dönme"[261] şeklindeki teklifi de onun servetine işaret etmektedir.

2.3. Çiftçilik (Fellahlık)

Mekke coğrafi yapısı itibariyle tarıma elverişli alanların yok denecek kadar az olması sebebiyle sahabîler tarımsal faaliyetlerde yeterince bulunamamışlardı. Medine'de ise sulak arazilerin bol olmasıyla birlikte hicretten sonra Müslümanların birçoğu tarımsal faaliyetlere başlamışlardır. Hz. Ömer de sadece tüccarlık yaparak geçimini sağlamıyordu. Bunun yanı sıra ziraat (çiftçi/fellah) işiyle de uğraşarak geçimini sağlamaya gayret etmiştir.[262] Hz. Ömer'in çiftçilik mesleğiyle uğraşması şu şekilde başlamıştır: Medîneli bazı Müslümanlar hicretten sonra geçim yolları arayan muhacirlere zirâî toprak-

---

[256] Askerî, 14.
[257] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 569.
[258] Şeybânî, 89.
[259] Askerî, 14.
[260] Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 51.
[261] İbn Hişâm, I, 473-474; Dindi, I, 48.
[262] Hamîdullah, Asr-ı Saâdet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet'te İslâm*, I, 101-114.

larının taksîmini önermişse de Hz. Peygamber bunu uygun bulmamış,[263] fakat bölgeden sürülen veya katledilen Yahûdîlerin tarıma elverişli sulak arazilerinden muhacirlere vermiştir. Meselâ, Resûlullâh muhacirden Hz. Ömer'e zirâî toprak ikta etmiştir.[264] Bu açıklamayı ele alınca Ömer'in Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'in kendisine tarım alanı ikta etmesiyle birlikte çiftçilik mesleğiyle uğraştığı görülmektedir.

Hz. Ömer'in çiftçilik mesleğiyle uğraştığını gösteren bir diğer olay ise şöyledir: Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i Medine'de Benî Sâlim kabilesinden İtbân b. Mâlik ile (bazı rivayetlerde Uveym b. Sâide, Muâz b. Afrâ veya Evs b. Havlî) kardeş ilân etti. Gerçekten de Ensar, kardeşleri olarak kabul ettikleri muhacirler ile zaman dâhil her şeyi paylaşmışlardır. Hz. Ömer, ahdî kardeşi ile her şeyi paylaştıklarını ve bir gün kendisinin hurma hasadı işinde çalıştığını ve aynı gün kardeşinin Resûlullâh'ın yanına vardığını, ertesi gün bahçede çalışma sırasının diğerine geldiğini ve her günün akşamı ise buluştuklarında Resûlullâh'ın yanında bulunanın diğerine öğrendiği şeyleri naklettiğini anlatmaktadır.[265]

2.4. Dülgerlik (Duvar Örme İşi)

Hz. Peygamber dönemi şehirlerinde yerleşik halk genellikle kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar duvar örme konusunda yetenekliydi. Nitekim kaynaklarda Hz. Peygamber'in ve bazı sahabenin kendi evinin duvarını örmesinden günlük hayattaki işlerle uğraşırcasına bahsedilmesi bu görüşü desteklemektedir. Meselâ, Kâbe'nin İslâm'dan öncesi tamirine katılan,[266] Kubâ mescidinin[267] ve Mescid-i Nebevî'nin[268] inşasında bizzat çalışan

[263] Bkz. Buhârî, "Müzâra'a", 5; İbn Kesîr, III, 228.
[264] İbn Sa'd, II, 58.
[265] İbn Hişâm, I, 474-477, 505; Buhârî, "İlim", 27; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 81; Ali Aksu, "Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, I, 59.
[266] İbn Sa'd, I, 145.
[267] İbn Sa'd, I, 244.
[268] İbn Sa'd, I, 239-240; Taberî, *Târîh*, II, 397; İbn Kesîr, III, 187.

Resûlullâh'ın Medine'deyken kendi evinin duvarını ördüğü sırada yanına gelerek kendisine yardım eden çocuk sahabîlerden Huzâ'alı Habbe ve Sivâ' kardeşlerine "Başınız üstünüzde durduğu sürece rızkınızdan umudunuzu kesmeyin, insan üzerinde herhangi bir örtü dahi olmaksızın doğar, fakat (çalıştığı için) daha sonra Allah kendisini rızıklandırır"[269] dediği rivayet edilmektedir.

Ayrıca kaynaklarda duvar örme işiyle uğraşan sahabîler arasında Hz. Ömer'in de ismi zikredilmektedir.[270]

3. Kazancını Kullanma Biçimi

Servetini İslâm ümmeti uğruna infak edenler içerisinde Hz. Ömer de önde gelenlerdendi. Tebük Gazvesi zamanında Hz. Ömer, malının yarısını infak etmişti.[271] Bazı rivayetlere göre ise Hz. Ömer'in Tebük Gazvesi'nde infak ettiği mal 4000 dirhemlik hurmaydı.[272]

Hz. Ömer'in malını kullanımıyla ilgili Abdullah b. Ömer'den nakledilen bir hadise göre babası, Hayber'de çok beğendiği Semğ denilen arazisiyle ilgili Hz. Peygamber'in görüşünü sordu. Hz. Peygamber ona bu arazinin aslını hapsetmesini gelirlerini tasadduk etmesini söyledi. Hz. Ömer bunun üzerine aslının satılamayacağı, satın alınamayacağı, miras ve hibe bırakılamayacağı şekliyle Semğ arazisini fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine vakfederek vakıf uygulamasını başlatmıştır.[273]

Hz. Ömer'in infak anlayışı ile ilgili başka bir rivayeti Abd b. Hâmid, şöyle naklediyor: "Hz. Ömer (r.a.), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (r.a.), kendisi hesabına

---

269 Bkz. İbn Sa'd, VI, 33. Hz. Peygamber'le Habbe ve Sivâ kardeşler arasında yaşanan benzer bir olay için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 14.
270 İbn Şebbe, I, 151.
271 Tirmizî, "Menâkıb", 16.
272 Kandehlevî, II, 219.
273 Buhârî, "Vesâyâ", 22.

'Celûlâ'[274] esirlerinden bir câriye satın almasını istedi. Ebû Mûsâ bir câriye satın alıp Hz. Ömer'e gönderdi. Hz. Ömer câriyeyi çağırdı ve 'Sevdiğiniz şeylerden sarf etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz'[275] meâlindeki âyeti okuyup câriyeyi âzad etti. "[276]

Hz. Ömer'e büyük nefret duyan Şiâ kelâmcılarından Müfîd'e göre Hz. Ömer, Şîa'nın haklarında iyi düşünmediği Hz. Ebû Bekir, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Said gibi sahâbîler ile bile mukayese edilemez. O, Ebû Süfyan ve çocuklarından daha düşük bir seviyededir. Zira Ebû Bekir ve Osman'ın infak ettiğine; Talha, Zübeyr ve Said'in çarpıştıklarına dair iddialar Ehl-i Sünnet tarafından ileri sürülmüşse de Müfîd'e göre Hz. Ömer'in, fetihten önce ve sonra çarpıştığı ve onun herhangi bir anda infak ettiği hiçbir kimse tarafından iddiası bile söz konusu değildir. Bu sebeple Ömer, Fetih Sûresi'nin 29. ayeti gibi sahâbeyi öven ayetlerin kapsamına giremez. Çünkü Ömer, halk içerisinde ancak asabiyet ve inatla ya da batıl hususunda aşırıya gitmekle anılmıştır.[277]

B. Hilâfeti Döneminde Hz. Ömer

Hz. Ebû Bekir namaza çıkamayacak derecede hastalanınca imamlık görevini Ömer'e bıraktı ve onu yerine halef tayin etmek üzere Abdurrahman b. Avf, Saîd b. Zeyd, Osman b. Affân, Üseyd b. Hudayr gibi sahâbîlerle istişareye başladı. Bunlardan bazıları Hz. Ömer'in sert mizacını ileri sürerek çekincelerini dile getirdiler. Halife görüşmelerini tamamladıktan sonra Hz. Osman'ı çağırarak bu hususta bir ahidnâme yazdırıp mühürledi; yanına Ömer ile Osman'ı alıp Mescid-i Nebevî'ye gitti ve halka şöyle dedi: "Sizin

---

[274] Bağdat'ın bir nahiyesi olan Celûlâ Dicle nehrinin doğu tarafında aynı adı taşıyan ırmağın kenarında, Sevâd ile İran arasında ve Horasan yolu üzerinde kurulmuştur; bkz. Mustafa Fayda, "Celûlâ Savaşı", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1993,VII, 272.

[275] Âl-i İmrân, 3/92.

[276] Kandehlevî, II, 207.

[277] Müfîd, *el-İfsâh*, 90-98; Arı, *İlk Üç Halife,* 426.

için halife seçtiğim kişiye razı olur musunuz? Bir yakınımı tayin etmedim. Allah'a andolsun ki bütün gücümle düşünüp taşındım ve Ömer b. Hattâb'ı uygun buldum; onu dinleyin ve ona uyun" orada bulunanların hepsi olumlu cevap verdi.[278]

Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra hilâfet makamına geçen Hz. Ömer (r.a.) 634-644 yılları arasında devleti idare etti. Onun hilâfeti zamanında fetihlerle birlikte İslâm coğrafyası dış ülkelere yayılmış ve topraklar genişlemeye başlamıştı. Hz. Ömer zamanında İslâm Devleti'nin büyümesi sonucunda imkânların artmasına ve devlet hazinesinin bollaşmasına rağmen o, dünya malına ehemmiyet vermemiş Resûlullâh'ın gittiği yolu takip etmiştir.

Hz. Ömer ve Raşîd Halîfeler; devletin imkânlarının kendilerine sunulmasına rağmen hayatları boyunca konfordan, iyi giyimden ve iyi yiyip içmekten uzak durdular. Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'nın naklettiğine göre, bir gün Hafsa bt. Ömer, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mutî'; Hz. Ömer'in daha iyi beslenmesi gerektiğini düşünerek şu öneride bulundular: "Eğer lezzetli ve kuvvetli yemekler yeseydin, daha iyi görev yapabilirdin." Müminlerin Emiri Hz. Ömer onlara şöyle cevap verdi: "Hepinizin hakkımda iyi konuşan ve iyiliğimi isteyen kimseler olduğunuzu biliyorum. Lakin iki dostumu (Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'i) belli bir yol/sünnet takip ederken görmüştüm. Eğer bu ikisinin izinden ayrılırsam ulaştıkları konağa yetişemem."[279]

Hz. Ömer (r.a) halifelik makamına geçtikten sonra, Hz. Ebû Bekir'in düşündüğü şekilde hareket etti. Yani o artık eskisi gibi katı değildi. Hz. Ömer (r.a), devletin en yoksul insanı gibiydi. O, devlet malının sahibi kendisi değil; ümmetin olduğunu biliyordu. Bu sebeple sıradan bir insanın yiyemeye-

278 Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 45.

279 Suyûtî, 128; M. Yusuf Kandehlevî, Hayâtü's Sahâbe, I-IV, (çev. Ahmet Meylani), İslâmi Neşriyat, Konya 1983 II, 428.

ceği kadar az yiyor, giyemeyeceği kadar da sade giyiyordu. Onun bu hali sadece Müslümanları değil gayrimüslimleri de hayrete düşürüyordu.[280]

Hz. Ömer hilâfeti döneminde yediği yiyeceklerde de aşırıya kaçmaz, sade gıdalarla beslenirdi. Oğlu Abdullah bir gün yağsız et satın almış, içine biraz tereyağı attırıp kızartmıştı. Yemeği yediği esnada babası eve geldi, yemekten bir lokma aldıktan sonra ona sordu: "Bu etten tereyağı kokusu alıyorum." Oğlu mevzuya açıklık getirdi: "Evet baba, bu sabah yağlı et satın almak için pazara gittim. Yağlı etin fiyatı çok pahalıydı. Bu nedenle bir dirheme yağsız et, yanına koymak için de bir dirheme tereyağı satın aldım." Hz. Ömer bunun üzerine Hz. Peygamber'in hayat tarzını ve neler yediğini hatırladı ve ona şöyle karşılık verdi: "Hz. Peygamber (s.a.s.), yanında et ve yağ her ikisi bulununca, kesinlikle yalnız birini yer; diğerini başkasına sadaka olarak verirdi." Bunları söyledikten sonra Hz. Ömer bir lokmadan sonra etten yemedi. [281]

Hz. Ömer'in bir gün yanında misafiri vardı. Onu evine yemeğe davet etti. Misafiri yemeği beğenmediği için davetine katılım göstermemişti. Hz. Ömer bunun üzerine misafiri Hafs b. Ebû'l-As'a şöyle dedi: "Zannediyorsun ki, ben güzel yemekleri bilmiyorum. Şu an emir versem hemen bana bir koyun kesilir, derisi güzelce yüzülür. Ayrıca buna ek olarak güzel un getirilip ince elekten geçirildikten sonra yufka yapılır. Ayrıca bir sâ[282] kuru üzüm içine su dökülür. Su ceylan kanı rengini aldıktan sonra bana sunulur." Söylenenleri dinleyen misafir şaşırdı ve şunları söyledi: "Vallahi siz de lüks içerisinde yaşamayı biliyorsunuz."[283] Ancak Hz. Ömer, o dönemde devlet başkanı olarak rastgele şeylerle karnını doyurmaya çalışıyordu. Hafs'a şunları da söyledi: "Evet, hayatım kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki şayet

---

[280] Muhammed Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2007, 101-102.

[281] Kandehlevî, II, 429.

[282] 1 Sa' = 2,751 kg. = 2,75 litre; bkz. Özbakır, IX.

[283] İbn Sa'd, III, 323; Kandehlevî, II, 431.

kıyamet günü iyiliklerimin eksilmemesini istemeseydim lüks/konforlu bir hayatta size ortak olurdum."[284]

Hz. Ömer'in ön plana çıkan niteliklerinden bir önemlisi de, malca fakirlik içinde olmadığı halde, sade bir hayat sürmesi ve konfordan uzak durmasıydı.[285]

Tarihçi Mesûdi Hz. Ömer'in temel özelliklerini şöyle anlatır: "O mütevazı biriydi. Pamuklu kalın bir kıyafet giyerdi. Allah hakları ve din konusuna çok önem verir ve bu konuda taviz vermezdi. Hz. Ömer'in valileri de hal ve hareketlerinde onun ahlâk ve davranışına tabi olmuşlardı. Yanında bulunan ve bulunmayan herkesin durumu böyleydi. O, ya deri parçasından yapılmış ve yünü alınmamış bir cübbeyle görünür ya da kalın kumaştan yapılmış bir cübbe giyerdi. Sefere çıktığında yanında deriden yapılmış bir su kırbası taşır, bunu yürüdüğü zamanlarda omzuna koyduğu azık heybesine bırakırdı. Çoğu vakit onun biniti deveydi ve yükünü lifle deveye bağlardı. Valileri de yaşantılarında onun izinden giderlerdi. Bu halleri ile Allah ona ve valilerine bütün beldeleri fethetme yolu açmış ve çok mal vermişti." [286]

Hz. Ömer devlet başkanı olmasına rağmen giyim kuşamında da sade bir hayat sürmekteydi. Hz. Ömer (r.a.) hilâfeti zamanında hutbe irâd ederken üzerinde on iki yama bulunan bir elbise giymişti. Aynı şekilde hac görevini yerine getirirken tavaf esnasında elbisesinde on iki yama sayılmıştı. Bu yamalardan birisi açıldığında vücudu görünmüştü. Bir Cuma hutbesinde cemaate hangi sebepten dolayı geciktiğini "Üzerimdeki bu elbiseden başka giyeceğim bir elbisem bulunmamaktaydı. Onu yıkamam nedeniyle geciktim" sözleriyle açıklamış ve onlardan özür dilemişti. Nakledilen başka bir rivayette de Abdullah b. Âmir b. Rebîa şunları dile getirmiştir: "Hz. Ömer (r.a.)'le birlikte hacca gitmek için Medine'den yola çıkmıştık. Geri gelinceye

---

[284] Ahkâf yirminci ayetine işaret edilmektedir; bkz. Kandehlevî, II, 431.
[285] Sarıcık, *Hz. Ömer*, 350.
[286] Mes'ûdî, *Mürûc'uz- Zeheb*, Beyrut 1986, II, 334.

kadar onun ne bir çadırı ne de bir abası vardı. Gölgelenmek için elindeki kumaş parçasını bir ağacın dalına asar, altında öylece serinlerdi."[287]

Hz. Ömer zamanında mukaddes şehir Kudüs fethedilmişti. Hz. Ömer Kudüs'e ulaştığında üzerinde yamalı bir gömlek bulunmaktaydı. O bir deve yahut kısrak üzerinde şehre giriş yapmıştı.[288] Oysa komutanlar, en iyi elbiseleriyle kendisini karşılamışlardı. O elbiselerinden ötürü onları da azarlamıştı. Cabiye şehrinde ise komutanları kendisini karşıladığında Zehebî'nin aktardığı bilgiye göre siyah bir deve üzerinde kasabaya varmıştı. Kafasında ne külah ve ne de sarık vardı. Üzerine bindiği hayvanında Necit koçunun derisinden yapılmış bir postu bulunuyordu. Bu post, uyuyacağı zaman yatağı oluyordu. İnce kadifeden veya alaca çizgili kumaştan yapılmış bir torbaya öteberisini koymuştu. Uyuyacağında onu yastık olarak kullanıyordu. Üzerindeki yamalı kıyafetin yolculuk esnasında cebi kirlenmişti.[289]

Hz. Ömer devrinde hicretin on yedinci senesinde Arap Yarımadası şiddetli bir kuraklığa maruz kalmış ve kıtlık olmuştu. Müslümanlar o yıl geçimlerini sağlamada zorlanmış ve yeterli düzeyde gıda temini sağlanamadığı için açlık baş göstermişti.

Kıtlık senesinde bir gün Enes b. Mâlik, Hz. Ömer'i şöyle gördüğünü nakleder: "Ömer b. Hattâb'ın bir gün açlıktan karnı guruldiyordu. Kıtlık yılında kendisine eritilmiş sadeyağı yasaklamış, zeytinyağıyla beslenmekteydi. Parmağıyla karnına vurdu ve şunu söyledi: 'Gurulda guruldaya bildiğin kadar! Hakikat şu ki insanların durumu iyileşinceye dek yanımızda bundan başkası yok!' "[290]

İşte bu ifadeler bu konuda aydınlatıcı ifadelerdir. Bize insanlığın ne anlama geldiğini açık bir şekilde dile getiren sözlerdir. Kıtlık senesiyle ilgili başka bir rivayette de Iyâd b. Hâlife şunları nakletmiştir: "Kıtlık yılında

[287] İbn Sa'd, III, 279.
[288] Kandehlevî, II, 434.
[289] Zehebî, 66.
[290] İbn Sa'd, III, 365.

Ömer (r.a.)'in yüzündeki rengin solduğunu gördüm. O kıtlık senesinden önce yağ ve süt ile karnını doyuran bir Arap erkeğiydi. Fakat insanlar darlığa düşünce bunlarla beslenmeyi kendisine yasakladı. Artık sade şeylerle besleniyordu. Sonuç olarak daha da zayıfladı." Yine konuyla ilgili başka bir rivayette de Eslem şunları nakletmiştir: "Bizler, eğer Allah (c.c.) bu darlığı üzerimizden kaldırmasa Hz. Ömer (r.a.) Müslümanlar için hissettiği üzüntüden dolayı ölür, diye kendi aramızda konuşurduk. "[291]

Kısa bir giriş yaptıktan sonra bu başlık altında Hz. Ömer'in hilâfete geçtikten sonra geçimini nasıl sağladığını, halifelik maaşını ve vefatına yakın dönemdeki servetini incelemiş olacağız.

1. Meslekleri

1.1. Tüccarlık

Hz. Ömer halifeliğinin ilk dönemlerinde devletten herhangi bir ücret almadı. Hilâfet makamına geçtikten sonra da fırsat buldukça mesleği olan tüccarlığı yapmaya devam etti. Müslümanların idaresini üstlenmesinden dolayı pek vakit bulamamasına rağmen zor da olsa kendisinin ve ailesinin geçimini bu şekilde sağlamaya çalışıyordu.

Ömer b. Hattâb'ın, halifelik zamanında da ticaret mesleğiyle uğraşmayı sürdürdüğünü Yahya b. Hammâd'ın rivayetinde daha iyi anlaşılmaktadır: "Ömer (r.a), halifeliği döneminde Şam'a gidecek bir kervan hazırladı. Bu kervanlardan birini Abdurrahman b. Avf'a gönderdi."[292]

1.2. Aseslik

Ases kelimesi, mastar olarak geceleyin meskûn bölgelerde dolaşarak gece bekçiliği yapmak anlamına gelmektedir. Geceleri şüphelileri yakalayan, hırsızlık, gasp, katl gibi birtakım suçları önlemeyi kendilerine gaye edinmiş,

[291] İbn Sa'd, III, 314.
[292] İbn Sa'd, III, 320.

polis teşkilâtı öncesinde yer alan ve bu yapılanmanın temelini oluşturan emniyet birimini, ases olarak tanımlayabiliriz.[293]

Resûlullâh ve Hz. Ebû Bekir döneminde bir kısım insanların gece bekçisi olarak görevlendirildikleri[294] bilinmesine rağmen, Hz. Ömer'in bizatihi kendisinin bu görevi üstlenmesinden ve önemine binaen yeniden yapılandırmasından dolayı o, ases teşkilâtının kurucusu olarak bilinmektedir.[295] Bizzat gece bekçiliği görevi yapması hasebiyle de biz onu ilk asesbaşı olarak tanımlarız. Hz. Ömer geceleri elinde kırbacı ve kendisine eşlik eden sahabeden bazı kişilerle birlikte -ki bunların başında Abdurrahman b. Avf gelmektedir- sokakları dolaşır, mahremiyete gölge düşürmeyecek şekilde evlerde olup biten olağan dışı hallere müdahele eder, halkın nabzını tutardı.[296] Nitekim Hz. Ömer'in kıyafet değiştirerek, güç durumda olan insanlara üzmeden, incitmeden ne şekilde yardımcı olduğu bugün hala menkıbeler şeklinde halk arasında dahi sıkça anlatıla gelmektedir. Verecek olduğumuz iki örnek Hz. Ömer'in aseslik görevini belirginleştirmek açısından önemlidir. Hz. Ömer bir gece yarısı Abdurrahman b. Avf'ın evine geldi. O, namaz kılmaktaydı. Karşısında Halife Ömer'i görünce şöyle dedi: Bu saatte problem nedir Ey Emîre'l-Mü'minin? Hz. Ömer: 'Halktan bir kısım hırsızlık korkusu nedeniyle çarşıda toplanmışlar, kalk onları koruyalım.' dedi. Beraberce çıkıp yüksek bir gözetleme mahallinde hırsızlara pusu kurup, ortaya çıkmalarını beklemişlerdir.[297]

Abdullah b. Abbas'tan gelen diğer bir rivayette ise, gecenin karanlığında Ömer b. Hattab onun kapısını çalmış ve şehrin sokaklarını gözetlemek maksadıyla kendisine eşlik etmesini istemişti. Rivayetin devamında İbn Abbas,

---

293 Kettânî, I, 292-294, 356-359; Yılmaz, I, 314.

294 Abdulkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, III, 464; Yılmaz, I, 315.

295 Ya'kubî, *Târîh,* II, 110; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* III, 59; Hasan İbrahim Hasan, I, 581; Yılmaz, I, 315.

296 Taberî, *Târîh,* IV, 205; Yılmaz, I, 315.

297 Yılmaz, I, 315.

Hz. Ömer'in yalın ayak ve boynunda kırbacı olduğu halde evine geldiğini belirtmektedir.[298]

2. Geçim Kaynakları

2.1. Halifelik Maaşı

Hz. Ömer (r.a.) Müslümanların yönetimini üstlendiğinde bir dönem maaş almadan geçindi. Ancak kendisinin uğraştığı ticaretten elde ettiği kâr yeterli gelmemeye başladı. Çünkü insanların işiyle uğraşmaktan kendi geçimini temin etmeye çalışmak için vakti kalmıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabıyla bu husus hakkında görüş alışverişinde bulundu. Onlara, "Ben bu işle meşgul oluyorum bundan dolayı ne almam gerekir?" diye sordu. Hz. Osman (r.a.) ona devlet hazinesinden geçimini sağlamasını, bundan çocukları için de almasını dile getirdi. Aynı durumu Saîd b. Zeyd b. Amr da söyledi. Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.)'ye "Sen bu konuda ne düşünüyorsun?" diye sorunca o da "Sabah ve akşam yemeği için ihtiyaç olan malzemeleri alırsın." dedi. Hz. Ömer söyleneni yaptı. Devlet hazinesinden kendi hissesine düşecek olan ölçüyü belirledi ve "Ben Allah'ın malından bir yetimin alacağı mal ölçüsünde yiyecek alıyorum, şayet maddi yeterliliğe ulaşırsam bundan vazgeçerim, eğer bu şekilde devam ederse ben de bundan iyilikle faydalanırım." dedi. Başka bir rivayete göre de Hz. Ömer (r.a.) sahâbîden bir heyetin karşısına çıktı ve "Allah'ın malından bana helal olacak şeyin ne olduğu hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Onlar da, "Müminlerin Emiri bu durumu bizden daha iyi bilir." dediler. Hz. Ömer (r.a.), "Eğer isterseniz benim için gerekli olanı size bildireyim. Sayesinde hacca ve umreye gideceğim, bir miktarını yaz ve kış aylarında kullanacağım, bir miktarını çocuklarım için kullanacağım, bir miktarını da Müslümanların payından bana kalacak kadar olan ücret kâfidir. Ben de Müslümanlardan biriyim." dedi. Ma'mer,

---

[298] Ya'kubî, *Târîh,* II, 110; Yılmaz, I, 316.

“Ona hac ve umre yapması için bir deve verildi” demiştir. [299] Hz. Ömer bir başka sözünde şunu söylemiştir: “Allah’ım biliyorsun ki ancak hak ettiğim kadarını yemekteyim. Hak ettiğim kadarını giymekteyim. Ancak hakkım olanı almaktayım.” Bir başka sözünde de “Ben, Allah’ın malını bir yetimin malıymış gibi görüyorum. Kim buna muhtaç değilse isteme konusunda iffetli davransın. Yoksul olan da bunu iyilikle kullansın” demiştir.[300]

Hz. Ömer’in hilâfet makamına geçtikten sonra geçimini nasıl karşıladığı hususuyla ilgili nakledilen başka bir rivayeti de Sâlim b. Abdullah şöyle anlatıyor: “Ömer (r.a.) hilâfeti üstlenince, Ebû Bekir’e (r.a.) takdir edilen maaşı almaya başladı. Hz. Ömer’in aile fertleri çok olduğundan hayatta olan sahâbîlerin önde gelenleri, onun maaşına zam yapmak istediler. Yani Hz. Ebû Bekir’e takdir edilen maaşı biraz artırmayı talep ettiler.[301] Bunun üzerine aralarında Osman, Ali, Talhâ ve Zübeyr b. Avvâm’ın da yer aldığı muhacirlerden bir heyet bu konuyu görüşmek üzere bir araya geldiler. Hz. Zübeyr, 'Ömer’e söylesek de maaşında artırma yapsak' dedi. Hz. Ali, 'Umuyoruz ki bunu kabul eder. Haydi, gidelim' dedi. Hz. Osman ise bu durum hakkında, 'O, Ömer’dir! Ne karşılık vereceği bilinmez! Gelin önce kızı Hafsa’ya gidelim, konuyu ona bildirelim. Bizden bahsetmeden Ömer’in bu konu hakkında düşüncesini yoklasın' dedi. Kalkıp Hafsa’ya gittiler ve ona durumu bildirdikten sonra, 'Bizden, bir grup olarak bahset. Öneriyi reddederse kimsenin ismini söyleme' diye uyarıda bulunup oradan ayrıldılar. Hz. Hafsa, bu teklifi bildirmek üzere babasının yanına gitti ve durumu ona arz etti. Onun simasından bu öneriye sinirlendiğini anladı. Hz. Ömer sordu, 'Bu öneriyi sunanlar kimler?' Hz. Hafsa, 'Senin fikrini bilmeden isimlerini veremem.' dedi. Hz. Ömer, 'Onların kim olduğunu öğrenseydim kendilerini fena yapardım. Sen benimle onlar arasında bir aracı konumundasın. Allah aşkına cevap ver! Resûlullâh’ın senin evindeki en güzel elbisesi ne idi?' diye sordu.

---

[299] Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef,* (thk. Habîburrahmân el-A‘zamî), Beyrut 1983, nr. 20046.

[300] İbn Sa’d, III, 313.

[301] İbn Asâkir, XLIV, 268; bkz. Sırma, III, 86.

Hz. Hafsa, 'Allah Resûlü'nün en kıymetli elbiseleri gelen heyetleri kabul ettiği sırada, bir de cuma namazına gittiği zaman giydiği boyalı iki elbise idi.' dedi. Hz. Ömer, 'Peki Resûlullâh'ın senin evinde iken yediği en güzel yemek ne idi?' diye sordu. Hz. Hafsa, 'Biz arpa ekmeği pişirirdik. Ekmek daha sıcak iken üzerine yağ küpünün dibinde kalan yağı dökerek ekmeği iyice yağlar kendisine ikram ederdik. Beğendiği için hem kendisi bu yiyecekten yer hem de bize yedirirdi.' dedi. Hz. Ömer, 'Peki senin yanında kaldığında üstüne uzandığı en geniş kilim ne idi?' diye sordu. Hz. Hafsa, 'Kullandığımız bir örtü vardı. Yazın dört kat eder, altımıza yerleştirirdik. Kış girdiğinde de kilimi altımıza serer, örtüyü de üstümüze örterdik.' dedi. Hz. Ömer, 'Ey Hafsa! Benim söylediklerimi onlara ilet! Resûlullâh (s.a.s.) geçimini tâyin ve tesbît etmiş, artanları yerlerine koymuş, elindekiyle yetinerek geçimini sağlamaya çalışmış, ulaşmak istediği yere ulaşmıştır. Ben de geçimimi karşılayacak miktarı belirledim. Vallahi ben de artanları muhtaç olan kimselere vereceğim, ulaşacağım yere elimdekilerle yetinerek ulaşacağım. Ben ve iki dostum, Resûlullâh ile Ebû Bekir, bir yola giren üç kişiyi andırırız. Hz. Peygamber azığını elde etti, yolun sonuna vardı. Sonra Ebû Bekir de onun yolunu takip ederek ona kavuştu. Sıra üçüncü kişide! Eğer o da ilk ikinin izlediği yolu takip eder, onların azıklarıyla iktifa ederse kendilerine kavuşur, onlarla beraber olur. Eğer başka bir yola girerse onlarla buluşamaz.' dedi."[302]

Halifelerin, zekât işlerinde çalışan memurların ve askerlerin maaşları; Hz. Peygamber(s.a.s.)'in aile bireylerinin, Allah yolunda savaşan kişilerin geride kalan eşlerinin ve daha başka kişilerin aldıkları atiyyeler cizye, haraç ve öşürden karşılanırdı. Halife Ömer (r.a.) için atiyye olarak bir rivayete göre günlük iki dirhem tahsis edilmiştir.[303]

Hz. Ömer (r.a.) devlet hazinesinden kendisine verilen ücrete kanaat gösterir fazlasını talep etmezdi. Bir gün sahabiler ona " 'Allah'ın malından Hz.

---

[302] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (thk. Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî), Kahire 1415, IV, 164.
[303] İbn Sa'd, III, 234.

Ömer’e helal olan şey nedir?' diye sordular. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle konuştu: 'Allah’ın malından (beytülmâlden) kendime helal olarak kabul ettiğim şeyleri ben size söyleyeyim: Birini kış mevsiminde, diğerini de yaz mevsiminin sıcağında giyeceğim iki elbise; hac ve umre görevini yerine getireceğim esnada binek olarak kullanacağım bir binek hayvanı; Kureyş ahalisinden ne zengin ne de fakir, orta durumda olan bir adamın karşılaması gereken zaruri gıda ihtiyacı kadar benim ve ailemin gıda ihtiyacı. Ben Müslümanlardan bir ferdim. Onlara iyilikten veya kötülükten, ya da zenginlikten veya fakirlikten isabet eden şey bana da isabet eder.' ”[304]

Hz. Ömer, halkın onayı olmadan beytülmâlden bir şey harcamayı da haram olarak görürdü. Bu hususla ilgili aşağıdaki rivayetlerle birlikte bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Berâ b. Ma’rûr’un oğlu, Hz. Ömer’in kendi şahsı için beytülmâlde bulunan mallardan kullanımı hakkında şu ifadeleri nakletti: “Bir defasında Hz. Ömer rahatsızlanmıştı. Yanında bulunanlar bal içmesini önerdiler. Fethedilen beldelerden gelen mallar içinde beytülmâle konulmuş bal da bulunmaktaydı. Ancak Hz. Ömer doktorların içmesini önerdiği baldan içmekten kaçındı. Hatta halk onu ikna etmek için başına yığıldı. Bu esnada halktan izin isteyerek açıklama yapmak için minbere çıktı ve şöyle konuştu: 'Siz benim bunu içmemi istiyorsunuz, fakat bu bana helal değildir.' Orada bulunanlar bu söylenenlerden etkilenip ağladılar ve baldan içmesi için topluca müsaade ettiklerini söylediler. İnsanlar oradan dağılacağı esnada, 'Allah sana hayır ihsan etsin ey Ömer, senden sonra hilâfete geçecekleri zor durumda bıraktın' dediler.”[305]

Harise b. Mudarrib bir gün Ömer b. Hattâb’ın şunları söylediğini rivayet etti: “Ben kendimi Allah’ın malından (beytülmâlden) yararlanma hususunda yetim malından istifade konumuna koydum. Eğer muhtaç olmazsam ona

[304] İbn Sa’d, III, 316-317; Suyûtî, 128.
[305] İbn Sa’d, III, 318.

yaklaşmam. İhtiyacım olursa şer'i çerçeve içerisinde yararlanırım." Vekî bu konu hakkında bir rivayette, devamla şöyle dedi: "Şayet maddi zenginliğe ulaşırsam daha önce harcadıklarımı geri öderim."[306]

Hz. Ali (r.a.), Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk yıllarında beytülmâle gelen gelirlerin kullanımı hakkında onunla arasında geçen bir konuşmayı şöyle anlatıyor: "Bir gün Hz. Ömer (r.a.) halka, 'Gelen şu mallardan fazla kalanlar hakkında nasıl hareket etmemi önerirsiniz?' diye sordu. Onlar da 'Ey Müminlerin Emiri! Biz, sana hilâfet işlerini yüklememizden dolayı ailenin geçimini sağlamaya çalışmandan, işinden ve ticaretinden alıkonuldun. Onlar da senin olsun!' dediler. Bunun üzerine Ömer bana, 'Ali, sen bu konuda ne düşünüyorsun?' diye sordu. 'Onlar sana ne yapacağını söylediler ya! Bir de sen söyle. Bu malın sana ait olmadığını bildiğin halde neden halka danışıyorsun? Kesin bilgini niçin zanna dönüştürüyorsun?' dedim. Buna karşılık Hz. Ömer, 'Bu malda benim hakkım olmadığına dair söylediklerinin delilini göstermelisin.' dedi. Ben de şunu söyledim: "Peki. Vallahi bunu kanıtlayacağım. Hatırlıyor musun? Hz. Peygamber seni zekât amili olarak tayin etmişti, sen de Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın yanına gitmiş, zekâtını istemiştin, o sana zekâtını vermemiş, aranızda ihtilaf çıkmıştı. Sen bana, 'Ali, gel beraber Peygamberimize gidelim.' demiştin. Beraber Allah Resûlü'ne gitmiş, onu üzgün görünce geri dönmüş, ertesi gün sabahleyin tekrar gitmiş, onu neşeli görmüştük. Bunun üzerine sen Abbâs'ın gösterdiği tavrı anlatmıştın. O da sana 'Ömer, bilmez misin ki bir adamın amcası, babası yerindedir.' demişti. Sonra Hz. Peygamber'e ilk günkü üzüntülü durumuyla ikinci günkü mutlu halinin nedenini sormuştuk da bize, 'İlk gün siz geldiğinizde yanımda Müslümanlara verilmesi gereken iki dinar sadaka vardı. Bunun için kederliydim. Bugün ise ben o iki dinarı tasadduk ettim, gördüğünüz sevincim bu sebepledir.' demişti." Ömer: 'Ali, sen haklısın. Vallahi sana evvel ve âhir çok minnettarım!' dedi." [307]

---

[306] İbn Sa'd, III, 317.
[307] Kandehlevî, II, 198.

Yukarıda zikrettiğimiz konuyla alakalı başka bir rivayette de Hişâm b. Urve, Ömer b. Hattâb'ın şöyle dediğini haber verdi: "Devlet hazinesinden sadece bana kendi öz malımdan yediğim kadarı helal olur."[308]

Hz. Ömer'in hilâfet makamındayken beytülmâldeki geçimiyle ilgili Hz. Âişe de şu bilgiyi aktarmıştır: "Ömer hilâfet makamına geçtikten sonra kendisi ve ailesi zaruri ihtiyaçlarını devlet hazinesinden kullandı. Kazancını ise kendi malından karşıladı."[309]

Müminlerin Emiri insanlarla birlikte sofraya oturup yemek yemeyi tercih ederdi. Çünkü bu husus hakkında Müslümanların maslahatı vardı. Ancak Müslümanların ortak malı olan bir yiyecekten de yemekten son derece içtinap ederdi. Kendine ait maldan yemek getirilmesini emreder ve o yemekten yerdi. İşte bu olabildiğince ulvi bir düşüncedir. Hâlbuki Müslümanların malından onlarla birlikte yemekte bir sıkıntı yoktu. O yalnızca Allah'ın rızası ve korkusundan ötürü böyle bir tercihte bulunmuştur.

Fakihler, Hz. Peygamber'in bu hususlar hakkındaki tutumundan ve Râşid Halîfeler'in izlediği yoldan hareket ederek halifenin alacağı maaş konusunda şu çıkarımlarda bulunmuşlardır:

1) Halife'nin üstlendiği görevden dolayı bir maaş alması caizdir. İmam Nevevi, İbnü'l Arabî, Beyhaki, İbn Müflih buna ayet ve sünnetteki ibarelerle delil getirmişlerdir.[310]

2) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hilâfet görevini yerine getirmelerinden dolayı bir maaş almışlardır. Onların aldığı maaş Müslümanların işleriyle uğraşmalarından dolayıdır. Bunu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de kendilerine maaş tayin edilmesi hususunda dile getirmiştir.[311]

---

308 İbn Sa'd, III, 317.
309 İbn Sa'd, III, 358.
310 İbn Kesîr, XII, 228.
311 Sallâbî, *Hz. Ömer,* 145.

3) Halife'nin, ihtiyacı olsun ya da olmasın bir ücret almaya hakkı vardır. İbn'ül Münir en fazla kabul edilen görüşün halifenin maaş alması yönünde olduğunu belirtmiştir. Bir ücret aldığı takdirde yaptığı işle daha da ilgilenmeye fırsat bulacaktır. Bu durumda görevini daha iyi yerine getirme duygusu taşıyacaktır.[312]

2.2. Gabe Arazisi

Hz. Ömer'in Gabe'de arazisi bulunduğunu ve onu işlettiğini İbn-i Sad'da geçen bir rivayette anlamaktayız. Âsım b. Ömer babasıyla arasında geçen bir konuşmayı şu ifadelerle anlatıyor: "Babam Ömer, beni evlendirdikten sonra bir ay süresince bana beytülmâlden yardım yaptı. Sonra yardımcısı Yerfa'yı gönderip beni makamına çağırttı. Yanına ulaştığımda, 'Oğlum, vallahi sorumluluğumda olan şu maldan rastgele, uygunsuz harcamamın bana helâl olacağını düşünmüyorum. O, bir emanettir. Sana bir ay devlet hazinesinden yardımda bulundum, bu yardımı devam ettirecek değilim. Ama sana "Gabe" arazisinde yer alan hurmalıklarımın meyveleriyle yardımda bulunurum. Git, meyveleri topla ve sat, sonra kendi kavminden olan tâcirlerinden birinin yanına git, ona ortak ol. Elde ettiğin kazançtan hem kendin ye hem de ailene harca!' dedi."[313]

2.3. Fey

Hz. Ömer'in gelirlerinden biri de feyden aldıklarıydı. Ancak kendisi hiçbir zaman fey hususunda kendisini ve ailesini öncelikli görmemişti. Hz. Ömer yapılan fetihler sonunda toplanan ganimetleri bölüştürmek amacıyla insanları bir araya topladı. Abdurrahman b. Avf, "Taksime ilk olarak kendinden başla" dedi. Hz. Ömer, söylenen bu söze karşılık, "Allah'a yemin ederim ki bu şekilde yapmayacağım. Taksime önce Resûlullâh (s.a.s.)'ın akrabalarından başlayacağım. Sonra Resûlullâh (s.a.s.)'ın ait olduğu kabile olan Haşimoğulları'na vereceğim." dedi. Sonra da Hz. Abbas ve Hz. Ali'den

[312] Nevevi, *Şerhu Sahih-i Müslim*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2007, VII, 137.
[313] İbn Sa'd, III, 199.

başlayarak malları taksim etti. Malları Medine'de bulunan beş kabile arasında dağıttı. Dağıtım yaptığı en son kabile kendi kabilesiydi. Hz. Ömer taksimi, Haşimoğulları'ndan Bedir Savaşı'na iştirak edenler, Ümeyyeoğulları'ndan Bedir Savaşı'na iştirak edenler, sonra da bunlara yakın olanlar, şeklinde yapmıştı. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e de Hz. Peygamber'e yakınlıklarından dolayı mal taksim etti.[314]

Hz. Ömer fetihler sonucunda kazanılan malın dağıtılması hususunda Hz. Ebû Bekir'e nazaran farklı bir metot uygulamıştır. Hz. Ebû Bekir ganimet mallarını herkese eşit bir biçimde taksim ederken;[315] Hz. Ömer ise ganimet malını sahip olmada öncelikli olanları belirlemiştir. Taksim yaparken İslâm'ı ilk kabul edenler, belalara maruz kalanlar ve muhtaç duruma düşmüş olanları öncelikli kabul etmiş ve diğerleri bunlar gibi hak sahibi değildir görüşünü benimseyip buna göre hareket etmiştir. Ömer (r.a.) ganimetleri taksim etmek üzere Akil b. Ebû Talib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Müt'im'i çağırıp onlara şunu söyledi: "İnsanları durumlarına göre yazın." Onlar da Haşimoğulları kabilesini yazarak işe başladılar. Sonra Hz. Ebû Bekir ve akrabalarını yazdılar. Sonra Hz. Ömer ve akrabalarını daha sonra diğer kabileleri yazdılar. Hz. Ömer bu taksimatı beğenmedi ve "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlık derecesine bakılarak insanları yazın ve sırayla devam edin, sonra da Ömer (r.a.)'i Allah'ın takdir ettiği yere kaydedersiniz." dedi. Taksimat yapıldıktan sonra Adiyoğulları kabilesi Hz. Ömer (r.a.)'in yanına gelip "Şüphe yok ki sen Resûlullâh'ın ve Resûlullâh'ın Halifesi'nin halifesisin. Hz. Ebû Bekir de Resûlullâh'ın halifesidir. Sen de ismini onların isimlerini yerleştirdiği yere yerleştirseydin!" dediler. Hz. Ömer (r.a.), "Ey Adiyoğulları kabilesi, neler dile getirmektesiniz? Benim üzerimden nemalanmayı istiyorsunuz, iyiliklerimi size bağışlamamı talep ediyorsunuz. Bu hiçbir zaman böyle olmayacak. Siz çağrılacaksınız ve isminiz olması gereken yere yazılacak. Şayet isminiz en sona da yazılsa bu böyle olacak. Benim iki dos-

---

314 Nedvi, 119.

315 Ebû Yûsuf, 45; Arı, *İlk Üç Halife*, 257.

tum vardı. Bir yol üzere ilerlediler. Eğer ben onların takip ettiği yolun dışında bir yola girersem insanlar bana karşı çıkar. Allah'a yemin ederim ki dünyada bir üstünlük kazanma amacında değiliz. Biz istediğimiz mükâfatı da ancak Hz. Muhammed (s.a.s.)'le beraber yaptıklarımız hasebiyle istemekteyiz. O bizim en üstün olanımızdır. Onun kavmi de Araplar içerisinde en üstün olanlarıdır. Bu nedenle ona olan yakınlığı dikkate alacağız. Şayet Arap olmayanlar salih amelde bulunur da biz de bunun dışında bir amelde bulunursak Allah'a and olsun ki onlar kıyamet gününde Hz. Muhammed (s.a.s.)'e bizim yakın olmamızdan daha yakın olurlar. Şunu bilin ki ameli olmayana soyu yarar sağlamayacaktır." dedi.[316]

Bahsi geçen bu olay da Hz. Ömer'in dünya malına hiçbir sûrette kendi nefsi ve ailesi için tamahkârlık göstermediğinin en belirgin örneğidir.

Hz. Ömer, kızı Hz. Hafsa'nın alınan feye meyletmesinden ötürü onu sert biçimde uyarmıştır. Bu konuyla ilgili Ebû Akîl şöyle anlatıyor: "Ömer b. Hattâb nefsine karşı sert davranıyor ve kendisini nimetlerden mahrum bırakıyordu. Allah ona zenginlik verdi. Bu durum hakkında görüşmek için Müslümanlar Hz. Hafsa'nın yanına gittiler. Ona şunu dediler: 'Ömer nefsine karşı çok sert davranıyor ve kendini nimetlerden alıkoyuyor. Oysa Allah onun rızkını arttırdı. Bu feyden istediği kadar çokça alsın! Bu husus hakkında Müslüman toplumun rızası ve helalliği vardır.' Sanki Hafsa da onların bu isteklerine eğilim gösterdi. Onlar yanından ayrıldıktan sonra Hz. Ömer geldi. Hafsa halkın kendisine dile getirdiklerini ona iletti. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: 'Ey Ömer'in kızı Hafsa! Kavmine karşı samimi davrandın, babana ihanet ettin. Ailemin benim nefsim ve malım üzerinde hakkı bulunmaktadır. Ancak dinim ve halifelik görevim konusunda ise asla!' "[317]

Rebi b. Ziyâd el-Hârisî'den aktarıldığına göre bir gün bir adam heyetiyle birlikte Hz. Ömer'e (r.a.) gelerek bir konuşma gerçekleştirdi. Adamları ve

---

[316] Belâzurî, *Fütûh*, 436.
[317] İbn Sa'd, III, 320.

söyledikleri Hz. Ömer'in dikkatini çekti. Adam, "Ey Müminlerin Emiri, insanlar içerisinde fey hususunda en çok hak sahibi olan sensin. Güzel yemekler yiyip iyi bineklere binme ve yumuşak elbiseler giymede herkesten önceliklisin." dedi. Hz. Ömer (r.a.) sıradan yemekler yiyen bir kişiydi. O esnada eline kırbacını alıp adamın kafasına vurmaya başladı. Sonra da "Sen bu söylediklerinle Allah'a kasem ederim ki Allah'ın rızasını kazanmak için değil de bana yakın olmak istedin. Eğer sende Allah rızasını kazanma çabasını görseydim sende bir hayır olduğunu anlardım." dedi. Sonra da , "Sen benim, şu insanların bakış açısındaki durumumun ne olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Adam, "Onlar da kim?" deyince, Hz. Ömer (r.a.), "Bunlar öyle bir topluluk ki yolculuğa çıktıklarında yiyeceklerini kendi ahalilerinden birine verip bunu bize maaş olarak dağıtırsın diyen bir topluluk. Bu durumda benim böyle bir mal hakkında kendim için seçimde bulunmam helal olur mu?" dedi. Adam, "Hayır olmaz ey Müminlerin Emiri" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) "İşte benimle onların misali bu şekildedir" dedi.[318]

Hz. Ömer idareci zümreler için en güzel örneklerden biriydi. Ebû Dâvûd, Malik b. Evs b. Hadesan'dan şunu aktarmıştır: "Hz. Ömer (r.a.) bir gün feyden şöyle bahsetti: 'Bu feye sizden daha çok hak sahibi olan biri değilim. Bu hususta hiç kimse bir diğerinden daha çok hak sahibi değildir. Biz Allah'ın kitabında belirtildiği üzere ve Resûlullâh'ın bölüştürdüğü şekilde bunda hak sahibiyiz. İnsanlar Allah için yaptıklarına göre, belaya uğrama durumuna göre, ailesinin geçim durumuna göre, muhtaç olma seviyelerin göre bundan hak sahibidir.' dedi. "[319]

---

[318] Yusuf b. Hasan, *Mahzu's-Savâb fî Fezâilü Emiri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, Medine 2000, I, 383.

[319] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 2950.

3. İnsanların Geçimini Sağlamaları Hususundaki Önerileri

Hastaların, Allah'ın inayetinden rızık aramak için yola düşenlerin ve Allah yolunda çarpışanların, nafile ibadetlere zaman ayıramamasını geçerli özür olarak kabul eden Kur'ân;[320] hastalıkları, çalışarak geçimlerini sağlamayı ve gerektiği zaman Allah yolunda savaşmayı insan hayatının doğal yüzleri olarak görmektedir. Geçimlerini karşılamak için yolculuğa çıkanlarla Allah yolunda çarpışacak mücahitlerin yan yana anılmaları, bunların ikisinin de elde edecekleri mükâfatta birbirlerine yakın oldukları şeklinde yorumlanmıştır.[321] Bazı kaynaklarda zikredilen âyetten yola çıkarak Hz. Ömer'in, "Allah'ın fazlından nasibimi aramak için yeryüzünü gezerken devemin ayakları ucunda ölmem, Allah yolunda çarpışarak ölmekten daha faziletlidir."[322] sözleriyle kazanmayı, çalışmayı cihada öncelediği de aktarılmaktadır.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri amacından saptıranların yer aldığı, Hz. Ömer'le ilgili Şeybânî'nin bildirdiği şu rivayetten de anlaşılmaktadır: "Hz. Ömer, sürekli ibadetle uğraşan bir topluluğun yanından geçerken onların kim olduğunu sormuş ve kendisine 'mütevekkillerdir' cevabı verilmiştir. Tevekkülü kendi çıkarları uğruna kullanılmasına sinirlenen Hz. Ömer, 'Hayır, onlar ehl-i tevekkül değil, aksine çabalamadan insanların sırtından geçinen bedava yiyicilerdir. Gerçek tevekkül sahibi olan kişi, tohumu toprağa bıraktıktan sonra Rabbine tevekkül edendir.' cevabını vermiştir."[323]

Kişinin kendisinden istenen çabayı yerine getirdikten sonra gerisini Rabbinin takdirine bırakarak beklemesi durumu olan tevekkülü, çaba göstermeksizin bir mükâfatla ödüllendirileceği biçiminde yanlış yorumlayarak amacından saptıranlara karşı Hz. Ömer'in bu tutumunun, İslâm düşünürlerinin genel tavrını yansıttığı söylenebilir.

---

[320] El-Müzzemmil, 73/20.
[321] Elmalılı, VII, 5444.
[322] Şeybânî, 72.
[323] Şeybânî, 88.

Hz. Ömer insanların geçimlerini temin etmeleri amacıyla çalışmaları gerektiğini sürekli dile getirir ve onlara şu uyarılarda bulunurdu: “Sanatkârlığı öğrenin, o ihtiyaçlarınızı karşılamanız hususunda neredeyse tek iş haline gelecektir.”; “Eğer şu alışveriş olmasaydı insanlara geçim sağlama hususunda yük oluverirdiniz.”; “İnsanların küçümsediği bir iş de olsa geçim sağlamak için çalışmak insanlara el açmaktan daha hayırlıdır.”; “Sizden biri ticaret amaçlı bir deve satın alırsa onu besili hale getirdikten sonra satsın.”; “Ey yoksullar topluluğu! Kalkın ve ticaretle uğraşın, önünüz açık ve insanlara yük olmayın!”; “Sizden biri geçimini sağlamak amacıyla çalışmayıp da rızık hususunda ellerini Allah’a açıp ey Rabbim bana rızık ver, demesin. Göklerin altın yağdırmadığını bilirsiniz. Allah (c.c.) insanları birbirleri sebebiyle rızıklandırır.” [324] Hz. Ömer bu sözleri dile getirdikten sonra meâlen şu ayetleri okumuştur: “Namaz kıldıktan sonra artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan isteyin. Allah’ı çok anın; umulur ki felaha erersiniz.”[325] Hz. Ömer (r.a.) bir genç gördüğünde “Mesleğin var mı?” diye sorar ve olmadığını duyunca “Bu şahıs gözümdeki değerini yitirdi.” derdi.[326] Bir sözünde de “Ben Allah yolunda savaşırken ölmeyi arzu ederim. Şayet bu şekilde ölümle karşılaşmazsam bineğim üzerinde Allah’ın lütfunu ararken ölmeyi tercih ederim.” dedi ve daha sonra “Bir kısmınız Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacaklar.”[327] meâlindeki ayeti okudu. Hz. Ömer, halifeliği döneminde bir defasında çarşıya iner ve orada Nebatilerin ticaretle uğraştığını müşahede eder. Bu sebeple sıkıntıya kapılır. İnsanların bir araya geldiği bir zamanda onlara, ticaretle uğraşmayı bırakmaları sebebiyle azarda bulunurdu.[328]

---

[324] Sallâbî, *Hz. Ömer,* 208.
[325] Cuma, 62/10.
[326] İbn Kuteybe, *Garîbü’l-hadîs* (thk. Abdullah el-Cebûrî), Bağdat 1397, II, 54.
[327] Müzemmil, 73/20.
[328] Sallâbî, *Hz. Ömer,* 209.

4. Vefatına Yakın Dönemdeki Malı

Hz. Ömer vefat etmeden önce de elinde bulunan az miktarda malı da hayır için kullanmaya özen göstermiş ve bu hususta bizlere çok önemli örnekler sunmuştur. Hz. Ömer'in ölümüne yakın bir zamanda yanında bulunan Ebû Katâde şunu naklediyor: "Ömer b. Hattâb, servetinin dörtte birinin hayır işlerinde kullanılmasını vasiyet etti."[329]

Hz. Ömer (r.a.) ölümüne yakın bir zamanda bile herhangi birine borcunun olup olmadığı hususunda endişeye kapılır, hakkı gözetirdi. Bu konu hakkında oğlu Abdullah b. Ömer'i yanına çağırarak şöyle seslenir: "Ey Abdullah, kimseye bir borcumun olup olmadığına bak!" Bunun üzerine Hz. Ömer'in borcu hesaplanarak bunun seksen iki dirhem ya da buna yakın bir rakam olduğunu gördüler. Bunun haberini alan Hz. Ömer, "Eğer ailemin bu borcu ödemeye malı yeterse bunu halledin. Eğer yetmezse Adiy b. Ka'boğulları'nın malından bu borcu ödeyin! Eğer bu da kâfi gelmezse gidin Kureyş'den talep edin. Bunlar dışında başka bir kimseden istemeyin! Bu borcumu ödeyin!"[330] Abdurrahman b. Avf: "Onları devlet hazinesinden borç alıp sonradan oraya öderseniz olmaz mı?" deyince Hz. Ömer, "Ben vefat ettikten sonra senin gibi kimselerin taziyeme gelip de 'Biz payımızı Ömer'e bırakmıştık!' diyerek beni lekelemesinden, ardımdan bunun dedikodusunun edilmesinden ve içinden çıkılmaz bir hale düşmekten Allah'a sığınırım." dedi. Sonra Abdullah b. Ömer'e, "Bu borcu ödemeyi üzerine al!" dedi. O da o borcu üstlendi. Bu husus hakkında Hz. Ömer defnedildikten sonra Abdullah b. Ömer, şura ehlini ve ensârdan bazılarını şahit gösterdi. Hz. Ömer'in vefatının üzerinden bir Cuma geçtikten sonra oğlu Abdullah, babasının borcu olduğu malı Hz. Osman'a getirdi ve bu malı teslim etmekle sorumluluğunun ortadan kalktığına dair şahitleri hazır bulundurdu.[331]

---

329 İbn Sa'd, III, 421.
330 İbn Sa'd, III, 422; Buhârî, "Fedâil", 8; İbn Şebbe, I, 144; II, 87.
331 İbn Sa'd, III, 422.

Hz. Ömer'e karşı öfkeleri başka bir boyuta ulaşan Şîiler ise kendi kaynaklarında Hz. Ömer'in devlet hazinesinden seksen bin dirhem aldığını daha sonra "Ben borç usûlü aldım" diyerek inkâr ettiğini kaydetmektedir.[332]

Ya'kûbî'ye göre Hz. Ömer hançerlendiği zaman oğluna, beytülmalden 80.000 dirhem borç aldığını belirtmiş ve bunun bir şekilde ödenmesini vasiyet etmişti.[333] Ancak Dîvân'ın oluşmasından sonra Hz. Ömer'in kendisine, Bedir ehline verilen yıllık 5000 dirhem tutarında bir atiyye takdir ettiği dikkate alınırsa 80.000 dirhem oldukça yüksek bir meblağ olarak göze çarpmaktadır.[334]

Bu bölümde ilk olarak Hz. Ömer'in kısaca hayatına değindikten sonra hilâfetten önceki görevlerini, mesleklerini ve kazancını kullanma biçimini anlattık. Hz. Ömer'in hilâfete geçmesiyle birlikte uğraştığı meslekleri zikrederek, geçim şartlarını ve hilâfetteyken aldığı maaşı değerlendirmeye gayret ettik.

Hz. Ömer gençliği döneminde birçok görevde bulunmuştur. Soy bilgisini öğrenmiş, Kureyş'in elçilik görevini yürütmüş, kâtiplik yapmış ve kendini iyi manada geliştirmiştir. Hz. Ömer hem yapısı gereği hem de Kureyş içerisinde büyük bir nüfuza sahip olmasından dolayı bir anlaşmazlık çıktığında ara bulucu olarak verilen kararların halk tarafından kabul edildiği ve sözünün geçtiği bir kişidir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi onun korkusuz, pervasız ve sert bir kişiliğe sahip olması özellikle çocukluğu dönemindeki yaşantısıyla doğrudan alakalıdır. O, çocukluğu döneminde babasının ve dayısının develerini gütmüş, yalnız kalmış ve rivayetlere göre de bu mesleği ifa ederken bir hata işlediğinde babasından dayak yemiştir. Bu durum onun böyle bir kişiliğe sahip olmasında çok fazla etkili olduğunu düşünüyoruz.

---

332 Hillî, *Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikad*, Kum 1409, 404; Arı, *İlk Üç Halife*, 338.
333 Ya'kûbî, II, 159.
334 Ahmet Önkal, "Kişilik Tahlili Bağlamında Hz. Ömer'de Sorumluluk Duygusu", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, II, 605.

Hz. Ömer (r.a.) müslüman olduktan sonra da özellikle Müşrikler bu durumu kabullenememişler ve Müslümanların büyük bir güç kazandığı korkusuna kapılmışlardır. Gerçekten de Hz. Ömer'in İslâm'a girmesiyle birlikte Müslümanlar eski durumlarına göre biraz daha rahat bir şekilde hareket edebilmişler ve güç kazanmışlardı. Hz. Ömer, Hz. Peygamber döneminde de sorumluluk almaktan geri durmamış, birçok görevi ifa etmiştir. O dönemin büyük fetva mercii kabul edilmiş, kadılık yapmış ve Hz. Peygamber'in vezir ve hâkimleri arasında sayılmıştır. Savaşlarda bir an bile Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamış ve askeri birlik kumandanlığı görevini yapmıştır. Hz. Ebû Bekir döneminde de önemli görevlerde bulunan Hz. Ömer, onun müşavirliğini ve kadılığını yaptı. Aynı zamanda onun en büyük destekçisi oldu. Ona maaş bağlanması hususunda da öncülük yaptı.

Hz. Ömer hilâfetten önce ticaret, çiftçilik, çobanlık ve duvar örme işiyle uğraşmış, kazancını bu şekilde karşılamaya gayret etmiştir. Özelikle ticaret alanında Mekke'nin önemli kişileri arasında sayılmış ve işini en iyi şekilde sürdürmeye gayret etmiştir.

Hz. Ömer'in Müslümanların sorumluluğunu üstlenmesiyle birlikte kendi geçimini sağlamada geri durmamış ve en iyi yaptığı iş olan ticarete devam etmiştir. Yalnız hilâfet görevi onun işine yeterince zaman ayırmasını engellemiş ve kazancı daha sonra ona yetmemeye başlamıştır. Daha sonra sahabilerin yaptığı istişareler sonucunda kendisine bir maaş takdir edilmiştir.

Hz. Ömer'in hilâfetteyken aldığı maaş konusunda şöyle bir yaklaşımda bulunmamızın doğru olacağı kanaatindeyiz: Halifelik görevini ifa eden kimse bunu maddi kazanç kapısı olarak görmez ve bunda manevi bir kazanç elde etmeye gayret gösterir. Allah (c.c.) Enbiya Suresi 94. ayette şöyle buyurmuştur: "Bu durumda her kim mümin olarak iyi davranışlar yaparsa onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz. Zira biz onu yazmaktayız." Bu, işin manevi boyutu ahirete yönelik olan ecrinin göstergesidir. Halifelik görevinde bulunan kişi bu sorumluluğundan dolayı kendi mesleğini bırakması

sonucunda iki durum ortaya çıkar: Bunlardan ilki, kişi başkasının menfaatini gözetmek için kendi menfaatinden vazgeçerse, başkası onun geçimini karşılamak durumundadır. Nitekim kadı, müftü ve vali gibi devletin üst kademesindeki kişilerin durumu böyledir. İkinci husus ise halifelik görevini üstlenmesi sebebiyle kendisinin ve ailesinin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için bir maaş alması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'de çalışmaları için adam görevlendirdiğinde onlara belirli bir ücret verirdi.

Hz. Ömer (r.a.) elde ettiği kazancı İslâm davası uğruna harcamaktan geri durmamış vefat ettiğinde de servetinden çok az bir miktar geride bırakmıştır. Hatta o, kalan bu az miktardaki malının 1/4'ünün hayır işlerinde kullanılmasını vasiyet etmiştir.

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

HZ. OSMAN'IN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

A. Hilâfetten Önce Hz. Osman

Hz. Osman, Fil Olayı'ndan altı yıl kadar sonra 577 tarihinde Tâif'de dünyaya geldi. Resûlullâh'tan altı yaş küçüktü. Babası Kureyş'in zengin tüccarlarından Affân b. Ebû'l-As idi. Annesi Ervâ bt. Küreyz, Resûlullâh'ın halası Ümmü Hakîm Beyzâ bt. Abdülmuttalib'in kızıdır. Mensup olduğu Emevî (Ümeyye) kabilesinin soyu Abdümenâf b. Kusay'da Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir.[335]

Hz. Osman (r.a) Câhiliye Devri'nde, toplumun en erdemli kişilerinden birisiydi. Çok yönlü, hayâ sahibi, tatlı dilli ve maddi durumu iyi olan bir kişiydi. İnsanlar tarafından çok sevilir ve kendisine saygıda kusur edilmezdi. Hayâsı, edebi ve dürüstlüğü ile Câhiliye Devri'nde hiçbir zaman putlara tapmadı, fuhşa yakınlık göstermedi, içki içmedi ve iffetine düşkünlüğü ile tanınan ve sevilen bir insan oldu.

Câhiliye Devri'nde gençlerin tertip ettiği şarkı ve oyun toplantıları onun ilgisini çekmiyordu. Eğlence toplantılarına da katılmazdı. Giyimine son de-

---

335 İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 438.

rece önem verirdi.[336] Kendisinin yüz dirhem değerinde Yemen işi elbise giydiğine de şahit olunmuştur.[337]

Hz. Osman'ın otuz dört yaşındayken İslâm güneşi Mekke'de parladı. İlk günlerde Hz. Osman, çok sevdiği ve beraberce birkaç kez ticarî faaliyetlerde bulunduğu, o günlerde otuz sekiz yaşında olan Hz. Ebû Bekir'in vesilesi ile imanla tanıştı, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek iman etti[338] ve ilk on Müslüman arasında yer aldı. Eşraftan olması dolayısıyla İslâm'ı kabul edişi Kureyş içinde yankı yaptı. Amcası Hakem b. Ebü'l-Âs onu bağlayıp dininden dönene kadar bağlarını çözmeyeceğini söyleyince o, bu duruma şiddetle karşı koydu. Kararlılığını görüp bağlarını çözmek zorunda kalan amcasından sonra annesi de çok uğraştı, ancak onu dininden döndüremedi. Osman kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in kızı Rukıyye ile evlendi. İslâmiyet'in 5. yılında (615) hanımıyla birlikte ilk kafilede Habeşistan'a hicret etti. Habeşistan'da doğan ve hicretin 4. yılında (625) vefat eden oğlu Abdullah dolayısıyla kendisine Ebû Abdullah künyesi verildi. Bir yıl sonra Habeşistan'dan Mekke'ye döndü ve ardından Medine'ye hicret etti. Zâtürrikâ' ve Zûemer gazvelerine çıkıldığında Medine'de Resûl-i Ekrem'e vekâlet eden Hz. Osman, Hudeybiye Antlaşması öncesinde onun elçisi olarak Mekke'ye gitti. Kureyş liderlerinin istediği takdirde Kâbe'yi ziyaret edebileceğini söylemeleri üzerine Hz. Peygamber'e izin verilmediği sürece kendisinin de ziyaret etmeyeceğini bildirdi. Kâbe ziyaretine müsaade edilmesini sağlamak için görüşmelerini ısrarlı bir şekilde sürdürdü. Dönüşünün gecikmesi üzerine kendisini bekleyen Müslümanlar arasında öldürüldüğü şâyiası yayılınca Resûl-i Ekrem ashabından müşriklere karşı savaşa girmek şartıyla biat aldı. Biat sırasında, "Osman Allah ve Resûlü'nün emrini yerine getirmek için gitmiştir" deyip sağ elini sol elinin üzerine koyarak onun adına biat ettiğini gösterdi. Resûl-i Ekrem'in vahiy kâtiplerinden olan Osman, Ebû Bekir za-

---

[336] Ali Muhammed Sallâbî, *III. Halife Hz. Osman (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (4.Baskı), çev. Ayhan Ak, Ravza Yay., İstanbul 2015, 11-12.

[337] İbn Sa'd, III, 199; bkz. Köksal, III, 139.

[338] Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438; Emin Yıldırım, 122.

manında onun kâtipliğini ve müşavirliğini yaptı. Onun Hz. Ömer'i halef tayin etmesi hususunda olumlu görüş belirtti. Hz. Ömer'in de danışmanları arasında yer aldı. Onun Suriye yolculuğuna çıkmasına ve Mısır fethine izin vermesine muhalefet ederken fethedilen arazilerin fâtihler arasında taksim edilmeyip fey olarak sahiplerinin elinde bırakılması görüşünü destekledi.[339]

Hz. Osman, İslâm dinini kabul ettikten sonra, Allah rızası için her cuma günü bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktaydı. Yaklaşık olarak iki bin dört yüz köleyi Allah rızası için özgürlüğüne kavuşturmuştur.[340]

Hz. Osman, İslâm'ı seçtikten sonra zenginleşen hilâfete geçtikten sonra maddi durumu artan biri değildi. İslâm öncesi önemli bir zenginliğe ulaşan, İslâm'ı kabul ettikten sonra da imanının bedelini ödeyerek sahip olduğu malları Hz. Ebû Bekir gibi Allah yolunda sarf eden biriydi.[341]

Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra içme suyu bulma hususunda sıkıntı yaşadığı bir dönemde otuz beş bin dirhem karşılığında aldığı Rûme Kuyusu'nu vakfetmiştir. Aynı zamanda Tebük Seferi'nin hazırlıklarının yapıldığı esnada da en büyük yardımı yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde bir kıtlık zamanında bin deve yükü buğday, kuru üzüm ve zeytinyağı ile dönen kervan malının hepsini ihtiyaç halinde bulunan Müslümanlara dağıtmış ve Talha b. Ubeydullah'a verdiği elli bin dirhem tutarındaki alacağını bağışlaması onun cömertlik ve hayır duygusunu açıkça gözler önüne sermektedir.[342] Hz. Osman, Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi için satın alınmasını tavsiye buyurduğu toprakları[343] yirmi bin veya yirmi beş bin dirheme[344] satın alıp mescidi genişletmiş ve Harem'in sınır taşlarını yenilemiştir. Hz. Osman, Mescid-i Nebevî'yi yeni-

---

339 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438.

340 İbn Hacer, *es-Savâʿiku'l-Muhrika,* (nşr. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî – Kâmil Muhammed el-Harrât), Beyrut 1417/1997, I, 327.

341 Emin Yıldırım, 122.

342 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 442.

343 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 70.

344 Köksal, III, 136.

den inşa edilmesi esnasında kendi malından on bin dirhem harcamıştı. Ayrıca akrabalarına da kendi servetinden büyük miktarlarda yardım ettiği bilinmektedir.[345]

Hz. Osman'ın cömert olması onun üstün kişiliğinin temel özelliklerindendi. Mallarını Allah yolunda harcamaktaydı. İslâm devletinin kurulma aşamasında, Allah yolunda cihat ve topluma hizmet hususlarında hiçbir zaman cimrilik yapmadı.[346]

Hz. Osman servetini Allah yolunda o kadar harcamıştır ki bunun haddi hesabı yoktur. Bu nedenle de Resûlullâh (s.a.s.), Hz. Osman için iki defa şöyle buyurmuştur: "Osman'a bu günden sonra yaptıkları zarar vermez."[347]

Hz. Osman'ın yaptığı yardımlardan biri de şöyle anlatılıyor: "Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber bir savaşta yer alıyorduk. Bir ara ordu içinde büyük bir yiyecek sıkıntısı ortaya çıktı. Öyle ki Müslümanların simalarında solgunluk ve üzüntü, Münafıkların yüzlerinde ise sevinç ve neşe emareleri görülüyordu. Nebi (s.a.s.) bu durumu fark edince 'Vallahi güneş kaybolmadan Allah size bir rızıkta bulunacak!' diye buyurdu. Hz. Osman (r.a.), Allah ile Resûlü'nün doğru söylediklerini bildiğinden, (Allah, Resûlü'nün verdiği sözü muhakkak gerçekleştirecektir, bu onuru ben elde edeyim düşüncesiyle) sırtlarında yiyecek yükü bulunan on dört deveyi yükleriyle beraber satın aldı. Satın aldığı dokuz deveyi Hz. Peygamber'e gönderdi. Nebi (s.a.s.) develeri görünce 'Bunlar ne?' diye sordu. Hediyeleri getiren adam, 'Osman'ın size hediyesi.' dedi. Allah'ın elçisinin simasında mutluluk parıltıları oluştu. Münafıkların çehrelerine ise üzüntü ve solgunluk çöktü. O sırada Allah'ın Resûlü'nü gördüm, ellerini o kadar havaya kaldırmıştı ki koltuk altlarının beyazlığı görüldü. Hz. Osman'a, ne o günden önce ne de o günden sonra

---

345 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 442.
346 Sallâbî, *Hz. Osman*, 109.
347 Tırmizî, "Menakıb", 18.

hiçbir kimseye yapmadığı dualar ederek 'Allah'ım, Osman'a ver; Allah'ım, Osman'a (şunu) yap!' diye niyazda bulundu. "[348]

Hz. Osman'ın fiziki özellikleri ise şöyleydi: Hz. Osman orta boyluydu. Güzel simalı, zarif cildi olan, uzun sakallı, esmer tenli, omuz başları büyük, omuzları geniş ve saçı gür bir kişiydi. Sakalını sarıya boyardı. Fiziki özellikleri ile ilgili Bünâne şu cümleleri ifade ediyor: "Osman b. Affân beyaz sakallı idi. Başka bir rivayeti Vâkıd b. Ebû Yâsir şöyle nakletti: Osman b. Affân dişlerini altınla bağlardı. Ca'fer b. Muhammed babasının şunu rivayet ettiğini anlattı: Affân oğlu Osman, sol elinin parmaklarından birine yüzük takardı."[349]

Kısa bir giriş yaptıktan sonra bu başlık altında Hz. Osman'ın yaptığı görevlere ve hilâfet makamına geçmeden önceki mesleklerine değineceğiz.

1. Görevleri

1.1. Kabilesi İçerisinde Yaptığı Görevler

Hz. Osman, devrinin ensab[350] ve tarih gibi kıymet verilen ilim dallarına son derece hâkimdi. Çeşitli bölgelere yolculuk etti, Şam'a ve Habeşistan'a gitti. Arap olmayan çeşitli topluluklarla tanıştı. Diğer kabilelerin hayat şekillerini ve farklı durumlarını öğrendi. Bu hususta çevresinde kimsenin elde edemediği bilgilere sahipti. Babasından miras kalan ticaret işine ehemmiyet gösterdi ve malını arttırdı. Kureyş toplumu içerisinde önemli bir konuma sahip olan Ümeyyeoğulları'nın ileri gelen isimlerinden biri haline geldi. Hz. Osman'ın içinde yaşadığı Mekke'de Câhiliye Devri'nde insanın maddi durumuna göre kıymet verilir, kendisinden oğulları ve kardeşlerinin fazla olmasının yanı sıra aşiretinin ve kabilesinin güçlü olmasından dolayı da çeki-

---

[348] Kandehlevî, II, 229.
[349] İbn Sa'd, III, 62-63.
[350] Nesep kelimesinin çoğuludur. Soyların bilimi anlamına gelir; bkz. Sallâbî, *Hz. Osman*, 12.

nilirdi. Hz. Osman toplumda yüksek bir yere sahipti, çok sevilmekte ve kendisine hürmet gösterilmekteydi.[351]

1.2. Hz. Peygamber Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Osman Mekke toplumunda okuma yazma bilen sınırlı sayıdaki kişilerden biriydi.[352] Bu özelliği sebebiyle bir devlet başkanı olarak Resûlullâh'ın sekreterleri arasında yer almıştı.[353] Aynı zamanda o dönemde büyük fakihler arasında gösterilirdi.[354]Ayrıca Allah Resûlü'nün vahiy kâtiplerindendi.[355]

1.3. Hz. Ebû Bekir Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde onun kâtipliğini de yaptı.[356] Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in danışmanları arasında sayılırdı.[357] Hz. Ebû Bekir'in hîlafeti döneminde onun en büyük destekçilerinden biri oldu.

1.4. Hz. Ömer Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Osman, Hz. Ömer'in hilâfeti süresince kendisinden devamlı sûrette istifade ettiği, görüşlerine başvurduğu bir sahâbî olmuş; Halife'nin veziri gibi bir sorumluluk yüklenmiştir. Ya'kûbî, Hz. Ömer'in başkentten ayrıldığında vekâleti Hz. Osman'a verdiğini nakleder.[358] Ancak bu vekâletin Hz. Ali'ye verildiğiyle ilgili rivayetler de mevcuttur.[359]

---

[351] Sallâbî, *Hz. Osman*, 12.

[352] Okuma yazma bilen on dokuz kişi için bkz. Köksal, V, 143.

[353] Köksal, I, 184; Sarıcık, *Hz. Osman,* 52.

[354] C. Paşa, I, 308.

[355] İbn Sa'd, III, 183; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Müessesetü'l-Halebî, Kahire ty. 24; Taberî, *Târîh*, III, 429; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, II, 426; Ali el-Muttakî, V, 675-676; Altun, 139.

[356] İbn Sa'd, III, 183; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 24; Taberî, *Târîh*, III, 429; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, II, 426; Ali el-Muttakî, V, 675-676; Altun, 139.

[357] İbn Sa'd, II, 302; Ali el-Muttakî, V, 627; Kandehlevî, II, 92; Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438; Altun, 135.

[358] Ya'kûbî, *Târîh*, I, 147; Ahmet Güzel, "Hz. Ömer'in Râşid Halifelerle İlişkilerine Dair Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, II, 25.

[359] Taberî, *Târîh*, IV, 39; İbn Kesîr, VII, 65; Güzel, II, 25.

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde Hz. Osman'ın icra ettiği kâtiplik görevinden memnun olmalı ki; kendisi de onu özel kâtibi yapmıştır.[360]

Ayrıca Hz. Ömer'in Abbâs b. Abdülmuttalib, Abdullah b. Ömer, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib gibi özel müşavirlerden oluşan danışma kurulu vardı.[361]

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hanımlarını hacca götürmesi için Abdurrahmân b. Avf ve Hz. Osman'ı görevlendirmiştir.[362] Halife'nin böyle hassas bir görevi Aşere-i Mübeşşereden iki seçkin sahâbîye vermesi kanaatimizce rastgele bir tercih olmamalıdır.[363]

Hz. Ömer, fey gelirlerinin dağıtımında Hz. Osman'a ve Hz. Ali'ye aynı miktarda tahsisat vermiştir. Hz. Ömer'in Hz. Osman'la ve Hz. Ali'yle ilişkilerinde aralarında denge unsurunu gözettiği görülür. Bize göre bu düşüncesinde ikisinin de Kureyş'in seçkin kabilelerine mensup olmalarının etkisi olmalıdır. Hz. Ömer, Hz. Osman'a Vâdilkurâ'nın gelirlerinden önemli bir pay vermiş;[364] ancak Hz. Ömer, halifeliği döneminde ekonomik yönden zorlandığı zamanlarda Hz. Osman gerek kendisinin gerek ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek üzere şahsî parasından katkı sağlamak istemiş, bu isteğini de halifeye bildirmiştir.[365]

2. Meslekleri

2.1.Tüccarlık

Hz. Osman'ın dünyaya gözlerini açtığı yer olan Tâif, tarıma elverişli serin bir şehirdi. Her gün Mekke'den Tâif'e, Tâif'den Mekke'ye kervanlar sefe-

---

360 İbn Sa'd, II, 351; Güzel, II, 25.

361 Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1992, II, 186; Güzel, II, 26.

362 İbn Sa'd, VIII, 209; Ya'kûbî, *Târîh,* II, 157; Kettânî, II, 115

363 Güzel, II, 27.

364 Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, Bedir Yay., İstanbul 2014, 226; Güzel, II, 27.

365 İbn Sa'd, III, 307; Güzel, II, 27.

re çıkardı. Maddi gücü yerinde olan Mekke halkı yaz mevsiminde serin, suları bol, bağlık bahçelik ve bir surla muhafaza edilen Tâif'de kalıyorlardı.[366] Hayvancılıkla da uğraşan Tâif halkı aynı zamanda Mekke halkı gibi kervan tüccarıydılar. İşte Hz. Osman böyle bir şehirde doğmuştu.[367]

Hz. Osman genç yaşta ticaret mesleğine başlamış, maddi kazanç sağlamayı iyi bilen, nazik, halim selim ve akrabalarına düşkün biriydi. İhtiyaç duyulunca akrabalarına büyük yardımlarda bulunurdu.[368] Hz. Osman, İslâm'dan önceki devirde kısa zamanda Mekke'nin önemli tâcirleri arasına girdi. Hz. Osman, gençlik döneminde babasının yanında ticaret yaparak ticarî anlamdaki bilgisini arttırdı.[369] Onun yaptığı ticaret çeşitlilik gösterirdi. Hz. Osman Suriye,[370] Yemen[371] ve Hicaz Panayırları'na[372] seyahat ederek kumaş,[373] elbise[374] ve gıda[375] ticaretiyle geçimini sağmaya çalışmıştır.[376]

Hz. Osman'ın babası Affân da bölgede adından söz ettiren çok önemli bir tâcirdi. Hz. Osman'ın, babası Affân ile beraber Yemen (veya Habeşistan)'e ticaret için sefere çıktığı nakledilir.[377] Affân, Hz. Peygamber'e nübüvvet görevi gelmeden önce Şam'a ticaret yapmak amacıyla yolculuğa çıkmış ve orada hastalanarak vefat etmişti.[378] Vefat ettiğinde miras olarak büyük bir sermaye bırakmıştı. Hz. Osman'ın başka erkek kardeşi bulunmadığı için de bu mirasın hepsi kendisine kalmıştı.[379]

---

366 Cevad Ali, VII, 142.
367 Küçükaşçı, "Tâif", *DİA*, XXXIX, 443; Sarıcık, *Hz. Osman*, 237.
368 İbn Sa'd, III, 64.
369 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438.
370 İbn Sa'd, III, 55.
371 İbn Hişâm, 953.
372 Sarıcık, *Hz. Osman*, 9.
373 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 575.
374 Köksal, III, 136.
375 İbn Asâkir, IV, 244.
376 Emin Yıldırım, 110.
377 İbn Hişâm, 953.
378 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 191.
379 Emin Yıldırım, 121.

Burada dikkatle üzerinde duracağımız önemli bir husus vardır. Büyük servet sahibi zengin sahabîler listesinin başında yer alan, babasını da ticaret için çıktıkları seferde kendi memleketinden uzakta kaybetmiş olan Osmân b. Affân'ın servetlerini borçlu olduğu ticarete, henüz çocukken alıştırılmış olduğu anlaşılmaktadır.[380]

Babası Affân vefat edince yirmi, yirmi beş yaşlarında bir delikanlı olan Hz. Osman, babasının başlattığı ticareti devralıp ticarî alanda kendisini ispatlayarak zenginliğe ulaşmıştı. Çok kısa bir zamanda kendini bölge tüccarlarına kabul ettirmişti.[381]

Hz. Osman bazı kimselere sermaye vererek de ticaret yaptırırdı. Ancak sermaye verdiği kişilerle zarar sermayeye ait olmak ve kazancın yarısını almak üzere anlaşma yapması onun tüccarlıktaki yöntemlerinden biriydi.[382] Alâ b. Abdurrahman bu konu hakkında, Hz. Osman'ın mudarebe (emek-sermaye iş ortaklığı) akdiyle kazancın yarısı karşılığında mal verdiğini rivayet etti.[383]

Müslüman olduktan sonra da ticarete devam eden Hz. Osman'ın ticarî zekâsının ne derecede olduğunu şu örnek gözler önüne sermektedir: Hicretin beşinci yılında Hz. Osman, Bedir dışındaki diğer tüm seferlere katıldığı gibi Resûlullâh'la birlikte Kurayza Gazası'na da katıldı. Hz. Osman bu gazada İslâm ordusu atlıları içinde yer aldı. Atlıların sayısı otuzu geçiyordu.[384] Bu sefer Nisan 627'de gerçekleştirilmiş ve sonuç olarak Kurayza Yahûdileri'nin erkekleri öldürülüp kadınları ve çocukları esir alınmıştı.[385] Hz. Peygamber, kadın ve çocuklardan oluşan beşte bir orandaki esir hissesinin bir bölümünü Hz. Osman'la Abdurrahman b. Avf'a sattı. Hz. Osman'la Abdur-

---

[380] Azizova, 345.

[381] Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438; Emin Yıldırım, 122.

[382] İbn Sa'd, III, 60.

[383] İbn Sa'd, III, 65.

[384] Vâkıdî, II, 496; Köksal, V, 76.

[385] Murat Sarıcık, *Hz. Muhammed'in Çağrısı-Medine Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2009, 213-215.

rahman b. Avf, satın aldıkları esirlerden bir tarafa çocukları ve genç kadınları, bir tarafa da yaşlı kadınları ayırdılar. Abdurrahman b. Âvf; Hz. Osman'ı, esirlerden hangi tarafı isterse alması hususunda serbest bıraktı. Hz. Osman da yaşlı olan kadın esirleri aldı. Çünkü yaşlıların yanında paraları varken gençlerin yanında paraları bulunmamaktaydı. Hz. Osman, yaşlı olan kadın esirlerin her birinden önemli bir fidye alarak kendilerini serbest bıraktı. Bu sebeple de pek çok kazanç elde etti.[386]

2.2. İnşaatçılık

Müslümanlarla birlikte Habeşistan'a hicret eden Hz. Osman bir yıl orada kaldıktan sonra Mekke'ye geri döndü ve daha sonra Medine'ye hicret etti. Hicretin ilk senesinde Mescid-i Nebevî'nin inşasıyla ilgili rivayette, Resûlullâh'ın, Muhacirlerin ve Ensâr'ın harç karıştırıp kerpiç hazırladıklarından, birer-ikişer taş ve kerpiç taşıyıp duvar ördüklerinden bahsedilmektedir.[387] Hz. Osman, Mescid-i Nebevî'nin inşasında orda bulunup pek alışık olmasa bile oranın inşaatında çalışacak, bir yönden de Medine'ye alışmaya çalışarak ticarî hayatını sürdürecekti.[388]

Büyük tarihçi Mes'ûdî'nin şu rivayeti de Hz. Osman'ın inşaat işiyle uğraştığını gözler önüne sermektedir: "Hz. Osman, Medine'de evini inşa etti. Onu taş ve kireç ile yani taşı kireçle yapıp sıvayarak yükseltti. Onun kapılarını sâc/hint ardıcı, tik ağacı ve ardıçtan imal etti. Medine'de ticaret yapma amacıyla değil; kendisi için mallara, bahçelere, su gözlerine ve kuyulara sahip oldu."[389]

---

[386] Vâkıdî, II, 523; Köksal, XII, 366.
[387] Bkz. İbn Sa'd, I, 239-240; Taberî, *Târîh*, II, 397; İbn Kesîr, III, 199.
[388] Emin Yıldırım, 123.
[389] Mes'ûdî, II, 367; Hasan İbrahim Hasan, I, 336.

3. Geçim Kaynakları

Hz. Osman, maddi zenginliğinden dolayı İslâm'dan önce lüks bir hayat sürdürmekteydi. Giyimine, yemesine ve içmesine önem verir, pahalı şeyleri almaktan çekinmezdi. Bu husus hakkında Hz. Osman'ın pahalı malzemeleri sebebiyle zenginlerin yiyeceği olarak kabul edilen "habîs"[390] yaptırdığına dair rivayetler zikredilmiştir.[391] O zamanki toplum içerisinde tıbbî zorunluluk durumlarında kuyumcuların takma diş yaptıkları da bilinmektedir. Hz. Osman'ın altın diş yaptırdığı da rivayetlerle sabittir.[392]

Ebû Âmir Süleym, Hz. Osman'ın giyimi hakkında ise şunları aktarıyor: "Osman b. Affân'ın (r.a.) sırtında Yemen yöresine ait yüz dirhem kıymetinde bir hırka varken görmüştüm."[393]

Yukarıdaki rivayetlerde de aktarıldığı üzere zenginliğinden dolayı Hz. Osman, İslâm'dan önceki hayatında giyim, yeme ve içme hususunda son derece lüks takılır, pahalı şeyler almaktan hoşlanırdı.

Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından Mekke döneminde Abdurrahman b. Avf ile kardeş yapılan Osman, Medine'de evinde misafir kaldığı ensardan Evs b. Sâbit ile kardeş ilân edildi. Resûl-i Ekrem, Medine'de muhacirlere ev yapmaları için yer tahsis ettiğinde ona Mescid-i Nebevî'nin kendisinin girip çıktığı kapısının karşısına düşen arsayı verdi. Bedir Savaşı'na giderken Osman'ı hasta olan kızının başında Medine'de bıraktı. Zafer müjdesinin Medine'ye ulaştığı gün Rukıyye öldü. Hz. Peygamber, Bedir'e katılanlardan sayarak ganimetten hisse verdiği Hz. Osman'ı daha sonra diğer kızı Ümmü Külsûm ile evlendirdi. 630 yılında onun da vefatı üzerine evlenecek başka kızı olsaydı onu da vereceğini söyledi.[394]

---

390 Habîs, bal ve beyaz undan yapılmış bir helva çeşididir; bkz. İbn Manzûr, VII, 20-21.

391 İbn Asâkir, XXXIX, 56; İbn Kesîr, VII, 213.

392 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 73; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 191; İbn Asâkir, XXXIX, 12; İbn Kesîr, VII, 192.

393 İbn Sa'd, III, 58.

394 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438.

Hz. Osman, maddi yönden çok fazla zenginliğe ulaşıp Allah yolunda da çok para harcamış ve savaşlarda pek çok yardımı dokunmuştur.[395] Hz. Osman'ın servetinin haddi hesabı olmamasına rağmen sade bir hayat sürdürmekte, dünya menfaatlerinin ardından sürüklenmemekteydi. İslâm'a girmeden önce zenginlerin yiyeceği olan habis yiyen Hz. Osman'ın İslâm'a girdikten sonraki beslenmesi hakkında Şurahbîl b. Müslim şu rivayeti aktarır: "Hz. Osman insanlara devlet sermayesinden yemekler yedirir, onları güzelce doyurur. Ancak kendisi evine gider sirke içer ve zeytin yerdi, bunlarla yetinmeye gayret gösterirdi."[396] Bu, Hz. Osman'ın İslâm prensiplerine dayalı cömertlik anlayışını göstermektedir.

Bu örnek, Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde zahidâne bir hayat yaşadığını da gözler önüne sermektedir. Maddi yönden fakir veya orta halli bir kimsenin zahidâne bir hayat sürdürmesi normal karşılanabilir. Ancak zengin bir kişinin zahidâne bir hayat sürdürmesi zenginliğe ulaşmak için kendilerini parçalayanları dehşete düşürür, akıl sahibi insanlara önemli dersler verir. Döneminin en zengin Müslümanlarından birisi olan Hz. Osman'ın imanının gücü, nefsine ve arzularına galip gelmiştir. Bu nedenle züht hayatı yaşayanların en büyüklerinden birisiydi. Zenginlikle zahidâne hayatı bir arada devam ettirmenin en güzel örneğini zenginlerin tümüne göstermiş oldu.[397]

B. Hilâfeti DÖNEMİNDE HZ. OSMAN

Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'de ağır bir şekilde yaralanınca aşere-i mübeşşereden hayatta olan amcasının oğlu ve eniştesi Saîd b. Zeyd hariç altı kişiyi (Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkās, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm) üç gün içinde aralarından birini halife seç-

---

395 C. Paşa, I, 333.
396 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, 129.
397 Mahmûd Şâkir, XVIII, 49.

mek üzere görevlendirmişti. Hz. Ömer'in vefatından önce başlayan, ancak onun ikinci bir emriyle ölümünden sonraya ertelenen toplantı Talha b. Ubeydullah'ın Medine dışında bulunması sebebiyle beş kişiyle başladı. Müzakerelerin ilk safhasında Abdurrahman b. Avf, aralarından birinin halifelik hakkından feragat edip en çok istenen şahsı halife seçmek üzere hakemlik yapmasını önerdi. Diğer üyelerin kabul etmediği bu göreve kendisi talip oldu ve onların onaylamasıyla çalışmalarına başladı. Şûra üyelerinin her biriyle uzun görüşmeler yaptı. Ayrıca Medine'de bulunan muhacir ve ensarın ileri gelenleri, hac dönüşü oraya uğrayan valiler, kumandanlar ve şehir dışından gelen kabile reisleriyle görüştü. Üç gün süren bu görüşmelerin ardından dördüncü gün sabah namazından sonra kararını açıklamak üzere halkı Mescid-i Nebevî'de topladı. Önce Hz. Ali'yi, ardından Hz. Osman'ı çağırıp ikisinden de Allah'ın kitabına ve Resûlü'nün sünnetine uyma, ayrıca ilk iki halifenin siyasetini takip etme hususunda teminat istedi. Hz. Ali'nin "gücümün ve bilgimin yettiği kadar" şeklindeki cevabına karşılık Hz. Osman'ın tereddütsüz cevabı üzerine Hz. Osman'ı halife ilân ettiğini açıklayıp ona biat etti. Daha sonra Hz. Ali ve mescidde bulunanlar da biat etti.[398]

Hz. Ömer'in vefatından sonra hilâfet makamına geçen Hz. Osman (r.a.) 644-656 yılları arasında devleti idare etti. Önceki halifeler zamanında başlamış olan fetihlere devam edildi. Hz. Osman döneminde İran, Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan, Kuzey Afrika'nın bir bölümü fethedildi. Hz. Osman'ın on iki yıllık halifeliğinin ilk yarısında genellikle huzur, sükûnet, birlik ve beraberlik hâkimdi. Ancak Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısı ise devlet içerisinde meydana gelen iç karışıklıklarla geçmiştir.

Hz. Osman, hilâfeti döneminde devlet hazinesinden akrabalarına çok mal verdiği[399] iddiası halk arasında konuşulmaktaydı. Halifeliğinin ilk dönemlerinde kendisi, devlet bütçesinde yapılan harcamalarda israfçı davranmak ve akrabalarına gereğinden fazla atiye vermekle suçlanmaktaydı. Bu

---

398 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 439.
399 İbn Sa'd, III, 64; Arı, *İlk Üç Halife*, 463.

suçlama Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar uzadı. Bu iddialar İslâm düşmanları tarafından uydurulmuştur. Tarih kitaplarında da bu iddialar asılsız bir şekilde sızdırılmıştır. Bazı düşünürler ve tarihçiler bu iddiaların doğru olduğunu ileri sürerler. Oysa bunlar asılsız, batıl, kanıtlanmamış iddialardır.[400]

Yukarıda zikrettiğimiz konu hakkında Taberi "Târihu't Taberî" adlı kitabında şöyle bahsetmektedir: "Hz. Osman çok zengin ve akrabalarına da çok düşkün biriydi. Onlar için Allah'a yakarışta bulunurdu. Fakat şerli fikirleri olan bazı insanlar Hz. Osman (r.a.)'ın devlet hazinesinden yakınlarına mal aktardığı iddiasında bulundular. Hz. Osman ileri sürülen bu iddialara karşı şöyle cevap verdi: 'Benim akrabalarımı çok sevdiğimi ve onlara beytülmâlden para verdiğimi ileri sürüyorlar. Akrabalarıma karşı olan muhabbetim beni haksızlığa sevk etmiyor. Akrabalarıma verdiğim paralar da kendi servetimdendir. Ben, Müslümanlara ait olan mallardan haksız yere kendim ve yakınlarım veya başka kişiler için kullanmam. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslümanların işlerinin karşılanması için kendi servetimden büyük miktarlar veriyordum. Ben hırslı, para sevdasına düşmüş bir kimse olsaydım böyle yapar mıydım? Yaşım ilerlemiş ve birçok sevdiğim bu âlemden göçüp gitmişken bu şer düşünceli insanların söyledikleri nedir?' " Hz. Osman servetini ve sahip olduğu toprakları Ümeyyeoğulları arasında paylaştırdı. Çocuklarının haklarını verdi. Ebû'l-Âsoğulları'ndan başlayarak el-Hakemoğulları'nın erkeklerine de on bin dirhem verdi. Verdiği malların toplamı yüz bin dirheme ulaştı. Sonra kendi malından geriye kalanları Osmanoğulları, Âsoğulları, İyasoğulları ve Harboğulları arasında bölüştürdü.[401]

Bütün bu bilgiler göstermektedir ki; Hz. Osman'ın devlet hazinesinin gelirlerini kendisi, ailesi ve akrabaları için sarf ettiği; savurgan olduğu yönündeki öne sürülen iddiaların aslı olmadığı halde, kimisi tarihi gerçekleri

---

[400] Sallâbî, *Hz. Osman*, 149.
[401] Taberî, *Târîh*, V, 356.

göz ardı ederek Hz. Osman'ın akrabalarına gereğinden fazla hisse verdiğini dile getirmektedirler.

Şiî yazarlar ise Hz. Osman'ın Müslümanların malından kendisi için bir koruluk yaptığını ve Müslümanların hayvanlarının bu otlaktan faydalanmasını engellediğine dair rivayetler naklederek böyle bir hareketin Hz. Peygamber'in, "İnsanlar su, ot ve ateşten (yararlanmak konusunda) eşittirler." hadisine ters düştüğünü zikretmektedirler.[402]

Hz. Osman'ın Medine otlaklarını kendine, akrabalarına ve hatta hazineye ait atlarla develere ayırdığı fikri temelsizdir. Zira bu otlaklar daha önce ordunun atlarına ve beytülmâlin develerine tahsis edilmişti. Bu gibi otlaklar, buna benzer maksatlara ayrılarak kamuya ait hayvanları buralara girmekten menetmek her hükümetin yetkisi dâhilindedir. Bizzat Hz. Peygamber de Bakî denilen yeri mera ittihaz etmişti. Hz. Ömer de memleketin her tarafında meralar oluşturmuştu. Hz. Osman döneminde ise atlar ve develer çoğalmış, o kadar ki bir otlakta 40.000 devenin otlaması zarureti ortaya çıkmıştı. Hz. Osman, otlakları düzenleme ihtiyacı duyarak devlete ait otlakları bireylere ait olanlardan ayırmıştı. Hz. Osman'ın bu otlaklarda kendi şahsına ait bir hayvanı bulunmamaktaydı.[403]

Bizzat Hz. Osman, kendi atlarını ve develerini bu otlaklarda beslediğine dair ortaya çıkan bu söylemlere karşı şu açıklamayı yapmıştır: "Otlakları kendi nefsime ayırdığımı dile getiriyorlar. Vallahi, böyle bir şey yapmadım. Benden önce koruluk yapılmıştı. Buraya bir kimseye ait hayvanların girilmesine mani olunmamış, buralar ancak Müslümanların zekâtından alınan hayvanlara ayrılmış ve bu sebeple bir çekişme ortaya çıkmasına meydan bırakılmamasına çalışılmıştır. Ben ise ancak iki deveye sahibim. Otlayan başka hayvanım yoktur. Hilâfet makamına geçtikten sonra Araplar içinde benim kadar devesi ve koyunu fazla olan kimse bulunmamaktaydı. Bugün

---

402 Hillî, 406; Arı, *İlk Üç Halife,* 466.

403 Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, Eser Neşriyat, İstanbul 1978, V, 320; Arı, *İlk Üç Halife*, 466-467.

ise hac vazifesini yapmak için kullanacağım iki deveden başka hayvanım yoktur."[404]

Hz. Osman döneminde fetihler, doğuda ve batıda hız kesmeden genişleyerek devam ediyordu. Savaşlarda kazanılan ganimetler sonucunda devlet hazinesi dolup taşmıştı. İnsanlar da maddi refaha ulaşmış, elleri ve evleri de dolmuştu. Bu ekonomik zenginlik toplumsal değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bolluğun ve rahatlığın artması ve insanların dünyalık işlere yönelmesiyle birlikte Müslümanlar birbirleriyle zenginlik yarışına girmişlerdi. Özellikle imanları tam olarak gönüllerini kuşatmayan şahıslar, takva ziynetiyle süslenmemiş olan bedeviler, sonradan İslâm'la tanışmış fakat dünyalık menfaat peşine koşmaktan kendisini sakındıramamış şahıslar zenginlik yarışına tutuşmuşlardı. Hz. Osman bu durumu müşahede etti ve halka gönderdiği mektuplarda bu şekilde hareket etmeye devam etmenin tehlikeli sonuçlar doğuracağına işaret ederek şöyle dedi: "Üç özelliğin meydana çıkmasından sonra ümmetin bidatlere bulaşması kaçınılmazdır. Bunlar: Maddi zenginliğe erişme, evlatların fazlalaşması, bedevilerin ve Arap olmayanların Kur'an okumalarıdır."[405]

Hasan el-Basrî, Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde toplumsal zenginliğe ulaşılması, insanların dünya malına yönelmeleri ve elinde bulunan mallara şükretmemeleriyle ilgili olarak şunu dile getirmektedir: "Hz. Osman halkın gittiği yönü fark etti. Savaşlar sonucunda kazanılan ganimetlerin dağıtılmadığı bir gün yoktu. Topluma şöyle deniliyordu: 'Ey Müslümanlar! Size dağıtılanları fazlasıyla alın. Düşman endişe içindedir. İyilik çoktur...' Bu maddi bolluk içerisinde kimi Müslümanlarda cihad anlayışı zayıflamış ve kılıçlar kınına sokulmuştu. Bazı Müslümanlar savaştan uzak durmaya gayret ediyordu. Ancak imanın lezzetine tam olarak ulaşan Müslümanlar kılıçlarını hiçbir zaman ellerinden bırakmamışlardır ve kıyamete kadar da bırakmaya-

---

[404] Taberî, *Târîh*, IV, 347; Doğrul, V, 320, Arı, *İlk Üç Halife,* 467.
[405] Taberî, *Târîh*, V, 245.

caklardır."[406] Hz. Osman hutbelerinde Müslümanları bu durum hakkında ikaz ediyor, dünyalık hevese kapılmamaları için kendilerine gerekli telkinleri yapıyordu.[407]

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelik dönemleri ve Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk seneleri Hz. Peygamber dönemi gibi geçmişti. Daha sonra zenginliğin de etkisiyle insanlar yemeye, giymeye ve güzel bineklere tutkuyla bağlanmış oldular. Neşelenmek için bahçelere çıkmaya başladılar. Medine'de yeni binalar ve konaklar inşa edilmeye başlandı[408] ve servet biriktirme yönelimi doğdu.[409] Bu noktayı nazara alan Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe, Hz. Osman devrini şöyle yorumluyordu: "Ebû Bekir ve Ömer'in (r.a.) zamanları, saadet zamanı olarak geçti. Osman (r.a.) zamanında mülk ve saltanat kokuları hissedilmeye başladı."[410]

Mülk ve saltanat sahibi olmak, hilâfet düşüncesinden meliklik/krallık düşüncesine teveccüh etmektir, aynı zamanda zenginlikle gelen şatafatı da anlatır. Hz. Âişe'nin bu sözleri, aynı zamanda Hz. Osman devrinin bir eleştirisi anlamına da geliyordu.[411]

Gerçekleşen bu değişimi bir yönden dünyevileşme ve dünyalıklarda rekabet olarak tahlil etmek de mümkündü. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden Hz. Osman'ın ilk dönemlerine kadar durum böyle değildi. Yemeye içmeye düşkünlük, hayatı yeme içme olarak görmek, dünyayı hayatın merkezi durumuna getirmek İslâm zihniyetine uymayan bir anlayıştı. Binek hayranlığı, hayatı sadece oyun, eğlence ve neşelenmek olarak algılamak da böy-

---

406 İbn Kesîr, VII, 224.

407 Sallâbî, *Hz. Osman*, 329.

408 C. Paşa, I, 450-454.

409 Sarıcık, *Hz. Osman,* 182; Zamanımız açısından konuya eğilirsek insanların düşkün oldukları, önemsedikleri şeylerde bir değişme olmadığını görmek mümkündür. Dünya ve dünyevileşme konusunda ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, "Dünya", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, X, 22-25.

410 Mes'ûdî, II, 375; C. Paşa, I, 450.

411 Sarıcık, *Hz. Osman,* 182; Son altı yılda Hz. Âişe, halifeye karşı son derece sert davranan bir muhalefetin başında yer almıştı; bkz. Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 203.

leydi. Bunlara yönelme isteği fazlalaştıkça dünyevileşme ve dünya rekabetine kapılma anlayışı ortaya çıkacaktı. Oysa Resûlullâh dünyevileşme ve dünya rekabetine karşı Müslümanların her zaman dikkat etmelerini istemişti.[412]

Büyük tarihçi Mes'ûdî Hz. Osman'ın belirgin niteliklerini ise şöyle sıralar: "Hz. Osman hısımlarına ve hısımı olmayanlara cömertliğin son noktasında; kerem, hoşgörü ve dağıtmanın da son noktasında idi. Valileri ve muasırlarından çoğu da onun yolunu takip etti. Cömert, müsamahalı ve bol ikram sahibi oldular. Yaptığı konusunda onu örnek olarak benimsediler.[413]

Bu başlık altında Hz. Osman'ın halifeliği dönemindeki geçim kaynaklarına ve vefatına yakın dönemdeki servetine vurgu yapacağız.

1. Geçim Kaynakları

Hz. Osman hilâfete geçtikten sonra da devlet hazinesinden hiçbir şey almıyor, kendisi ve ailesi için yaptığı harcamaları kendi malından karşılamayı tercih ediyordu. Zaten bölgenin en zenginlerinden birisiydi.[414] Halkın işlerini üstlenmesi kendi mesleğiyle meşgul olmasını engellemesine rağmen, serveti kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamaya yetiyordu.

2. Vefatına Yakın Dönemdeki Serveti

Hz. Osman'ın sahip olduğu mal mülk kadar önceki iki halife böyle mal mülk edinmemiş ve ellerinde servet tutmamışlardı. Onlar da cömerttiler; hısımı olana ve olmayana verirlerdi. Fakat onların ne evleri Hz. Osman'ın

---

412 Murat Sarıcık, *Hulafâ-yı Râşidîn Döneminden İlginç Problemler,* Tuğra Matbaası, Isparta 1999, 24.

413 Mes'ûdî, II, 367; Hasan İbrahim Hasan, I, 336.

414 Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438; Sallâbî, *Hz. Osman*, 143.

konağı gibiydi ne de onun gibi bahçelere, kuyulara ve diğer şeylere sahiplerdi.[415]

Hz. Osman rivayetlere göre seksen veya seksen iki yaşlarındayken hanesinde Kur'ân okuduğu esnada hicrî 656 yılında öldürüldüğünde otuz milyon civarında dirhemi ve yüz elli bin dinarı vardı. Bu servet ihtilalcılar tarafından talan edilmişti.[416]

Hz. Osman'ın dinar ve dirhemlerin yanında Rebeze diye adlandırılan yerde bin deve miras bıraktığına dair rivayetler de kaynaklarda yerini almıştır.[417] Ayrıca Hz. Osman'ın Medine'de yer alan Erîs Kuyusu, Hayber ile Vâdilkurâ'da bulunan ve verdiği sadakalardan oluşan iki yüz bin dinar değerindeki serveti, onun mirasçılarına bıraktıklarıydı.[418]

Bu bölümde ilk olarak Hz. Osman'ın kısaca hayatına değindik. Daha sonra İslâm'a girmeden önceki görevlerini ve geçimini sağlamak amacıyla uğraştığı meslekleri anlattık. Hilâfeti zamanında ise beytülmâle karşı tutumunu, kazancını harcama yollarını ve vefatına yakın dönemde elinde bulunan servetini ele aldık.

Hz. Osman, Kureyş'in en önemli kollarından biri olan Ümeyyeoğulları'na mensuptu. Ümeyyeoğulları hem nüfuz olarak hem de ticari anlamda Mekke'de adından söz ettirmişti. Hz. Osman'da hayâ sahibi, tatlı dilli ve maddi durumu iyi olan bir kişiydi. İnsanlar tarafından sevilir ve ona karşı saygıda kusur edilmezdi. Bu durumu ele aldığımızda Hz. Osman'ın soy itibariyle etkin bir konumda olmasına rağmen kişiliğini ve itibarını kendisi-

---

415 Sarıcık, *Hz. Osman*, 198.

416 İbn Sa'd, III, 76-77; Tarihçi Mes'ûdî ise Hz. Osman'ın vefat ettiği dönemdeki serveti hakkında şunları aktarır: "Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra; onun hazinedarında; yüz elli bin dinar ve bir milyon dirhemi bulunmaktaydı. Vâdilkurâ, Huneyn ve bu ikisi dışındaki yerlerde gelir sağlayan arazileri de yüz bin dinar kıymetindeydi." Mes'ûdî, II, 367; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, (çev. Zeki Meğamiz), İstanbul 1327, II, 113.

417 İbn Sa'd, III, 76; İbn Kesîr, VII, 192.

418 İbn Sa'd, III, 72-73.

nin oluşturduğunu ve saygınlığı elde edebilecek bir konuma kendisinin ulaştığını görebiliyoruz.

Hz. Osman, soy ve tarih ilmini çok iyi bilir ve çeşitli şehirleri ziyarete giderek bu alanda kendisini geliştirirdi. İslâm'a girdikten sonra Hz. Peygamber döneminde okuma-yazma bilen sınırlı sayıdaki kişilerden olması sebebiyle onun sekreterleri ve vahiy kâtipleri arasındaydı. Ayrıca büyük fakihler arasında gösterilmekteydi. Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde de onun kâtipliğini ve danışmanlığını yaptı. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde onun kâtipliğini de yapmanın yanı sıra özel müşavirliğini de yapmıştır. Bu hususlar da gösteriyorki Hz. Osman, Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde ilmi kademelerde görev almıştır. Kendisini bu alanda çok iyi yetiştirdiği için devlet yöneticileri bu özel konumlara onu getirmekteydi.

Hz. Osman'ın babası Affân vefat ettiğinde kendisine büyük bir miras bırakmıştı. Başka erkek kardeşi bulunmadığı içinde bu mirasın hepsi ona kalmıştı. Zaten maddi durumu iyi olan Hz. Osman, bu mirasla birlikte de büyük bir servete ulaşmıştı. İslâm'dan önce lüks bir hayat yaşayan Hz. Osman giyimine, yemesine ve içmesine önem verir, pahalı şeyleri almaktan kaçınmazdı.

Hz. Osman kumaş, gıda ve elbise ticaretiyle uğraşır ve çeşitli şehirlere giderek alışverişte bulunurdu. Hz. Osman'ın ticari anlayışlarından biri de sermaye vererek ticaret yaptırmasıydı. Hz. Osman İslâm'a girmesiyle birlikte bütün kazancını Allah yolunda sarfetmekten geri durmadı ve sürekli yardımlarda bulundu.

Hz. Osman'ın ticaretten iyi kazanç sağlaması, onun başka mesleklere yönelmesini engellediğini görüyoruz. Onunla ilgili bütün rivayetler ve kaynaklar incelendiğinde ticaret dışında herhangi bir meslekle uğraşmadığı anlaşılmış olacaktır. Ancak inşaat işiyle az da olsa ilgilenmiş ama geçim elde etme amacıyla bu işi yapmamıştır.

Hz. Osman hilâfete geçtikten sonra da maddi ihtiyacının olmaması sebebiyle beytülmâlden herhangi bir gelir talep etmemiştir. Yalnız daha öncede zikrettiğimiz gibi soyunun Mekke'deki nüfuzunun fazla olması sebebiyle kendi akrabalarına söz geçiremediğini düşünen bazı kişiler tarafından akrabalarını kayırdığı ve devlet hazinesinden onlara mal verdiği iddialarında bulunmuşlardır. Kendisi ise bu duruma şöyle cevap vermektedir: "Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslümanların işi karşılansın diye kendi servetimden büyük miktarlar veriyordum. Ben hırslı, para sevdasına düşmüş biri olsaydım böyle yapar mıydım? " Bu açıklama da gösteriyorki Hz. Osman'ın genel olarak hayatı incelendiğinde İslâm için büyük fedakârlıkta bulunduğu ve servetini harcamaktan geri durmadığı görülecektir. Hayatı boyunca mal sevdalısı biri olmadığından böyle bir kayırma yapmadığı düşüncesi de ortaya çıkacaktır.

Hz. Osman döneminde fetihlerin çoğalmasıyla birlikte halk ekonomik refaha ulaşmış ve lüks bir hayat yaşamaya başlamışlardı. Bu durumdan dolayı Hz. Osman halkını dünya şaşaasına kapılmamaları için sürekli uyarırdı.

Vefatına yakın dönemde Hz. Osman'ın otuz milyon dirhemi ve yüz elli bin dinarı vardı ve bu ihtilalciler tarafından talan edilmişti.

Hz. Osman hayatı boyunca iyi bir tüccar olabilme modelini bizlere sunmaktaydı. O, cennet karşılığında infak sözünü işittiğinde yardıma koşan, hiçbir durumda israf etmemeye çalışan, Allah'ın sınırları dışına çıkmayan, hayır ve infakını kendi eliyle veren ve mal biter korkusuna kapılmayan bir kişilik modelini bizlere göstermiştir.

— DÖRDÜNCÜ BÖLÜM —

HZ. ALİ'NİN GÖREVLERİ, MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

A. Hilâfetten Önce Hz. Ali

Hz. Ali'nin (r.a.), hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce, miladi 600 yılında Mekke'de dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bt. Esed b. Hâşim'dir. Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için onu himayesine almış, Hz. Ali beş yaşından itibaren hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir.[419] Hz. Ali (r.a.), çoğunluğu ümmi olan Mekke toplumu içinde az sayıdaki okuryazarlardan biriydi. Bu durum onun küçüklüğünden beri ilme karşı sevgisini göstermektedir. Hz. Ali küçüklüğünden itibaren Resûlullâh (s.a.s.)'ın elinde terbiye görmüş, onun evinde büyümüş, müslüman olduktan sonra da Resûlullâh (s.a.s.) ona daha fazla önem vermeye başlamıştır. Resûlullâh (s.a.s.), onun kişiliğine olumlu yönde etki sağlayan, yeteneklerini geliştiren, kapasitesini artıran, kalbini temizleyen, nefsini terbiye eden, ruhunu dirilten ve aklını nurlandıran önemli bir destekçiydi.[420]

---

[419] Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 371.

[420] Ali Muhammed Sallâbî, *IV. Halife Hz. Ali (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, (çev. Ayhan Ak), Ravza Yay., İstanbul 2008, 65.

Mekke müşriklerinin eza ve cefalarını gittikçe artırmaları ve hatta kendisini öldürme hazırlıklarına girişmeleri üzerine Medine'ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi, kendisini öldürmeye gelecek müşrikleri oyalamak ve yokluğunu gözlemek maksadıyla Mekke'de bırakmıştır. O da geceyi Peygamber'in yatağında geçirerek onun evde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Daha sonra da Hz. Peygamber'in kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine iade edip yine onun emri uyarınca Resûlullâh'ın kızı Fâtıma, kendi annesi Fâtıma ve yanındakilerle Mekke'den ayrılarak Kubâ'da Hz. Peygamber'e yetişmiştir. Hicretin beşinci ayında muhacirler ile ensar arasında yakınlık ve dayanışma sağlamak amacıyla kurulan muâhât sırasında Hz. Peygamber Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiş, hicretin 2. yılının son ayında da onu kızı Fâtıma ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin ve ölü doğan Muhsin adlı erkek çocukları ile Zeyneb ve Ümmü Külsûm adlı kız çocukları olmuştur. Hz. Ali, Hz. Fâtıma'nın sağlığında başka evlilik yapmamıştır. Fâtıma'nın vefatından sonra ise birçok defa evlenmiş ve çok sayıda çocuğu dünyaya gelmiştir. Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Resûl-i Ekrem'in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları menkıbevî bir üslûpla rivayet edilen büyük kahramanlıklar göstermiştir. Uhud'da ve Huneyn'de çeşitli yerlerinden yara almasına rağmen Hz. Peygamber'i bütün gücüyle korumuş, Hayber'de ağır bir demir kapıyı kalkan olarak kullanmış ve bu seferin zaferle sonuçlanarak Yahûdilere galebe çalınmasında büyük payı olmuştur. Fedek'te Benî Sa'd'a karşı gönderilen seriyyeyi (6/628) ve Yemen'e yapılan seferi (10/632) sevk ve idare etmiştir. Bu sonuncu sefer üzerine Benî Hemdân kabilesi müslümanlığı kabul etmiştir. Tebük Gazvesi'nde ise Hz. Peygamber'in vekili olarak Medine'de kalmıştır.[421]

Ali b. Ebû Tâlib'in fiziki özellikleri ise şöyleydi: Ortaya yakın kısa boylu, koyu esmer tenli, iri siyah gözlü olup sakalı sık ve genişti; yüzü güzeldi,

---

[421] Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.

gülümserken dişleri görünürdü. Kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen "Ebû Türâb" lakabından başka "el-Murtazâ" ve "Esedullāhi'l-gālib" gibi lakapları da vardır. Çocukluğunda puta tapmadığı için daha sonraları "Kerremallahu vecheh" dua cümlesiyle anılmıştır.[422]

Bu başlık altında Hz. Ali'nin halifelik makamına geçmeden önce yaptığı görevlere, icra ettiği mesleklere, Hz. Fatıma'ya vermiş olduğu mehire ve evliliği dönemindeki maddi durumuna değineceğiz.

1.Görevleri

1.1. Hz. Peygamber Dönemindeki Görevleri

Allah'ın Hz. Ali üzerindeki en büyük nimetlerinden birisi de onu Resûlullâh (s.a.s.)'ın gözetiminde yetiştirmesidir. Resûlullâh (s.a.s.)'ın amcalarından Ebû Talib'in oğlu olan Hz. Ali'yi, kendi bünyesine alıp yetiştirmesi şu şekilde gerçekleşmiştir: Kureyş halkı şiddetli kıtlığa uğramıştı. Ebû Talib'in de ailesi oldukça kalabalıktı. Resûlullâh (s.a.s.), maddi durumu iyi olan amcası Abbas'a, "Ey Abbas, insanların içine düştükleri sıkıntıyı görüyorsun. Kardeşin Ebû Talib'in de çoluk çocuğu kalabalık. Yükünü hafifleterek ona yardımcı olalım. Birer tane çocuğunu alalım ve onların bakımlarını karşılayalım." dedi. Abbas, "Olur." dedi. Birlikte Ebû Talib'e gittiler ve ona, "Şu içine düştüğümüz sıkıntı bitene kadar ailenle ilgili yükünü hafifletmek istiyoruz." dediler. O da "Akîl'i bana bırakın. Ancak diğerleri hususunda tercih sizindir." dedi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) Hz. Ali'yi, Hz. Abbas da Cafer'i aldı. Hz. Muhammed (s.a.s.)'e peygamberlik görevi gelene kadar onun yanında bulunan Hz. Ali, ona peygamberlik görevi gelmesiyle birlikte hemen iman etti. Cafer b. Ebû Talib de Hz. Abbas'ın yanında iken müslümanlığı seçti.[423]

---

[422] Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374.
[423] İbn Hişâm, I, 246.

Rivayetler, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber döneminde onun yazıcılığını yaptığını aktarmaktadır. Vâkıdî'ye göre Hz. Peygamber, muâhede ve musâlaha yaptığı vakit, bunlarla ilgili yazıları Hz. Ali'ye yazdırırdı. Bunun dışında Hz. Ali, şahısları ilgilendiren yazıları ve mülk fermanlarını da yazardı.[424] Ayrıca Hz. Ali, Resûlullâh'ın hâkimleri arasında da gösterilirdi.[425] Hz. Ali'nin Hz. Peygamber döneminde yerine getirdiği bir diğer görev ise Müslümanların yaptıkları savaşlarda askeri birlik kumandanlığıydı.[426]

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in emriyle bazı ayetlerin insanlara bildirilmesi görevini de yerine getirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde savaşlarda sancaktarlık görevinde de bulunmuştur.[427] Hz. Ali, Hz. Peygamber döneminde öşür ve zekât toplama hizmetini de ifa etmiştir.[428]

Resûlullâh'ın (s.a.s.) İslâm'ın yayılması amacıyla tebliğ ve İslâm'ı öğretmek için oluşturduğu sadece bu işle vazifeli bir grup sahâbîsi bulunmaktaydı ve Hz. Ali de bunların içinde yer alıyordu. Nitekim Hz. Ali, Mescid-i Nebevi'nin yanında bulunan Suffe'de muallimdi.[429]

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kadı olarak Yemen'e göndermiş ve orada neye göre hüküm vermesi gerektiğini anlatmıştır. Onun hukuk alanındaki tecrübesi ve hüküm vermedeki başarısı Hz. Ömer'in, "Hüküm vermedeki en isabetli kişi Hz. Ali idi." sözüyle dile getirilmiştir.[430]

1.2. Önceki Halifelerin Döneminde Yaptığı Görevler

Hz. Ali ilk üç halife döneminde ne bir idarî görevde bulunmuş, ne de yapılan savaşlara katılmıştır. Sadece Halife Ömer'in Filistin ve Suriye seya-

---

424 İbn Abdülber, III, 865; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* I, 50.
425 C. Paşa, I, 308.
426 C. Paşa, I, 311.
427 İbn İshâk, 80; İbn Hişâm, IV, 18-19.
428 C. Paşa, I, 314.
429 Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf*, II, 346; Mustafa Akçay, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği", (ed. Halil İbrahim Bulut), *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Sakarya Üni. Yay., Sakarya 2010, 188.
430 Ebû Dâvûd, "Akzıye", 6; Tırmizî, "Ahkâm", 5; Yaşar Kandemir, "Ali", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 375.

hati sırasında Medine'de askerî vali olarak kalmış, Medine'de ikamet edip dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Kur'an ve hadis konusundaki derin ilminden dolayı hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Ömer'in özellikle fıkhî meselelerde fikrine müracaat ettikleri bir sahâbî olmuştur.[431]

Hz. Ali, Hz. Ömer'in halifeliğine ilk biat edenler arasında yer almış; halifeye yönetimiyle ilgili birçok konuda desteğini esirgememiştir.[432] Bu yönüyle bakıldığında onun halifenin veziri gibi hareket ettiği görülür.[433]

Hz. Peygamber'in Tebük Gazvesi'nde Medine'de yönetici olarak bıraktığı Hz. Ali'ye,[434] Hz. Ömer de, Medine dışına çıktığı zamanlarda iki kez vekâlet vermiştir. Nitekim hicrî 14 yılında Iraklıların üzerine sevk edilen ordunun komutanlığını bizzat yapmak isteyen halife, yerine Medine'de Hz. Ali'yi bırakmıştır. Ne var ki istişare neticesinde Hz. Ömer'in ordunun başında gitmemesine yönelik karar çıkınca halife Medine'de kalmıştır.[435] Halife Kudüs'e gittiği zaman da ona Hz. Ali vekâlet etmiştir.[436]

Hz. Ömer, mühim meselelerde Hz. Ali ile daima istişare etmiş, o da fikrini samimiyet ve iyi niyetle söylemiştir.[437]

Hz. Ömer'in, hilâfet makamına geldiği 13/634 yılında, kadı olarak ilk görev verdiği kişi Hz. Ali'dir.[438] Aslında Hz. Ali, Hz. Peygamber zamanında da kadılık yapmış ve tecrübe kazanmış biriydi. Herhalde Hz. Ömer de onun bu tecrübesinden istifade etmek istediğinden olacak ki göreve geldiği ilk yıl

---

431 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.
432 Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, 46-47; Güzel, II, 28.
433 Güzel, II, 28.
434 Kettânî, II, 75.
435 İbn Kesîr, VII, 65; Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.
436 İbn Kesîr, VII, 65; Taberî, Hz. Ömer'in 17/638 yılında hacca gittiği zaman Hz. Ali'yi Medine'de vekil olarak bıraktığını nakletmektedir. Taberî, *Târîh*, IV, 39; Güzel, II, 29.
437 Şibli Numânî, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II, 384; Güzel, II, 29.
438 Taberî, *Târîh*, III, 479; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 295; İbn Kesîr, IX, 602; Mustafa Necati Barış, "Hz. Ömer Döneminde Adlî Teşkilat", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni., Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, I, 333.

ona bu görevi vermişti. Hatta Hz. Ömer, 'Ali bizim kadımızdır' demiş[439] ve bir zina davasında verdiği recm cezasından vazgeçirdiği[440] için, 'Ali olmasa Ömer helak olurdu' sözüyle ona olan saygısını ve minnettarlığını açıkça dile getirmişti. Ayrıca Abdullah b. Mes'ûd da 'Medine ehlinin en büyük kadısı Hz. Ali'dir' demek sûretiyle onun bu işte ne kadar ehil birisi olduğunu dile getirmiştir.[441]

2. Meslekleri

2.1. Kasaplık (Cezzarlık-Lahhamlık)

Arap Yarımadası'nda kadın erkek hemen herkesin hayvan kesip yüzme hususunda tecrübe sahibi olduğu hayvancılıkla geçinen göçebe toplumlardan farklı olarak kasaplık, yerleşik düzenin hâkim olduğu şehir ve kasabalarda bir meslek olarak iştigal edilmekteydi.[442] Yemen'de bulunan Hz. Ali, Resûlullâh (s.a.s.) ile birlikte Veda Haccı'nda bulunmak amacıyla beraberinde olan birçok Yemenli Müslümanla Mekke'ye gelmiştir. Hz. Ali'nin Veda Haccı'nda kurban edecek hayvanı bulunmadığı için Resûlullâh (s.a.s.) kendi kurbanına onu ortak etmiş, hac görevi yerine getirildikten sonra kurbanı Resûlullâh kesmiştir.[443]

Yukarıda bahsedilen konuyla alakalı başka bir rivayette de Veda Haccı için kurbanlık hayvanların bir bölümünü Hz. Ali Yemen'den getirmiştir. Getirilen yaklaşık yüz kurbanlık hayvandan bazısını Hz. Peygamber kesmiştir. Geri kalanının kesimi için de Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. Hz. Peygamber Hz. Ali'ye, kesimden sonra hayvanların et ve derisinin pay edilmesi ve kasaplara kesim ücretinin kurbanlardan ödenmemesi konu-

---

[439] İbn Abdülber, III, 1102-1104; Barış, I, 334.
[440] Ebû Dâvûd, "Hudûd", 16; Barış, I, 334.
[441] İbn Abdülber, III, 1102-1103; Barış, I, 334.
[442] Bozkurt, "Kasap", *DİA*, XXIV, 534.
[443] İbn Hişâm, IV, 249.

sunda uyarıda bulunmuştur.[444] Bu sebeple Hz. Ali kurbanları kesen kasaplara ayrı ücret ödemiştir.[445]

Yukarıda zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in bazı hayvanları kendisinin kesmesi, bazı hayvanların kesiminde ise Hz. Ali'yi görevlendirmesi, Hz. Ali'nin ayrıca bu kasaplık (cezzar veya lahham) mesleğini yaptığını da göstermektedir.

2.2. Ayakkabı Tamirciliği

Kaynaklardaki bilgilerden, deri ayakkabıların yapımının genellikle kunduracılar tarafından gerçekleştirildiği, bunun yanında Hz. Peygamber başta olmakla birlikte sahabîlerden deri işine yatkın olan pek çok kişinin de kendi evinde ayakkabı tamiri, bazen istihsâliyle uğraştığı anlaşılmaktadır. Meselâ Hz. Âişe bir rivayetinde Resûlullâh'ın hiçbir zaman evinde boş durmadığını, fakirlere dağıtmak üzere ayakkabı, dul kadınlara vermek üzere elbise diktiğini aktarmaktadır.[446] Yine kendisinden Hz. Peygamber'in ev işleriyle uğraşması sorulurken Hz. Aişe'nin "sizden birisinin evinde yaptığı gibi Resûlullâh da ayakkabısını tamir eder ve elbisesini dikerdi"[447] şeklindeki cevabından, ayakkabı yapım veya tamirinin devrin erkekleri arasında sıradan bir uğraşı olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Âişe bir diğer rivayetinde, kendisinin yün eğirirken Resûlullâh'ın ayakkabı tamiriyle iştigal ettiğini günlük işlerden bahseder gibi anlatmaktadır.[448] Ayrıca Hz. Peygamber'in sahâbeyle konuştuğu esnada ayakkabı tamiriyle uğraştığı için Hz. Ali'den "خاصف النعل" (ayakkabı tamircisi) diye bahsetmesi,[449] ayakkabı tamirinin devrin insanları

---

[444] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 132; Buhârî, "Hac", 120-121; Müslim, "Hac", 349; İbn Kesîr, V, 188.

[445] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 132; Müslim, "Hac", 61; Beyhâkî, *Sünen*, V, 241; İbn Kesîr, V, 188.

[446] İbn Asâkîr, IV, 101.

[447] İbn Asâkîr, IV, 59; İbn Kesîr, VI, 44.

[448] İbn Asâkir, III, 307-308.

[449] İbn Asâkîr, XLII, 342; İbn Kesîr, VI, 217; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 290; ayrıca bkz. Buhari "İlim", 27.

için günlük uğraşı olduğunu ve Hz. Ali'nin bu mesleği yaptığını işaret etmektedir.

2.3. Tüccarlık

Hz. Ali'nin yaptığı bir diğer meslek ise ticarettir. Hz. Ali'nin kendi düğün yemeği masraflarını karşılamak amacıyla Benû Kaynukâlı kuyumculara satmak üzere develerine izhir otu yükleyip getirmiştir.[450] Bu aynı zamanda Medine'de mâdenî sanatlarla uğraşan zanaatkârların da izhir otundan faydalandıklarını göstermektedir.

Hz. Ali'nin yaptığı bir diğer ticaret ise elbise ticaretiydi. O, sahibi olduğu elbiseleri satışa çıkarırken de zarar etmesine rağmen alan kişinin ihtiyacının karşılanması amacıyla çok ucuz fiyata satardı. Bir rivayette, Hz. Ali'nin, beş dirheme aldığı izârını bir dirhem kâr ile satışa çıkardığı nakledilmektedir.[451]

Ayrıca Hz. Ali kendi giyim masrafını karşılamak amacıyla başka eşyalarını da satılığa çıkarırdı. Mücemmi' b. Sem'an et-Teymî Hz. Ali'nin giyim masrafını temin etmek amacıyla çeşitli yolları denediğini şu cümlelerle anlatıyor: "Hz. Ali (r.a.) kılıcını satmak amacıyla bir gün pazara götürdü. Pazara ulaştığında halka şunu söyledi: 'Kılıcımı satın alacak var mı? Eğer elbise alabilecek dört dirheme sahip olsaydım bunu satışa çıkarmazdım.' dedi."[452]

İbn Rüsteh, el-Alaku'n Nefise adlı eserinde Hz. Ali'nin koku ve süt satıcılığı da yaptığını dile getirmektedir.[453]

2.4. İşçilik

Hz. Ali'nin geçimini sağlamak amacıyla yaptığı başka bir işi de İbn Abbâs (r.a.) şöyle anlatıyor: "Bir dönem Resûlullâh (s.a.s.) büyük bir sıkıntı

---

450 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 142; Buhârî, "Musâkât" 14; Müslim, "Eşribe" 1.
451 Kandehlevî, II, 329.
452 İbn Kesîr, VIII, 38.
453 İbn Rüsteh, *el-Alaku'n Nefise*, (çev. Ali Fuat Eker, ed. Mehmet Azimli), Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, 236.

içerisine düşmüş, yiyecek bir şeyi bile kalmamıştı. Ali bu durumu öğrenince dışarı çıkıp Allah Resûlü'ne yardım etmek amacıyla iş aramaya başladı. Bir Yahûdi'nin bostanına gelerek kovasını bir hurma karşılığında Yahûdi'ye on yedi kova su çekti. Yahûdi, Ali'ye istediği hurmalardan alabileceğini söyledi. Ali de 'Acve' diye isimlendirilen hurmalardan on yedi adet alarak Hz. Peygamber'e getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) hurmaları görünce 'Ebû Hasan, bunlar nereden?' diye sordu. Ali ise 'Yâ Resûlâllah, evde yiyecek bir şey olmadığını duymuştum. Bu sebeple senin için iş aramaya gittim, kazanacağım parayla sana yiyecek satın alacaktım. Bunları kazandım.' dedi. Resûlullâh (s.a.s.), 'Allah ve Resûlü'ne olan sevgin mi seni buna sevketti?' diye sordu. Ali, 'Evet!' diye cevap verdi. Resûlullâh (s.a.s.) daha sonra şöyle buyurdu: 'Allah ve Resûlü'nü seven hiçbir kul yoktur ki yoksulluk ona, selin akışından daha hızlı gelip çatmasın. Allah ve Resûlü'nü seven musibetlere karşı zırh hazırlasın, ancak öyle korunur.' buyurdu. "[454]

Konuyla ilgili başka bir rivayette de Mücahit b. Cebr'den nakledildiğine göre Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: "Evimden soğuk bir günde çıktım. Çok açtım, yiyecek bir şey arıyordum. Bir Yahudi'ye rastladım, bahçesinde çıkrıkla sulama yapıyordu. Duvardaki bir açıklıktan adama baktım. 'Ne istiyorsun ey bedevi, kovasını bir hurmaya bana su çeker misin?' dedi. Ben de 'Evet! Ama kapıyı aç da gireyim!' dedim. Adam kapıyı açtı, ben de içeri girdim, bir kova verdi. Su çekmeye başladım. Her kovada bir hurma verdi. İki avucum hurma ile dolunca kovayı bıraktım ve bu bana yeter deyip hurmaları yedim, sudan içip sonra mescide geldim. "[455]

2.5. Çiftçilik (Fellahlık)

Medine sulak alanların fazla ve düz bir alana sahip olmasından dolayı tarımsal faaliyetlerin geliştiği bir şehirdi. Mekke ise coğrafi özellikler itibariyle çöllerle kaplı ve dağlık bir alan olmasından dolayı tarım alanları yok

[454] İbn Asâkîr, III, 321.
[455] Tırmizî, "Kıyâmet", 35.

denecek kadar azdır. Bu sebeple tarım faaliyetlerinde bulunmak son derece güçtü.

Medîneli bazı Müslümanlar hicretten sonra geçim yolları arayan Muhacirlere zirâî topraklarının taksîmini önermişse de Hz. Peygamber bunu uygun bulmamış,[456] fakat bölgeden sürülen veya katledilen Yahûdîlerin tarıma elverişli sulak arazilerinden muhacirlere vermiştir. Resûlullâh'ın Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e yaptığı gibi Hz. Ali'ye de zirâî toprak ikta ettiği rivayet edilmektedir.[457] Hz. Ali'nin sahip olduğu bu zirâî toprakla birlikte tarımsal faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

3. Geçim Kaynakları

3.1. Hz. Fâtıma'ya Verdiği Mehir ve Evlilik Yıllarındaki Maddi Durumu

Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile izdivacı sırasındaki verdiği mehir hususunu Hz. Ali şöyle anlatıyor: "Fâtıma'yı Resûlullâh'tan istemem şöyle gerçekleşti: Ben bir cariyeye sahiptim. Cariyem bir gün bana, 'Hz. Peygamberden Fâtıma'yı istemek üzere gelenlerden haberin var mı?' diye sordu. 'Hayır' diye cevap verdim. O da, 'Evet, Fâtıma'yı istemeye gelmişler. Ancak seni engelleyen şey nedir ki Hz. Peygamber'e gidip seni kızı ile evlendirmesini istemiyorsun?' dedi. Ben, 'Evlenmek için neye sahibim ki?' diye cevap verdim. O, 'Sen Peygamber'in yanına gidersen seni evlendirir.' dedi. Beni bu konu hakkında o kadar umutlandırıp ısrarda bulundu ki sonunda Resûlullâh (s.a.s.)'ın yanına gittim, huzuruna çıktığımda sesim kısıldı. Allah'a yemin ederim ki celalet ve heybetinden ötürü karşısında kelam edemedim. Resûlullâh (s.a.s.) halimi görünce bana, 'Neden geldin, bir ihtiyacın var mı?' diye sordu. Ben cevap veremedim, sustum. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.), 'Sen zannımca Fâtıma'yı istemeye geldin.' buyurdu. Ben, 'Evet' diye

---

[456] Bkz. Buhârî, "Müzâra'a", 5; İbn Kesîr, III, 228.
[457] İbn Şebbe, I, 137.

cevap verdim. Resûlullâh (s.a.s.), 'Onu kendine helalin yapmak için mehir olarak verebileceğin neyin var?' diye sordu. Ben, 'Ona mehir olarak verebileceğim hiçbir şeyim yok, Ya Resûlallah!' dedim.[458] Hz. Ali, babası müslüman olmadan öldüğü için ondan miras almamıştı. İslâmiyette miras hususunda din birliği şarttı. Hz. Ali'nin daha sonra, sadece Mescid-i Nebevi yakınında bir yerde evi olacaktı. Hz. Ali'nin maddi yönden durumu iyi değildi. Resûlullâh (s.a.s.) mehir hususunu çözüme kavuşturmak amacıyla Hz. Ali'ye, 'Peki benim sana verdiğim zırh gömleğin nerede?' diye sordu. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki o, değeri ancak dört yüz dirhem olabilen Hıtmî cinsi bir zırh idi. Hz. Peygamber'e 'O bende' diye cevap verdim. Resûlullâh (s.a.s.), 'Haydi öyleyse zırhı Fâtıma'ya mehir olarak ver ve onunla Fâtıma'yı kendine helâl kılmış ol!' buyurdu. İşte Resûlullâh (s.a.s.)'in kızı Fâtıma (r.a.)'nın mehiri bundan ibaretti."[459]

Hz. Ali'nin verdiği mehir hususunda rivayetlerde şu açıklama geçmektedir: "Ali b. Ebû Talib zırhıyla ilgili şu olayı anlatıyor: Zırhımı satmak amacıyla çarşıya götürdüm. Osman b. Affân'a zırhı dört yüz seksen dirhem karşılığında sattım. Zırhı Osman'a verdim, dirhemleri aldım. Osman b. Affân daha sonra bana, 'Ey Ali! Bu zırha ve paraya benden daha fazla senin ihtiyacın var. Bu zırh da benim sana hediyemdir.' dedi. Bu hareket beni çok duygulandırdı. Zırhı ve dirhemleri Osman b. Affân'dan aldım. Resûlullâh (s.a.s.)'ın huzuruna çıkarak zırhı ve dirhemleri önüne koydum. Osman'ın yaptığını anlattım. Hz. Osman'ın cömertliği ve yüce gönüllüğü Hz. Peygamber'in de hoşuna gitmişti. Nebi (s.a.s.) bu olay üzerine ona hayırla dua etti."[460]

Resûlullâh (s.a.s.) dört yüz seksen dirhem değerinde olan mehrin üçte ikisini yiyecek, süs ve koku gibi malzemelere; üçte birini giyeceğe tahsis etti.

---

[458] İbn İshâk, 341; ayrıca bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1100.
[459] Beyhâkî, Delâ'ilü'n-nübüvve, (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, III, 160.
[460] Muhibbuddin et-Taberî, II, 241; Köksal, IX, 257.

Sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarından olan Meymûne bt. Hâris'in kız kardeşi Esma bt. Hâris'e emretti: "Git, Fâtıma'nın evini hazırla!"[461]

Resûlullâh (s.a.s.), kızı Fâtıma'ya bir kadife örtü, bir su kabı ve içi izhir otu ile doldurulmuş deri bir yastığı çeyiz eşyası olarak vermiştir.[462]

Hz. Fâtıma'nın çeyizi ile alakalı başka bir rivayette de Esma bt. Hâris, Fâtıma'nın gelin olarak gideceği eve geldi. Biri hasırdan, ikisi sepilenmiş koyun derisinden olan üç minder yaptı. Bunların dışında çeyiz için, içinde hurma lifiyle doldurulmuş olan bir yüz yastığı, un öğütmek amacıyla taştan yapılmış iki el değirmeni, bir su torbası, bir su testisi, meşinden yapılmış bir su bardağı hazırladı. Ayrıca un eleği, havlu, saçaklı bir halı ve keçi derisinden yapıldığı belirtilen eski ve tüyü dökülmüş uzunca bir kadife yorgan alındı.[463] Bu küçük yorgan, eşler üzerine uzunlamasına örtüldüğünde sırtlar, yanlamasına örtüldüğünde ise ayaklar açıkta kalırdı. Hz. Peygamber'in sevgili kızına hazırlanan çeyiz bunlardan oluşmaktaydı.

Hz. Peygamber'in Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya, Hayber Fethi'nde elde edilen ganimetlerden seksen beş vesk verdiği rivayet edilmektedir.[464]

Küçüklüğünden itibaren Hz. Peygamber'in yanında kalan ve maddi durumu iyi olmayan Hz. Ali, ancak Hz. Fâtıma ile evlendikten sonra Medine'de bulunan Harise b. Numan'ın evini kiralamış ve o eve yerleşebilmiştir.[465]

Hz. Ali ve Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in yakını ve en çok sevdiği insanlar olmalarına rağmen sade bir hayat yaşıyorlardı. Maddi olarak büyük sıkıntıları vardı fakat buna sabrediyorlardı. Bu konu hakkında Ebû Muhammed Atâ kendisine bildirildiğine göre Hz. Ali'nin şunu söylediğini nakledi-

---

461 İbn Sa'd, VIII, 13.

462 Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, XII, 219; Sallâbî, *Hz. Ali*, 95.

463 İbn Sa'd, II, 122.

464 İbn Sa'd, VIII, 27.

465 İbn Sa'd, III, 448.

yor: “Bazı zamanlarda günlerce bizim yanımızda ve Resûlullâh (s.a.s.)’ın yanında bir şey olmazdı. Bir keresinde evden dışarı çıkmıştım. Yürürken yolda bir dinar buldum. Alayım mı almayayım mı diye bir an tereddüt ettim. Sonunda sıkıntı içerisinde bulunduğumuz için dinarı yerden aldım. Onunla pazardan un satın alıp Fâtıma’ya getirdim. Ondan ekmek yapmasını istedim. O da unu hamur yaparak yoğurmaya başladı. Hamuru yoğururken takati olmadığından dolayı saçları hamur kabının kenarlarına değiyordu. Ekmeği yaptıktan sonra bu durumu anlatmak üzere Resûlullâh (s.a.s.)’e gittim. Daha sonra Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu, 'Onu yiyebilirsiniz. Çünkü o, Allah’ın (c.c) size verdiği rızıktır.' ”[466]

Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’nın evlilik zamanında büyük maddi sıkıntı çektiklerini anlatan başka bir rivayette de Şâbî, Hz. Ali (r.a.)’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah Resûlü’nün kızı Fâtıma ile evlendiğimizde koç derisi yatağımız dışında başka bir yatağımız yoktu. Gece onun üzerinde uyuyor, gündüz de onunla hayvana su ve yem veriyorduk. Onun dışında ev hizmeti yapacak başka bir eşyamız yoktu.”[467]

Hz. Ali, maddi olarak sıkıntı içerisinde olmasına rağmen fakire yardımda bulunmayı da ihmal etmez, elindeki son parayı da bu yolda kullanmaktan çekinmezdi. Ubeydullah b. Muhammed b. Âişe bu konu hakkında yaşanan bir olayı şöyle anlatıyor: “Bir gün bir dilenci Hz. Ali’nin önünde durup bir şeyler talep etti. Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin’i çağırarak anneleri Hz. Fâtıma’ya giderek ona bıraktığı altı dirhemden birini getirmelerini istedi. Hasan ve Hüseyin annelerinin yanına gidip elleri boş olarak döndüler. Annelerinin o altı dirhemi un almak için sakladığını söylediler. Hz. Ali, 'Bir kul, kendi elinde olan maldan daha fazla Allah’ın elindekine güvenmezse kâmil imana ulaşamaz! Gidin, ona söyleyin, altı dirhemin tamamını göndersin.' dedi. Hasan ve Hüseyin annelerinin yanına giderek altı dirhemi babalarına getirip teslim ettiler. Hz. Ali de onları dilenciye verdi. Hz. Ali evine tam

---

[466] Nedvî, 21.
[467] İbn Sa’d, VIII, 22.

girecekken devesini satmak isteyen biri yanına geldi. Hz. Ali adama devesini ne kadara sattığını sordu. Adam yüz kırk dirheme satacağını söyledi. Hz. Ali adamdan devenin parasını bir süre sonra vermek üzere onu kapıya bağlamasını istedi. Adam da deveyi kapıya bağlayıp gitti. Bir vakit sonra başka bir zât çıkageldi ve devenin sahibinin kim olduğunu sordu. Hz. Ali, devenin kendisinin olduğunu söyledi. Adam deveyi satın almayı talep ettiğini dile getirdi. Hz. Ali de bunu kabul etti. Adam Hz. Ali'ye deveyi ne kadara satacağını sordu. Hz. Ali iki yüz dirhem karşılığında satacağını söyledi. Adam iki yüz dirhemi vererek deveyi satın aldı. Hz. Ali, daha önce deveyi satın aldığı kişiye yüz kırk dirhemi verdi ve geriye kalan altmış dirhemi de Hz. Fâtıma'ya getirip teslim etti. Hz. Fâtıma şaşırarak, bu paranın nereden geldiğini sordu. Hz. Ali, 'Bu, Yüce Allah'ın, 'Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.'[468] diyerek peygamberi aracılığıyla bize va'd ettiğidir. Biz o altı dirhemi ihtiyaç sahibi birine verdik. Allah da on misliyle karşılıkta bulundu, bize altmış dirhem ihsan etti.' dedi."[469]

Hz. Ali'nin hanımı Hz. Fâtıma da hayatı boyunca maddi zenginlikten uzak sade ve sıkıntılı bir hayat yaşadı. Onun hayatında bolluk ve konfor hiçbir zaman bulunmadı. Hz. Fâtıma'nın sıkıntılı bir hayat içerisinde bulunduğunu şu hadise gözler önüne sermektedir: Hz. Fatıma el değirmenini çevirmekten dolayı rahatsız olmuştu. O sıralarda Resûlullâh'ın yanına harb esirleri getirmişlerdi. Hz. Fatıma, o esirlerden bir hizmetçi istemek üzere babasına gitti, ama onu evde bulamadı. Aişe'yi görünce durumu ona anlattı. Resûlullâh (s.a.s.) geldiğinde Aişe, Fatıma'nın geldiğini ona haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber bizim yanımıza geldi. Biz bu sırada yatakta idik; kalkmak istedim, ama o, "Yerinizde durun!" buyurdu. Sonra gelip ikimizin arasında oturdu. Öyle ki ayaklarının soğukluğunu göğsümün üzerinde hissediyordum. Ve buyurdu ki: "İstediğinizden daha hayırlı olan bir şeyi size öğretmemi istemez misiniz? Yatarken 34 defa tekbir getirin (Allahu Ek-

---

[468] En'âm, 6/160.
[469] Kandehlevî, II, 202.

ber deyin), 33 defa Subhanallah ve 33 defa da Elhamdulillah söyleyin! Bu sizler için cariyeden daha iyidir."[470] Hz. Peygamber savaştan gelen ganimetleri Suffe ehli için kullanmıştır.

Bu hadiseden çıkarılacak çok önemli dersler vardır. Onlardan birkaçına şöyle değinebiliriz: Resûlullâh (s.a.s.)'ın bu hadiseyle birlikte Medine'de yaşanan ekonomik krizin üstesinden gelmedeki yöntemini ve sorunları aşmada kullandığı taktiği gözler önüne sermektedir. Hz. Peygamber, sorunları önem sırasına göre halletmeye çalışıyordu. Suffe halkının açlığının giderilmesi zaruri bir durumdu. Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın yardımcı ihtiyacı ise bu kadar önemli bir durum değildi. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.) Suffe ehlini onlardan öne aldı. Hz. Peygamber'in ekonomik krizin üstesinden gelmek için kullandığı başka birçok yöntemi daha vardı. Bu Nebevi terbiye Hz. Ali'yi oldukça etkilemişti. Zaman ilerlemiş, Hz. Ali hilâfet makamına geçmişti. Bütün imkânlar elinde olmasına rağmen o, dünyaya ve dünyanın gösterişli haline kapılıp gitmemiş, Hz. Peygamber'in söylemi ölçüsünde hareket etmişti. Çünkü Allah'ı anmak hem kalbi nurlandırıyor hem de vücudu sarıyordu. Bu nedenle Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vasiyetini koruyordu.[471]

B. Hilâfeti Döneminde Hz. Ali

Hz. Osman şehid edilince Ümeyye soyuna mensup olanlar Medine'den süratle uzaklaşmış ve böylece şehir bütünüyle isyancıların hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Mugîre b. Şu'be, Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd'in de aralarında bulunduğu ashap mescidde toplanarak yeni halife seçimine gitmişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib kendisine yapılan hilâfet teklifini orada bulunan Talha ve Zübeyr'e yöneltmiş, fakat ısrar üzerine biatı kabul etmiştir. Bu biatın tarihi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir kısmına görebiat Hz. Os-

[470] Buhârî, "Humus", 21.
[471] Sallâbî, *Hz. Ali*, 98-99.

man'ın şehid edildiği gün (18 Zilhicce / 17 Haziran),[472] bir kısmına göre ise beş gün sonra oluşmuştur.[473]

Biattan sonra Hz. Ali'yi bekleyen en önemli mesele, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması idi. İç problemlerle uğraşan Hz. Ali'nin hilafeti döneminde, Cemel ve Sıffin Savaşları meydana geldi. Hz. Osman'ın vefatından sonra hilâfet makamına geçen Hz. Ali (r.a.) 656-661 yılları arasında devleti idare etti. Hz. Ali'nin iktidar dönemi, yoğun siyasî çekişmeyle geçti. O, halifeliği döneminde siyasî meseleleri çözüme kavuşturmak için büyük çaba sarfetti.

Kısa bir giriş yaptıktan sonra bu başlık altında Hz. Ali'nin halifeliği zamanındaki maddi durumuna ve vefat ettikten sonra geride bıraktığı mala değineceğiz.

1. Geçim Kaynakları

Hz. Ali yediği şeylerde de harama ve helale son derece dikkat ederdi. Müminlerin Emiri Ali (r.a.), içinde yediği arpa unu bulunan çuvalın ağzını bağlar ve "Bilmediğim bir şeyin karnıma girmesini arzu etmem." derdi. Onun hububatı çuval içinde Medine'den getiriliyordu."[474]

Hz. Ali (r.a.) hilâfet makamına geçtikten sonra da maddi durumu iyi olmamasına rağmen kamu malından kendisi için bir şey harcamamaya dikkat etmiştir. Hatta kendi malına kamu malının karışmaması için önlemler almıştır. Bu hususla ilgili Sakif kabilesine mensub bir şahıs Hz. Ali ile yaşadığı bir olayı şöyle anlatıyor: "Hz. Ali (r.a.), Bağdat yakınlarındaki Ukberâ'ya vali olarak beni tâyin etti ve sonra bana öğle vaktinde yanında olmam gerektiğini söyledi. Irak'ta namaz kılanlar o dönemlerde azınlıkta bulunuyorlardı. Hz. Ali'nin yanına gittim, kapıda kimse yoktu. İçeriye baktım

---

[472] Taberî, *Târîh*, I, 3066.
[473] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 192.
[474] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 443.

oturuyordu ve yanında su dolu bir testi ile büyük bir kâse bulunuyordu. Ev ahalisinden deri bir torba istedi. İçimden bana güvendiğini ve içinde ne olduğunu bilmediğim bir torbada mücevher verebileceğini düşündüm. Ağzı mühürlü olan bir torba Hz. Ali'nin huzuruna getirildi. Hz. Ali mühürü kırdı. Torbanın içinden kavut çıktı. Kavutu kâsenin içerisine döküp su ile birlikte karıştırıp içti. Bana da o karışımdan verdi. Bu durumu şaşkınlıkla karşılayıp sabredemeden Hz. Ali'ye şunu sordum: 'Ey Resûlullâh'ın Halifesi! Irak'ta çok fazla yiyecek varken sen bununla mı besleniyorsun?' Müminlerin Emiri şöyle cevap verdi: 'Sözlerimi iyi dinle! Allah'a and olsun ki ben torbanın ağzını cimriliğimden dolayı mühürlemiyorum. Bana kâfi gelecek kadar yiyecek satın alıyorum. Başkalarının bu yiyeceği yiyip yerine benim olmayan başka bir kavut koymalarından korktuğum için torbanın ağzını mühürlüyorum. Haram lokmanın mideme girmesinden imtina ederim!' dedi." Bu konuyla ilgili başka bir rivayeti de A'meş şöyle anlatıyor: "Hz. Ali (r.a.) Kûfe'de halka her gün yemek ikram etmesine rağmen kendisine Medine'den yiyecek getirtip onları yerdi."[475]

Bir rivayette de Hz. Ali'nin, dünya malı emrinde iken, ona el sürmeyip[476] kendi servetinden olan kılıcını satarak tutunacak bir fota (havlu) almak istediği nakledilir.[477]

Hz. Ali'nin halifeliği döneminde de beytülmâlde ekonomik durum iyiydi. Devlet hazinesinin altın ve gümüşle dolmasına rağmen o, kendisi için devlet hazinesinden çıkar elde etmeye meyletmedi. Hz. Ali, mala hevesle ve gururla bakmadı. Hatta bu durumla ilgili Ali b. Rebîa el Vâlibî şunları dile getirmektedir: "İbnu Nubâh, Hz. Ali'nin yanına gelerek devlet hazinesinin altın ve gümüşle dolduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali tekbir getirip İbnu Nubâh'a dayandı ve ayağa kalktı. Beytülmâle giderken şu mısraları

---

[475] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1409-1988, I, 82; Kandehlevî, II, 328.

[476] İbn Abdülber, III, 1114.

[477] İbn Abdülber, III, 1114; Muhibbuddin et-Taberî, II, 205.

okudu: 'Bu benim mahsulüm, bunda hayırlı kişi elini oraya her uzatandır.' Daha sonra İbnu Nubâh'a Kûfelileri çağırmasını söyledi. İnsanlara çağrı yapıldı. Hazinedeki bütün mallar gelenlere dağıtıldı. Ali (r.a.), 'Ey sarı (altın) ve ey beyaz (gümüş) benim dışımda diğerlerine göz aydınlığı olun.' diyordu. Hz. Ali hazinedeki mallar tükendikten sonra oranın temizlenmesini emretti ve orada iki rekât namaz kıldı." Konuyla ilgili Ebû Nuaym'ın zikrettiği başka bir rivayette de Mecmau't Teymî şöyle naklediyor: "Ali, hazine odasını temizledikten sonra orada namaz kıldı. Kıyamet gününde kendi lehine şahitlik etsin diye orayı mescit edindi." [478]

Hz. Ali halka ikramını da kendi malından yapardı. Abdullah b. Rezin, Hz. Ali ile yaşadığı bir olayı şöyle anlatıyor: "Ali'yi ziyaret etmek için bir Kurban Bayramı'nda yanına gittim. Evinde başka misafirleri de vardı. Bize 'Hazire'[479] çorbası ikram etti. Ben de Ali'ye, 'Allah iyiliğini versin! Allah bol bol ihsan eylemiş. Devlet hazinesi zenginleşti. Bize şu kazı ikram etseydin ya!' dedim. [480] Hz. Ali şöyle cevap verdi: 'Ey Abdullah b. Rezin! Resûlullâh bu konu hakkında, 'Halife'nin devlet hazinesinden iki çanak yemekten daha fazla alması helâl değildir. Halife bir çanağı kendisiyle çocuklarına, bir çanağı da halkın önüne koymalıdır.' demişti.' "[481] Hz. Ali'nin imkânı olduğu halde ve beytülmâlden istediğini alabilecek güce sahip olmasına rağmen o, dünyaya karşı ahireti tercih ederek insanlara güzel örnek oldu. Çünkü o, devletin en üst mertebesindeki kişiydi. Onun bu yaşantısını müşahade eden fakirler sabrettiler, zenginler ise lükse ve israfa yönelmekten sakındılar.[482]

Hz. Ali, Allah yolunda mal harcamaktan da geri durmadı. Ebû Ubeyd, "Emvâl" adlı eserinde Hz. Ali (r.a.)'nin bir yılda üç kez mal dağıttığını nakletmektedir.[483]

---

[478] Mahmûd Şâkir, XII, 427.
[479] Malzemesi ince kıyılmış et ile undan oluşan bir çorbadır; bkz. İbn Kesîr, VIII, 3.
[480] İbn Kesîr, VIII, 3.
[481] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 78.
[482] Mahmûd Şâkir, XII, 431.
[483] Nedvî, 210.

Dırâr b. Ezver de Hz. Ali'yi şu sözlerle tavsif etmiştir: "Dünyadan ve dünya metaından uzak dururdu. Yemeğin katı olanını, kıyafetin de kendisine kısa gelenini severdi. Yoksullara yakınlık ve ilgi gösterir, din adamlarına ise saygı da kusur etmezdi."[484]

2. Vefat Ettikten Sonra Geride Bıraktığı Mal

Hz. Ali'nin hayatı boyunca vurguladığı dünyayı terk etmek, maddi zenginliğe ulaşmamakla değil; dünyaya kalben tamah göstermemekledir. Mal ve servete karşı duyulan sevgiyi, ehl-i dünya gibi kalbe yerleştirmemek gerekir.[485] Hz. Ali'ye göre kişide bulunan paranın dört yüz dirheme kadar olan kısmı nafakadır, bundan fazlası kenz olarak kabul edilir. Anlaşılacağı üzere Hz. Ali de züht anlayışı ve para biriktirme hususunda düşüncesini dile getiriyor ve bu konuda Ebû Zer'in öncülüğünü yaptığı züht anlayışına da karşı çıkıyordu. Hz. Ali'ye göre bir Müslüman dört yüz dirheme kadar yanında para bulundurabilirdi ve bu geçimlik olarak görülmeliydi.[486]

Hz. Ali hayatı boyunca kıt kanaat geçinmeye gayret etmiş, elinde bulunan çok az miktarda malın birçoğunu da tasadduk etmiştir. İbnü'l Esîr, "Üsdü'l-gâbe" adlı eserinde Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben bir yandan açlıktan karnıma taş bağlarken bir yandan da dört bin dirhemi sadaka olarak verirdim. "[487] Bu dört bin dirhem Hz. Ali'nin birikimi sonucunda vermesi gereken zekât malı değil, vakfettiği maldan ortaya çıkan geliridir. Çünkü Hz. Ali, hiçbir zaman mal biriktirmemişti. Onun vefatından sonra oğlu Hz. Hasan'ın söylediği şu söz bunun delilidir: "Sizi terk eden bu kişi

---

[484] Mes'ûdî, II, 433; İbn Abdülber, III, 1107-1109; Muhibbuddin et-Taberî, II, 281-282; Köksal, III, 100.

[485] Uludağ, "Dünya", *DİA*, X, 22-25; Sahâbîler dünyaya girmekle birlikte manevi derecelerde nasıl yükselebilirler? Bkz. Sarıcık, *Hulafâ-yı Râşidîn Döneminden İlginç Problemler*, 24.

[486] C. Paşa, I, 450.

[487] İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 7.

arkasında ne altın ne de gümüş bıraktı. Sadece iyiliklerinden arta kalan yedi yüz dirhem bıraktı. Onunla da bir hizmetçi satın almak istiyordu."[488]

Daha önce de zikrettiğimiz şekilde mesnetsiz ifadeler sarfeden Şîa kaynakları tarafından Hz. Ali dışındaki üç Râşid Halîfe'nin devlet hazinesine borçlu olarak öldükleri dile getirilmektedir. Onların iddiasına göre Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde üzerinde borç olarak beytülmâlden aldığı kırk bin civarında dirhemi bulunduğu, Hz. Ömer vefat ettiğinde seksen bin civarında dirhem devlet hazinesine borcu olduğu, Hz. Osman vefat ettiğinde ise devlet hazinesine sayısız borcu olduğu ifade edilmektedir. Hz. Ali vefat ettiğinde ise atiyyesinde hizmetçi için hazırladığı yedi yüz dirhemden başka bir şey geride bırakmadığı kaydedilmektedir.[489]

Bu bölümde ilk olarak Hz. Ali'nin hayatına kısaca değindikten sonra hilâfet makamına geçmeden önceki görevlerine, mesleklerine ve geçim şartlarına değindik. Daha sonra hilâfeti dönemindeki maddi durumunu zikrederek devlet hazinesine karşı tutumunu değerlendirdik.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisatında büyüyen biri olduğu için bu durum onun nefis terbiyesine, yeteneklerini geliştirmesine, kalbinin temizlenmesine ve aklının nurlanmasına önemli etkiler sağlamıştır. Küçüklüğünden beri Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan Hz. Ali, onun ahlakıyla ahlaklanmış ve kişiliğinin oluşmasında Resûlullâh'ın etkisi çok fazla olmuştur.

Hz. Ali, Hz. Peygamber döneminde birçok görevler icra etmiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yazıcılarındandı. Ayrıca Resûlullâh'ın hâkimleri arasında gösterilirdi. Bunun yanında askeri birlik kumandanlığı da yapmıştı. Hz. Ali, Suffe'de muallimlik görevini de ifa etmekteydi. Bu durum Hz. Ali'nin ilmi noktada kendisini çok iyi yetiştirdiğini gözler önüne sermektedir. Hz. Ali ilk üç halife döneminde ise ne bir idarî görevde bulunmuş, ne de

---

[488] İbn Sa'd, III, 38.
[489] el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, Beyrut, 1493/1983, XL, 319; Arı, *İlk Üç Halife*, 273.

yapılan savaşlara katılmıştır. Sadece Halife Ömer'in Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine'de askerî vali olarak kalmış, Medine'de ikamet edip dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendini devlet işlerinden soyutladığı görülmektedir. Bu şekilde hareket etmesinde iki sonuç çıkarılabilmektedir: Birinci husus kendisini siyasi işlerden uzak tutup bu gibi tartışmalara girmek istememesidir. Diğer husus ise Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Hz. Ali'nin halife olması gerektiği iddiasında bulunan kimseler bulunuyordu. Hz. Ali idareci olma hevesi içerisinde olmadığını bu tutumuyla göstermek istemiştir.

Hz. Ali hilâfetten önce çeşitli mesleklerle uğraşmış, kendisinin ve ailesinin geçimini bu şekilde karşılamaya gayret etmiştir. Hz. Ali, kasaplık, ayakkabı tamirciliği, ticaret, işçilik ve çiftçilik mesleklerini ifa etmiştir. Onun yaptığı mesleklerde büyük paralar kazanmadığı sadece kıt kanaat geçinecek kadar ihtiyacını gidermek amacıyla çalıştığı görülmektedir. Hz. Ali, Hz. Fatıma ile evlendiğinde de maddi sıkıntılar yaşamış evin ihtiyacını gidermek amacıyla çeşitli yolları denemiştir. Kıt kanaat geçinmesine rağmen eline geçen ufak tefek şeyleri de tasadduk etmeyi ihmal etmemiştir.

Hz. Ali hilâfete geçtikten sonra da devlet hazinesine meyletmedi elindeki mallarla geçimini sağlamaya çalıştı. Onun döneminde devlet hazinesi, yapılan fetihler ve buna bağlı olarak İslâm Devleti'nin büyümesi sonucunda ekonomik bolluk yaşamaktaydı. Devlet hazinesi altın ve gümüşle dolmasına rağmen Hz. Ali bu mala heves duymadı. Hz. Peygamber'in söylediği "Halife'nin Allah'ın malından iki kaptan daha fazla alması helal değildir. Bir kap kendisinin ve ailesinin, diğer kap da insanlar içindir." düsturuna göre hareket ettiği ve belirtilen bu zaruri ihtiyaç dışında kamu malından uzak durduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ali'nin oğlu Hasan'dan nakledildiği üzere vefat ettikten sonra geride sadece yedi yüz dirhem bırakması ve onunla da hizmetçi satın almak istemesi onun ekonomik durumunun ne derecede olduğunu en iyi şekilde gözler önüne sermektedir.

– SONUÇ –

Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisatından geçen, onun ahlâkıyla ahlâklanan ve hayatının her anıyla hemhal olan Râşid Halîfeler'in davranışlarından çıkarılabilecek çok önemli dersler vardır. Bu çalışmamızda Râşid Halîfeler'in örnek alabileceğimiz davranışlarından biri olan iktisadî hayat biçimlerini genel hatlarıyla ele aldık.

Hz. Peygamberden sonra Müslümanların sorumluluğunu yüklenen Hz. Ebû Bekir, hilâfet makamına geçmeden önce tüccarlık, çobanlık, çiftçilik ve inşaatçılık mesleklerini icra etmekteydi. Hz. Ebû Bekir, bu mesleklerin yanı sıra kendi kabilesi olan Teymoğulları'nın "eşnak" (kan davalarında diyetleri tayin etme görevi) ve soy ilminin danışmanlık görevini de yürütürdü. Ayrıca dönemin Nizaret Bakanlığı görevine bakardı. O, bunun dışında Hz. Peygamber'in kendisini görevlendirdiği çeşitli işleri de yürütmekteydi. Hz. Ebû Bekir, hilâfet makamına geçtikten sonra da geçimini sağlamak amacıyla mesleği olan ticareti ve çobanlığı sürdürmeye devam etti. Ancak Müslümanların işini üstlenmesi onun mesleğini tam olarak icra etmesini engelliyordu. Sahâbîlerin yaptığı istişareler sonucunda ona beytülmâlden sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda maaş bağlandı. Hz. Ebû Bekir, hilâfetten önce iyi bir tüccar olduğundan dolayı maddi durumu iyiydi. Ancak o, malının hepsini İslâm ümmetine yardım ederek Allah yolunda harcadı. Vefat ettiğinde geride sadece bir hizmetçi, bir deve ve boş bir kap bırakmıştı.

Hz. Ömer ise hilâfet makamına geçmeden önce çobanlık, odun toplayıcılığı, tüccarlık, çiftçilik ve duvar örme meslekleriyle uğraşmış; kâtiplik ve Kureyş kabilesi adına elçilik görevlerini de yerine getirmiştir. Hz. Ömer

müslüman olduktan sonra da Hz. Peygamber'in ve onun vefat etmesinden sonra da Hz. Ebû Bekir'in verdiği çeşitli görevleri yapmıştır. Hilâfete geçtikten sonra da kendi mesleğini icra edememesinden dolayı kendisine beytülmâlden maaş bağlanmıştır. Dünya nimetlerinin kendisine sunulduğu Hz. Ömer, tıpkı Hz. Ebû Bekir gibi sade bir hayat yaşamayı tercih etmiş, konforlu bir hayattan uzak durmuş ve malını Allah yolunda harcamıştır. Vefat ettikten sonra da servetinin dörtte birinin hayır işlerinde kullanılmasını vasiyet etmiştir.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in devlet hazinesinden maaş almaları meşru sebeplere dayanmaktaydı. Onlar üstlendikleri görevden dolayı bir maaş almaları gerekiyordu. Çünkü onlar hilâfet görevini yerine getirmeleri ve insanların işlerini yüklenmeleri gibi büyük sorumluluk içerisinde olduklarından dolayı kendi meslekleriyle uğraşmalarına vakit bulamıyorlardı. Hatta hilâfet makamına geçtiklerinde kendi mesleklerini icra etmeye çalışmışlar fakat işleriyle yeterince ilgilenemedikleri için maddi kazanç sağlayamıyorlardı. Müslümanların kendilerine devlet hazinesinden geçimlik teklif etmelerini kabul etmek zorunda kalıyorlardı. Aslında olayı şu açıdan da değerlendirebiliriz: Halife'nin, ihtiyacı olsun ya da olmasın üstlendiği iş sebebiyle bir ücret almaya hakkı vardır düşüncesindeyiz.

Kureyş'in en büyük kabilesi Ümeyyeoğulları'na mensup olan Hz. Osman, babasından kendisine miras kalan ticaret mesleğiyle uğraşırdı. O, iyi bir tüccar olması sebebiyle Mekke'de adından çokça söz ettirmişti. Hz. Osman aynı zamanda sermaye verip ticaret yaptırarak da geçimini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca inşaat mesleğiyle de uğraşmıştır. Hz. Osman, kendi kabilesi içerisinde büyük bir saygınlığa ve konuma sahipti. Kabilesi onun söylediklerine değer verirdi. Hz. Osman, hilâfet makamına geçmeden önce Hz. Peygamber ve kendisinden önceki halifeler döneminde çeşitli görevler de ifa etmiştir. Hilâfet makamına geçtikten sonra maddi durumunun iyi olmasından dolayı kendi serveti herhangi bir gelire ihtiyaç duymadan onun ve ailesinin geçimini karşılamaya yetiyordu. Bu sebepten dolayı devlet hazinesin-

den herhangi bir ücret almamıştır. Sürekli infakta bulunmasına rağmen Hz. Osman, ihtilalciler tarafından şehit edildiğinde otuz milyon civarında dirhem ve yüz elli bin dinar tutarında mal geride bıraktı ve bu mal ihtilalciler tarafından talan edildi.

Hz. Peygamber'in yanında büyüyen Hz. Ali, lüks ve bolluk içerisinde bir hayat yaşamadı. Hz. Peygamber'in verdiği çeşitli görevleri yerine getirmenin yanı sıra kendinden önceki halifeler döneminde de birçok görev ifa etmiştir. Ayrıca Hz. Ali, hayatı boyunca kasaplık, ayakkabı tamirciliği, tüccarlık ve çiftçilik mesleğiyle uğraşmanın yanı sıra başkalarının işlerinde de çalışarak geçimini sağlamaya çalışıyordu. Kıt kanaat geçinerek bir hayat süren Hz. Ali, Hz. Fâtıma ile evlendiğinde verebileceği bir mehri bile bulunmamaktaydı. Hz. Peygamber, daha önce Hz. Ali'ye vermiş olduğu zırhı, ondan mehir olarak kabul etmiştir. Hz. Ali de bu zırhı Hz. Osman'a satarak elde ettiği parayla Hz. Fâtıma'nın mehrini karşılamaya çalışmıştır. Hz. Ali hilâfeti döneminde de maddi durumu iyi olmamasına rağmen kamu malından hiçbir şey almamaya gayret göstermiştir. Hâlbuki onun döneminde de devlet hazinesi bolluk içerisindeydi. Ancak Hz. Ali, Hz. Peygamber'den duyduğu "Halife'nin Allah'ın malından iki kaptan daha fazla alması helal değildir. Bir kap kendisinin ve ailesinin, diğer kap da insanlar içindir." düsturuna göre hareket etmeyi gaye edinmiştir. Vefat ettikten sonra oğlu Hz. Hasan, onun ne altın ne gümüş bıraktığını sadece yedi yüz dirhem bıraktığını dile getirmiştir. Hz. Hasan, babasının o yedi yüz dirhemle de bir hizmetçi satın almak istediğini söylemiştir.

– KAYNAKÇA –

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef,* I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut 1983.

Ahmed b.Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybani, *Müsned,* I-VI, Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut ty.

__________, *Kitâbu'z-Zühd*, (çev. Mehmed Emin İhsanoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, I-IV, Dergâh Ofset, İstanbul 1997.

Akçay, M., "Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği", (ed. Halil İbrahim Bulut), *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü,* Sakarya Üni. Yayınları, Sakarya 2010, 175-214.

Aksu, A., "Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVIII, (tsh. Safvet es- Seka), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

Altun, İsmail, *Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Münasebetleri Ekseninde Hz. Ebû Bekir,* Mega Ofset Matbaacılık, Erzurum 2013.

Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (2.Basım), Ensar Yayınları, İstanbul 2014.

__________, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-1,* I-IV, (11.Baskı), Ensar Yayınları, İstanbul 2014.

Arı, Mehmet Salih, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

__________, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

Arslantaş, Nuh, *İslâm Dünyasında Yahudiler,* İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Evâil,* Beyrut 1407/1987.

Aslan, Ö., "Kur'ân İlimlerinde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I- III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Ayas, Mehmet Rami, *Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara Okulu Yay., İstanbul 2012.

Azizova, Elnure, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Barış, M. N., "Hz. Ömer Döneminde Adlî Teşkilat", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eş-raf,* I-XIII, Dâru'l Fikr, Beyrut, Lübnan t.y.

__________, *Fütûhu'l-Büldân,* (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, Delâʾilü'n-nübüvve, I-VII, (nşr. Abdülmuʻtî Kalʻacî), Beyrut 1405/1985.

__________, *es-Sünenü'l-kübrâ,* (thk. Muhammed Abdulkâhir Atâ), I-X, Mekke 1994.

Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S., "Medine", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, XXVIII, 305- 311.

___________, "Mekke", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, XXVIII, 555-563.

Bozkurt, N., "Kasap", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, XXIV, 534- 535.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmaîl, *el-Câmiʻu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, I-XVIII, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

Cevad Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1993.

Çağatay, Neşet, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.

Demirci, K., "Hayvan", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1998, XVII, 81-85.

Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* I-III, (çev. Mehmet Yolcu), Ekin Yayınevi, İstanbul 1998.

Dindi, K., "Hz. Ömer'in İslam Öncesi Hayatı", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üniversitesi, Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Doğrul, Ömer Rıza, *Asr-ı Saadet*, I-V, Eser Neşriyat, İstanbul 1978.

Durî, Abdulaziz, *İslâm Tarihi -Bir Önsöz-,* (çev. Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yay., İstanbul 1991.

Ebû Dâvud, *es-Sünen Ebî Dâvud*, I-XIV, Dârü'l-Fikr, Beyrut, Lübnan 1414/1994.

____________, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî, *Kitâbu'l-Emvâl*, (çev. Cemâleddîn Saylık), Ankara Okulu Yay., İstanbul 2016.

Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc,* Dârü'ş- Şürûk, Beyrut, Lübnan 1404/1985.

El-Hanefî, Abdullah b. Muhammed el-Gazi, *İfadetü'l-En'am bi-Zikri Ahbari Beledillahi'l-Haram mea Ta'likihi el-Müsemma bi-İtmami'l-Kelâm*, I-VII, el-Müessesetü'l-Düheyş, Mekke 1430/2009.

El-Müfîd, eş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Bağdadî el-Ukberî *el-İfsâh fî İmâmeti Ali b. Ebî Talib*, Kum ty.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul 1934-1939.

Fayda, M., “Âişe”, *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 201-205.

___________, “Bedevî”, *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, V, 311- 317.

___________, “Ebû Bekir”, *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, X, 101- 108.

___________, “Ömer”, *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 44- 51.

___________, "Celûlâ Savaşı", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1993,VII, 272-273.

Fığlalı, E. R., “Ali”, *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 371-374.

Fr. Buhl, “Medine”, *İA,* Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, VII, 459-471.

Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

Güler, M. N., “Kur’ân ile Başlayan Ekonomik Süreçte Câhiliye Kureyş Kapitalizminden İslâm Kureyş Küreselleşmesi’ne”, *İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri,* Yıl: 2 Yaz 2010 Özel Sayısı, Temmuz 2010, 9-10.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (sad. Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.

Güzel, A., "Hz. Ömer'in Râşid Halifelerle İlişkilerine Dair Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018, II, 25.

Halebî, Ali b. Burhaneddin (1044/1634), *es-Siretu'l-Halebiyye,* I-II, Beyrut t.y.

Hamidullah, M., "*Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat*", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm*, I-IV, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

____________, "el- İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961.

____________, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Dâru'n Nefâis, Beyrut 1987.

____________, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (çev. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

____________, *İslâm Peygamberi*, I-II, İmaj Yayınları, Ankara 2003.

Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi, Kültürel, Dinî, Sosyal İslâm Tarihi,* I-XIV (çev. İsmail Yiğit ve arkadaşları), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

Hillî, İbnu'l-Mutahhar Cemaleddin Hasan b. Yusuf, *Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikad*, Kum 1409.

Hitti, Philip, *Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, (çev. Salih Tuğ), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1980.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en- Nemerî, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb,* I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412.

İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk,* I-LXX, (thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd el-'Amrevî), Beyrut 1995.

İbn Habîb, *Kitabu'l Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ty.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* I-XIV, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Muhibbüddîn el- Hatîb), Beyrut t.y.

____________, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbi*, I-VIII, Mısır 1939.

____________, *es-Savâ'iku'l-Muhrika,* (nşr. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî - Kâmil Muhammed el-Harrât), Beyrut 1417/1997.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sakkâ ve dğr.), Dımaşk-Beyrut 1424/2003.

_____________, *es-Siretü'n-Nebevîyye,* I-IV, Mektebetü's-Safa, Mısır 1422/2001.

_____________, *es-Siretü'n Nebevîyye*, I-IV, (Çev. Hasan Ege), Ravza Yayınları, İstanbul 2013.

İbn İshâk, *Siyer-i İbn İshâk*, (2.Baskı), (nşr. Muhammed Hamîdullah), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1981.

İbn Kuteybe, ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Müessesetü'l-Halebî, Kahire ty.

___________, *el-Ma'ârif,* (thk. Servet Ukkâşe), Kahire 1981.

___________, *Garîbü'l-hadîs,* I-III, (thk. Abdullah el-Cebûrî), Bağdat 1397.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazil Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, I- XV, Dârü'l-Maarif, Kahire 1418/1998.

İbn Rüsteh, Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-Alaku'n Nefise*, (çev. Ali Fuat Eker, ed. mehmet Azimli), Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* I- IX, (nşr. İhsân Abbas), Beyrut 1968.

_____________, *Tabakât*, (2. baskı), I-XI, (ed. Adnan Demircan), Siyer Yay., İstanbul 2015.

İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere,* I-II, (thk. Ali Muhammed Dündül, Yâsîn Saduddîn Beyân), Beyrut 1996.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târih,* I-XI, (thk. Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1415.

____________, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-V, (thk. Halil Me'mun Şiha), Beyrut 1418/1997.

____________, *en-Nihaye fi Garîbi'l-hadîs*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.

İmam Nevevi, *Şerhu Sahih-i Müslim*, I-IX, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2007.

İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1409- 1988.

Kallek, C., "Ticaret", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, XLI, 134- 144.

Kandehlevi, Yusuf, *Hayâtü's Sahâbe*, I-V, Ilıcak Matbaacılık, İstanbul 1996.

____________, *Hayâtü's Sahâbe*, I-IV, (çev. Ahmet Meylani), İslâmi Neşriyat, Konya 1983.

Kandemir, Y., "Ali", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 375-378.

____________, "Fâtıma", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, XII, 219- 223.

Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye,* (Çev.: Ahmet Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

________, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye,* I-III, (Çev.: Ahmet Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1990.

Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XV, Çağ Yay., İstanbul 1992.

Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Târihi*, I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987.

Kurt, Halil, "Yemen", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, XLIII, 400- 401.

Kürdî, Muhammed Necmüddîn el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhı Hükümleri,* Buruc Yay., İstanbul 1996.

Küçükaşçı, M. S., "Tâif", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 443-447.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, Bedir Yay., İstanbul 2014.

Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâr*, I-XXVIII, Beyrut 1403/1983.

Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefî Anthropologi,* İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1971.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-zeheb ve Ma'âdinü'l-Cevher,* I- IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), y.y., 1964.

Mevlânâ, Şibli Numâni, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (çev. Talip Yaşar Alp), Çağ Yayınları, İstanbul 1980.

______________, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* (çev. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsabûrî, *Sahih-u Müslim*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1422/1993.

Nedvî, Ebû'l Hasen Ali, *Hz. Ali el-Murtaza*, (çev. Yusuf Karaca), Risale Yayınları, İstanbul 2012.

Önkal, A., "Kişilik Tahlili Bağlamında Hz. Ömer'de Sorumluluk Duygusu", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Özbakır, Mustafa, *Dört Halife Döneminde Ekonomik Yapı,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

Özcan, A., "Asesbaşı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, III, 464.

Palabıyık, M. H., "Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti Döneminde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Sallâbî, Ali Muhammed, *I. Halife Hz. Ebû Bekir (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (1.Baskı), (çev. Şerafettin Şenaslan; Faruk Aktaş), Ravza Yay., İstanbul 2009.

______________, *II. Halife Hz. Ömer (r.a.) Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, (çev. Mehmet Akbaş) Ravza Yayınları, İstanbul 2008.

______________, *III. Halife Hz. Osman (r.a)Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (4.Baskı), (çev. Ayhan Ak), Ravza Yay., İstanbul 2015.

______________, *IV. Halife Hz. Ali (r.a) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, (çev. Ayhan Ak), Ravza Yay., İstanbul 2008.

Sarıcık, Murat, *Adaletin Timsali Hz. Ömer (r.a)* (4.Baskı), Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

______________, *Canan'ın Can Dostu Hz. Ebû Bekir (r.a)* (4.Baskı), Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

______________, *Hayâ Timsali Hz. Osman (r.a)* (4.Baskı), Nesil Yayınları, İstanbul 2011.

______________, *Hulafâ-yı Râşidîn Döneminden İlginç Problemler,* Tuğra Matbaası, Isparta 1999.

______________, *Hz. Muhammed'in Çağrısı-Medine Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2009.

Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr*, Târîhü'l-Hulefâ,* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), y.y., 1371/1952.

Şâkir, Mahmûd, *et-Tarih'ul-İslâmî,* I-XVI, el-Mektebü'l-İslâmi, Beyrut 2000.

Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefi, *Kitâbü'l-Kesb* (*Risâletân fi'l-kesb*'in içinde), (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1417/1997.

Sibâî, Ahmed, *Tarihu Mekke, Dirâsât fi's-Siyâse ve'l-İlim ve'l-İctima ve'l-Umran*, Dâr İmam ed-Da'va, Riyad 1424/2003.

Şarkavî, Abdurrahman, *Özgürlük Peygamberi Hz. Muhammed,* (çev. Muharrem Tan), Birleşik Yay., İstanbul 1993.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* I- X, (thk. Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî), Kahire 1415.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l- Kur'an,* I-XXX, Dârü'l-Fikr, Beyrut Lübnan, 1415/1995.

______________, *Târîh'ul-Ümem ve'l-Mülûk,* I-XI, Dârû'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut Lübnan, 1422/2001.

Taberî, Muhibbuddin, *er-Riyâdu'n-nadıra*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l- Ilmiyye, Beyrut 1996.

Tantavi, Ali, *Ebû Bekir es-Sıddîk*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2006.

Tırmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Uludağ, Süleyman, "Dünya", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, X, 22- 25.

Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğâzî,* I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan, 1424/2004.

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (çev. M.Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986.

Ya'kubî, İbn Vâzıh Ahmed b. İshâk b. Ca'fer, *Târîh*, I-II, (ed. Abdülemir Mühenna), Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut 2010.

Yıldırım, E., “Celal Aynasında Bir Portre: Hz. Ömer”, *DÜİFD*, Cilt: VIII, 2006, 41-66.

Yıldırım, Muhammed Emin, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, Siyer Yayınları, İstanbul 2014.

Yılmaz, M., "Hz. Ömer Dönemi İç Güvenliğin Teminine Yönelik Kurumsallaşma Teşebbüsleri", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, I-III, Cumhuriyet Üni. Rektörlük Matbaası, Sivas 2018.

Yiğit, İ., “Osman”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 438-443.

Yusuf b. Hasan, *Mahzu’s-Savâb fî Fezâilü Emiri’l-Mü’minîn Ömer b. el-Hattâb*, Medine 2000.

Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'in İlk Döneminde Ticari Hayat*, Beyan Yay., İstanbul 1999.

Zehebî, *el-Hulefâu’r-Râşidûn min Târihi’l-İslâm,* Dâru’l-Kütübi’l-Ilmiyye, Beyrut 1988.

Zeydan, Corci, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, I-IV, (çev. Zeki Meğamiz), İstanbul 1327.

SAMER
KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

SAMER
Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi KSÜ